

'Svinesundsøya'

En eksempelstudie av gården i senneolitikum og eldre bronsealder.

av

Gjermund Steinskog

Mastergradsavhandling i arkeologi

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier (IAKH)

Det humanistiske fakultet

Universitetet i Oslo

Våren 2010

Forsidebilde: Illustrasjon av Svinesundsøya med omrisset av 20 meters høydekote. GIS-applikasjon av forfatteren

Forord

Endelig i havn! Ting tar tid!

Først og fremst skal min veileder professor Christopher Prescott ha en stor takk for veiledningen og samarbeidet. For hjelp med prosessen fra prosjektbeskrivelse, skriving av avhandlingen og til ferdig produkt. Hele tiden sett løsninger når jeg har gått "fast". Førsteamanuensis Håkon Glørstad ved Kulturhistorisk museum må ha en stor takk for at jeg fikk lov til benytte materialet fra Svinesundsprosjektet til denne avhandlingen og har hatt tid til spørsmål om utgravninga.

Våren 2009 var senneolittikum temaet for en seminarrekke på Fredagsseminaret, IAKH. En takk går til alle foredragsholdere og deltagere for interessante diskusjoner og betraktninger rundt dette temaet.

Solveig Thorkildsen, Dorthe Nistad og Tine Schenck har lest korrektur på utkast i forskjellige deler av prosessen. Tusen takk! Dere er fantastiske!

En rekke mennesker har svart på e-poster om lokaliteter, sendt meg utgravningsrapporter, upubliserte artikler og avhandlinger, kopiert opp artikler og rapporter, "Bli ferdig, Gjermund-samtaler", tilgang til GIS-filer og datating. Takk til: Inger Marie Berg-Hansen, Lasse Jaksland, Axel Mjærum, Olle Hemdorff, Even Bjørdal, Ola Rønne, Espen Uleberg, Lars Erik Gjerpe, Tom Heibreen, Joakim Åkerstrøm, Silje Hauge, Camilla Zinsli, Lucia Koxvold og Åsa R. Celius.

En stor takk går til Kevin Wooldridge, Lars Gustavsén og Rebecca J.S Cannell for Fredagspils, GIS-helpdesk og diskusjoner om hvordan arkeologi gjøres andre steder i verden. Takk til Mikael Amadeus Bjerkestrand for "fjas", digresjoner på lille lesesal og diverse pølselunsjer.

Det har også vært veldig deilig med mennesker rundt seg hvor samtaletemaet ikke handler om skafthulløkser, langhus, strukturer, graveskjeer og annen generell arkeologipreik. Derfor en stor takk til mine venner utenfor arkeologien: Espen Willersrud, Sunniva Opsahl, Hilde Kollevold og Stina Jenseth. Arnfinn Fosskaug for at jeg ikke glemmer røttene i Høland.

Mine foreldre, Solveig og John, må takkes for alltid å ha støttet meg i opp- og nedturer. For alltid hatt trua på meg, selv når motivasjonen har vært dalende. En stor takk til min bror Dag Johan, Trine-Lise, nevøen min Ludvig og farmor. Resten av Steinskog- og Lærumfamilien fortjener også en takk for middager, gratisbilletter til Åråsen og omtanke i studietida.

Gjermund Steinskog

Blindern, 12. april – 2010

Innholdsfortegnelse

Forord	II
Forkortelser brukt i avhandlingen:	VII
Liste over figurer	IX
Liste over tabeller	X
KAPITTEL 1: INNLEDNING	1
1.1 Innledning.....	1
1.2 En kronologisk inndeling av aktuelle perioder	4
1.3 Overgangen MNB/SN I - opphavet til ideen om gården?.....	5
1.4 Avhandlingens disposisjon	7
KAPITTEL 2: FORSKNINGSHISTORIE	9
2.1 Innledning.....	9
2.2 Problematikken med det manglende empiriske materialet	9
2.2.1 Før flateavdekkingsmetodens gjennombrudd på 1970-tallet.....	10
2.2.2 Flateavdekkingens gjennombrudd på 1970-tallet.....	11
2.2.3 De store forvaltningsprosjektenes tid på slutten av 1990- og begynnelsen av 2000-tallet. 11	
2.3 Tidligere forskning fra Svinesund og Østfold som er aktuelt for avhandlingen.....	13
2.3.1 Forskning på MNB/SN/EBA gjennom avhandlinger og studier	13
2.3.2 Arkeologiske spor og lokaliteter fra SN/EBA i Østfold	14
2.4 Dagens forskningshistoriske kunnskapsstatus	16
KAPITTEL 3: SVINESUNDSØYA – EN EKSEMPELSTUDIE	17
3.1 Innledning.....	17
3.2 Bakgrunnen for Svinesundprosjektet.....	17
3.3 Hvorfor betegnelsen Svinesundsøya?	19
3.4 Naturgeografiske trekk på Svinesundsøya	20
KAPITTEL 4: ET TEORETISK RAMMEVERK TIL FORSTÅELSE AV HANDLING OG STRUKTUR I SN/EBA 22	
4.1 Innledning.....	22
4.2 Anthony Giddens' strukturasjonsteori	22
4.3 Pierre Bourdieus praksisteori	23
4.3.1 Habitusbegrepet.....	23
4.3.2 Felt- og kapitalbegrepet	25
4.3.3 Spillet i feltet - doxa og illusio	26
4.3.4 Strategibegrepet.....	26
4.3.5 Det sosiale rommet	27

4.4 Et biografisk perspektiv til undersøkelse av arkeologiske objekter	27
4.5 Praksisteori og materiell kultur	29
4.6 Metodevalg for den videre eksempelstudien av Svinesundsøya	30
KAPITTEL 5: HVA ER EN GÅRD?	31
5.1 Innledning.....	31
5.2 Gårdsbegrepet.....	31
5.3 Noen eksempler på andre modeller for gårdsdrift i forhistorien.....	32
5.4 En hypotetisk modell for SN/EBA-gården	33
5.5 Noen kildekritiske momenter rundt det å finne hus og arbeide med gårder	33
5.5.1 Registreringsmetodikk – om det å finne hus.....	34
5.5.2 Feltmetodikk – hvordan få mer kunnskap om gården	35
KAPITTEL 6: LANGHUSET PÅ GÅRDEN.....	37
6.1 Innledning.....	37
6.2 Det toskipete langhuset - en fellesskandinavisk byggetradisjon	37
6.3 Presentasjon av langhusene på Stensrød.....	38
6.3.1 Hus I.....	41
6.3.2 Hus II.....	42
6.3.3 Hus III.....	42
6.3.4 Stolpehull på Torpum 9A – spor fra mulige langhus?	43
6.4 Et biografisk perspektiv på langhusene fra Stensrød – spor av handlinger	44
6.4 Første steg i biografien - Konstruksjonen av langhuset	45
6.4.1 Lokaliseringsfaktorer for et langhus.....	45
6.4.2 Prosessen med bygging av langhusene	46
6.5 Andre steg i biografien - Beboelsesfasen	47
6.5.1 Dateringssekvenser og stratigrafiske forhold mellom husene på Stensrød	47
6.5.2 Reparasjoner, modifikasjoner og eventuelle utvidelser	50
6.6 Tredje steg i biografien - Oppgivelse av langhuset	50
6.7 Et fjerde steg i biografien? Sekundær bruk av langhuset	51
KAPITTEL 7: ERVERVSLIVET PÅ GÅRDEN – PRIMÆRPRODUKSJON.....	52
7.1 Innledning.....	52
7.2 Nye former for ervervsliv - ny landskapsbruk?	52
7.3 Jordbruksaktiviteter – 'Markens grøde'	53
7.3.1 Rydningsrøysene på Torpum 9A.....	55
7.3.2 Fossile åkre på Stensrød.....	57

7.3.3 Pollenundersøkelser fra en myr ved Torpum 9 og Møllermosen	57
7.4 Husdyrhold - pastoralisme	58
7.5 Differensierte aktiviteter i landskapet	59
7.5.1 Torpum 2 – funn av dolkefragment	60
7.5.2 Berget 2 – funn av fragment fra bergartsøkser	60
7.5.3 Langkas 1 – funn av skrapere og slipeplater	61
7.5.4 Torpum 9B - Fiskekrok av flint.....	62
7.6 Oppsummering.....	63
KAPITTEL 8: GÅRDENS HUSHOLDNING OG HÅNDVERK – MULIGE SPOR FRA SEKUNDÆR	
BEARBEIDING AV PRODUKTER	64
8.1 Innledning.....	64
8.2 Spor av husholdnings- og håndverksaktiviteter på gården	64
8.2.1 Bearbeiding av produkter fra åkeren	66
8.2.2 Mulig bearbeiding av pastorale produkter.....	67
8.2.3 Produkter fra differensierte aktiviteter.....	68
8.3 Langhusets rolle i sekundær bearbeiding av produkter – en mulig funksjonsinndeling.....	69
8.4 Håndverksaktiviteter på gården	70
8.4.1 Bearbeiding av flint- og bergartsartefakter	70
8.4.2 En mulig lokal keramikkproduksjon?.....	71
8.5 Overskuddsproduksjon for varebytte/handel?	72
KAPITTEL 9: TRADISJON, RITUALER OG RELIGION PÅ GÅRDEN	73
9.1 Innledning.....	73
9.2 Boplassoffer.....	73
9.2.1 Husoffer i Hus I og II på Stensrød	74
9.2.2 Intensjonelt nedlagte menneskebein?	75
9.3 Votivdepoter	75
9.3.1 Løsfunn ved Stensrød	75
9.3.2 En mulig grensemarkør mellom gårdene på Svinesundsøya?	76
9.3.3 Andre løsfunn fra Svinesundsøya.....	77
9.4 Graver	77
9.4.1 Mulig flatmarksgrav på Stensrød?.....	77
9.4.2 Gravrøysene på Svinesundsøya.....	77
9.5 Oppsummering – det rituelle livet på gården	78
KAPITTEL 10: SYNTETISERING RUNDT ETABLERINGSPROSESSEN AV GÅRDER I SN/EBA	80

10.1 Innledning.....	80
10.2 Fra den neolittiske steinalderboplassen til gården	81
10.2.1 Eksemlene med Auve, Vestfold og Slettabø, Rogaland	81
10.2.2 Gårdene på Svinesundsøya	82
10.3 Innføringen av et nytt habitus i SN I.....	84
10.4 MNB/SN I – innføringen av en ny landskapsforståelse	85
10.5 Innføringen av gården og Svinesundsøya i en kulturhistorisk kontekst.....	86
10.6 Avsluttende bemerkninger.....	88
KAPITTEL 11: LITTERATUR OG KILDER.....	90
11.1 Litteraturliste	90
11.2 Personlige meddeleler	114
KAPITTEL 12: VEDLEGG	115
12.1 Vedlegg 1 – Pollenskjemaer fra Svinesundsøya	115
12.2 Vedlegg 2 – Løsfunn fra Svinesundsøya	124
12.3 Vedlegg 3 – Tilvekstkatalogens opplysninger om gravrøysene på Svinesundsøya	125

Forkortelser brukt i avhandlingen:

Steinalder: SA

Tidligneolitikum: TN

Mellomneolitikum: MN

Senneolitikum: SN

Traktbegerkultur: TRB

Stridsøkskultur: STR

Klokkebegerkultur: KBK

Bronsealder: BA

Eldre Bronsealder: EBA

Yngre Bronsealder: YBA

Jernalder: JA

Eldre jernalder: EJA

Enkeltgravskultur: EGK

Klokkebegerkultur: KBK

Kulturhistorisk museum: KHM

Arkeologisk museum i Stavanger: AmS

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier: IAKH

C-nr: Christiania nummer (gjenstandskoden for KHM's distrikt)

Tabell: Tab.

Figur: Fig.

Vedlegg: Ved.

Kapittel: Kap.

u.p. : upublisert

BP: Before present

BC: Before Christ

f.Kr.: før Kristus

Himmelretninger:

N: Nord

S: Syd

V: Vest

Ø: Øst

Eventuelt kombinasjoner, for eksempel NV osv.

Liste over figurer

Figur 1: En grafisk framstilling av utviklingen til boplassene gjennom steinalderen basert utgravde boplasser innenfor Svinesundsøya (Hentet fra Glørstad 2008:44)	2
Figur 2: Oversikt over spredningen av henholdsvis klokkebegerspisser og flintdolker (Hentet fra Østmo 2009:88 (venstre figur) og Vandkilde 2005:16 (høyre figur))	6
Figur 3: Oversiktskart over Svinesund. GIS-applikasjon ved forfatteren.	18
Figur 4: Strandforskyvningskurve for Søndre Østfold (Hentet fra Sørensen 1999:238).	19
Figur 5: Oversiktskart over Svinesundsøya med funn fra SN/EBA. GIS-applikasjon ved forfatteren....	20
Figur 6: Modell over biografien til langhus (Hentet fra Gerritsen 1999:142)	28
Figur 7: Oversikt termer i det toskipete langhuset. GIS-applikasjon ved forfatteren.	38
Figur 8: Oversiktsbilde over Stensrød-lokaliteten. Foto: Svinesundsprosjektet/KHM.	39
Figur 9: Oversikt over husene på Stensrød. GIS-applikasjon ved forfatteren.	40
Figur 10: Navn på strukturene og stolpehullene i Hus I og II. GIS-applikasjon ved forfatteren.	41
Figur 11: Eksempel på stolpehull fra Stensrød Foto: Svinesundsprosjektet/KHM.	43
Figur 12: Rekonstruksjon med lektere av Hus I, Stensrød. Foto: Svinesundsprosjektet/KHM	44
Figur 13: Dateringene fra langhusene på Stensrød kalibrert gjennom OxCal av forfatteren. Illustrasjon hentet fra OxCal.	49
Figur 14: Tabell over ¹⁴ C-dateringer til SN på Svinesund (Hentet fra Glørstad 2004b:71)	53
Figur 15: Oversiktsbilde av situasjonen med rydningsrøysene på Torpum 9. Avmerket røyser og grenser for myra. Foto: Ola Rønne/KHM. (Hentet fra Rønne 2003b: 167)	56
Figur 16: Øksefragmentene i bergart på Berget 2. Tegning av B.H. Eketuft Rygh/KHM (Hentet fra Tørhaug 2002:89)	60
Figur 17: Skraperne fra Langkas 1. Tegning av B.H. Eketuft Rygh/KHM (Hentet fra Rønne 2004a:177)	61
Figur 18: Fiskekrok fra Torpum 9B. Tegning av B.H. Eketuft Rygh/KHM (Hentet fra Tørhaug 2003:91)	62
Figur 19: Oversikt over stolpehull med funn etter mulige rituelle aktiviteter. GIS-applikasjon ved forfatteren.	74
Figur 20: Funn situasjon med en votivdeponert tverregget bredegget øks på Torpum 1 (Hentet fra Johansen 2003a:19). Foto: Kristine B. Johansen/KHM	76
Figur 21: Oversikt gravrøys med mulig datering til SN/EBA. GIS-applikasjon ved forfatteren.	78
Figur 22: Spredning av flintdolker (type 1-6) og skafthulløkser i Sørøst-Norge (Hentet fra Glørstad og Uleberg 2002:78-79)	80
Figur 23: En oppsummerende modell over ulike aktiviteter innenfor gården. Illustrasjon av forfatteren.	83

Liste over tabeller

Tabell 1: Sørskandinavisk kronologi (etter Glørstad 2006b:17; Vandkilde 1996:140).....	5
Tabell 2: Tekniske data over husene på Stensrød (Rønne 2003a:202-206).....	41
Tabell 3: ¹⁴ C-dateringer fra Stensrød (etter Rønne 2004b:65; Glørstad 2004:229-231; Gjerpe og Bukkemoen 2008:12)	48
Tabell 4: Funnmaterialet i nærheten av sentrale gårdsområder (Etter Rønne 2003a:209-210; Rønne 2003b:160)	65
Tabell 5: Funn innenfor langhusene på Stensrød og fra stolpehullene på Torpum 9A.....	69

© Kartgrunlaget i denne mastergradsavhandlingen er anvendt i henhold med UIOs lisensavtale med Statens kartverk (MAD 12002). Deler av kartgrunlaget i Fig. 3 side 18 er hentet hos Statens kartverks nettbasert kartsøketjeneste Norgesglasset.

Kartene er produsert gjennom dataprogrammet ArcGIS 9.3 fra ESRI. Illustrasjoner, bilder og tabeller er produsert av forfatteren så lenge noe annet ikke er oppgitt.

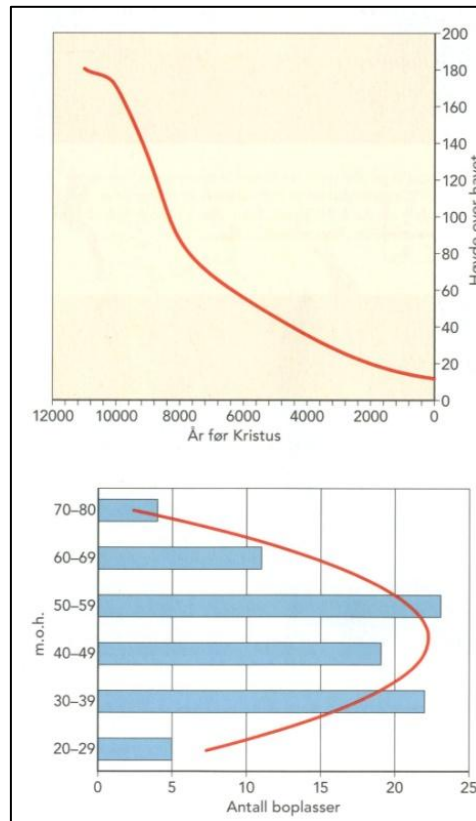
KAPITTEL 1: INNLEDNING

1.1 Innledning

I denne avhandlingen vil hovedtemaet være innføringen og etableringen av den organisatoriske enheten *gården* i overgangsperioden mellom mellomneolitikum periode B (MNB) (2700-2350 f. Kr) og senneolitikum (SN I) (2350-1950 f. Kr). Etableringen av gården i SN I representerer et helt nytt konsept for organisering av tilværelsen i forhistorien (se f.eks. Hagen 1987:46, 57ff; Indrelid 2009:66, 72, 82; Mikkelsen 1989:312ff; Prescott 1996; 2005: 129ff; 2009:195-196, 199, 210-211; Østmo 1988a:123, 231), og danner en viktig forutsetning for den voksende sosiale hierarkiseringen i det første metallbrukende samfunnet og overgangen til bronsealderen (Prescott 2008:19). Grunnlaget for denne undersøkelsen vil basere seg på det arkeologiske og naturvitenskapelige kildematerialet utgravd gjennom Svinesundsprosjektet (2001-2003) (se f.eks. Glørstad 2002, 2004b; Rønne 2003a, b, 2004c, 2008) og tidligere innleverte ledeartefakter (flintdolker, enkle skafthulløkser, sigder og skrapere) fra Svinesund i det sørøstlige Østfold (Østmo 1988a:75ff, 183-188). I avhandlingen vil jeg basere meg på dette materialet til en eksempelstudie av hvordan gårder blir dannet i SN og hvordan periodens materielle kultur inngår i et handlingsmønster knyttet til gården.

Prosessen med etablering av gårder kan ikke tolkes som et isolert fenomen og må settes i en sammenheng med resten av de større samfunnsmessige endringsprosessene i denne delen av forhistorien. I overgangsperioden mellom MNB og SN I inntreffer det store og dyptgående endringer innenfor samfunnet, som kan spores i det arkeologiske materialet med en rekke typologiske trekk. Det blir innført helt nye institusjoner; for eksempel jordbruksproduksjon (Hagen 1987), tidlige former for metallurgi (se f.eks. Melheim 2009; Prescott 2000; Prescott 2006), politisk økonomi (se f.eks. Earle 2002; Kristiansen 1998, 2006), sosial hierarkisering (se f.eks. Artursson 2009; Prescott 2008), maritim kommunikasjon (se f.eks. Carrasco 2009; Østmo 2008b) og ny materiell kultur; blant annet gjennom gjenstander og nye produksjonsteknikker (se f.eks. Apel 2001; Scheen 1979; Østmo 1977), ny gravskikk (se f.eks. Melheim 2006a; Østmo 2001), ny boform med toskipete langhus (Artursson 2005a; 2009:48-71; Børshem 2004, 2005) og bosetningsmønster i form av gårdslandskapet (Artursson 2009:107ff). Alle disse nye elementene inntreffer rundt den samme tiden og representerer store omgripende samfunnsmessige endringer innenfor et relativt kort tidsrom. En rekke forskere tolker i dag derfor disse endringene som mulige historiske prosesser og hendelser ved inngangen til det første metallbrukende samfunnet i Sør-Norge (se f.eks.

Prescott 2005:129; 2008, 2009; Prescott og Melheim 2009; Prescott og Walderhaug 1996). Det medførte at en helt ny sosiokulturell 'pakke' ble innført i løpet av et kort tidsrom. Denne 'pakken' gjorde at samfunnet ble endret på flere plan.

Figur 1: En grafisk framstilling av utviklingen til boplassene gjennom steinalderen basert utgravde boplasser innenfor Svinesundsøya (Hentet fra Glørstad 2008:44)

Denne avhandlingen omhandler innføringen av en helt ny form for boplassorganisering i denne perioden, som vil si gården. Det ble ikke gravd spesifikt noen boplasser fra MNB på Svinesundsøya, som kan belyse eventuelle utviklingstrinn. Basert på andre utgravde lokaliteter vil det være mulig å tolke noen tendenser i plassering av boplassene i landskapet gjennom steinalderen fra mesolitikum til neolitikum (se Fig. 1). Ser man på hvordan boplassutviklingen og plasseringen på ulike høyder i landskapet, er det tydelig at overgangen til SN I representerer forandringer i utformingen av bosetningen. Fram til denne perioden ble boplassene lagt nær til kysten og mot kystnære ressurser. Som et unntak kan det nevnes at noen graver med datering til MNB, for eksempel Kasin-graven fra Heddal i Telemark (Mikkelsen 1974), er plassert i innlandet uten å kunne kategoriseres som kystnær. Denne tendensen blir synliggjort gjennom en rekke utgravde tradisjonelle neolittiske steinalderboplasser i Sørøst-Norge, f.eks. Slettabø, Rogaland (Glørstad 1994; Skjølsvold

1977) og Auve, Vestfold (Østmo 2008a; Østmo, et al. 1997). Disse boplassene har bosetningsfaser helt fram til MNB og blir oppgitt ved inngangen til SN I. Det samme indikerer også ¹⁴C-dateringene fra Svinesundsøya som viser at skjer et brudd i SN I (Glørstad 2004:79). Alle disse indikasjonene tyder på at det er helt andre premisser for utformingen av bosetningen i SN I. Det er derfor rimelig å anta at det i SN I blir innført et helt nytt konsept for lokalisering og organisering av bosetningen. Dette medfører at det foreligger helt andre premisser for hvordan bosetningen blir plassert i landskapet. Det vil kort fortalt være en helt ny form for handling og struktur av tilværelsen.

Overgangen fra en jeger- og sankertilværelse til et fullskala jordbrukssamfunn med gårder vil ikke nødvendigvis åpenbare produksjonsmessige og økonomiske fordeler (Prescott 2008:14; se også Boserup 1965; Lee 1968). I denne avhandlingen vil jeg derfor bygge videre på teorien om innføringen av en helt ny sosiokulturell 'pakke' i MNB/SN I, og innbakt i denne 'pakken' følger det med et helt nytt kulturbetinget habitus (Andersen 2005:76-77). Det vil si de bakenforliggende disposisjoner for handling og struktur (jf. Bourdieu 1977:72; Bourdieu og Wacquant 1995:31, 35). Gården vil derfor utgjøre en sentral del av den nye formen for handling og struktur. Den erstatter den tradisjonelle neolittiske steinalderboplassen og blir den grunnleggende enheten for organiseringen av bosetningen i landskapet. En gård vil utgjøre en matrise for handlinger med en innebygget grammatikk og det vil også være innarbeidete kjøreregler for opprettholdelse av gården. Svinesundsøya vil i denne sammenhengen utgjøre en eksempelstudie av resultatet etter overgangsprosessen mellom MNB/SN I. Det vil bli fokusert på hvordan denne nye formen for handling og struktur blir utført i landskapet.

I denne undersøkelsen vil resultatene fra Svinesundprosjektet (2001-2003) og tidligere innleverte gjenstander fra dette området utgjøre det empiriske grunnlaget for en eksempelstudie og for en videre syntetisering rundt gården i SN/EBA (se f.eks. Glørstad 2004b; Rønne 2003a, b; Østmo 1988a). Dette valget av undersøkelsesområde baserer seg på at havnivået i SN I var 20 meter høyere enn dagens nivå (jf. strandforskyvningskurve for Søndre Østfold hos Sørensen 1999:238; se også Kap. 3). Undersøkelsesområdet var fortsatt en øy i SN I og derav navnet Svinesundsøya. Denne øya vil inneha en naturlig geografisk avgrensning og ulike handlinger må av logiske grunner ha foregått innenfor dette området. Svinesundsøya innehar de fleste nye former for materiell kultur og funnkategorier som blir innført i SN I. Det ble på lokaliteten Stensrød funnet toskipete langhus (Rønne 2003a) og på Torpum 9A ble det funnet arkeologiske spor fra aktiviteter i landskapet (Rønne 2003b).

Svinesundsprosjektet gravde samtidig flere lokaliteter fra eldre perioder på forskjellige høyder i landskapet med innslag av enkelte gjenstander og fysiske strukturer med dateringer til SN/EBA (Glørstad 2004b). Sammen med innleverte gjenstander (Østmo 1988a) og pollenundersøkelser (Høeg 2002, 2003) vil dette danne grunnlaget for en eksempelstudie av hvordan menneskene handler innenfor det nye habituset (presenteres i Kap. 6, 7, 8 og 9).

Samfunnsstrukturer opprettholdes gjennom repetitive handlinger (jf. Bourdieu 1977:72, 76; Giddens 1984:8ff) og arkeologiske kilder vil være materialiserte spor etter bestemte handlingsmønstre (se Kap. 4). I denne avhandlingen vil jeg derfor med utgangspunkt i kildematerialet fra Svinesundsøya forsøke å rekonstruere noe av handlingene knyttet til gården i SN/EBA og hvordan dette nye habituset forandrer premissene for handling i landskapet. Det jeg skal undersøke i denne avhandlingen vil være *hvilke handlinger og aktiviteter som ligger bak gården i SN/EBA; det vil si foreligger det spor etter gårdsdriften og om noen deler av denne gårdsdriften kan spores gjennom den materielle kulturen fra perioden*. Videre vil jeg undersøke følgende underspørsmål til denne problemstillingen:

- Kan det spores spor etter handlinger i det arkeologiske og naturvitenskapelige materialet fra Svinesundsøya?
- Kan man ane konturene av ulike typer aktiviteter i det arkeologiske materialet?
- Representerer de ulike materielle sporene på Svinesundsøya en del av et bestemt handlingsmønster og en mulig gårdsdrift?
- Hvilke arkeologiske kildekategorier kan tolkes at inngår i gården?

1.2 En kronologisk inndeling av aktuelle perioder

Denne avhandlingen vil omhandle problemstillinger knyttet til arkeologiske periodene MNB, SN og EBA. Bakgrunnen for denne inndelingen er at jeg tolker prosessen med etableringen av gårder trolig må trekkes tilbake til MNB og med en konsolidering av gården i SN. Det toskipete langhuset blir erstattet med det treskipete langhuset i EBA II (Artursson 2009:72), vil dette utgjøre en naturlig avgrensning av periodene aktuelle for avhandlingen. De fleste forskere vil i dag definere SN til å være en del av den framvoksende kulturhistoriske perioden bronsealder (se f.eks. Kvalø 2007; Melheim 2006b:17, 31; Prescott 1996:78ff; Vandkilde

1996:139ff, 177; Østmo 1988b:45). Denne avhandlingen vil også bygge på denne tolkningsrammen med at overgangen MNB-SN I representerer innledningen og innlemmelsen av den sørskandinaviske bronsealderkulturen i en norsk kontekst. Jeg velger å basere denne avhandlingen på henholdsvis Håkon Glørstads (2006b:17) og Helle Vandkildes (1996:139ff, 140) kronologiske inndelinger av periodene:

Tabell 1: Sørskandinavisk kronologi (etter Glørstad 2006b:17; Vandkilde 1996:140).

Hovedperiode:	Underperiode:	BP:	Før kristus:	Kulturperiode:
Neolitikum	Mellomneolitikum A (MNA)	4500-4100	3300-2700	Traktbegerkulturen
Neolitikum	Mellomneolitikum B (MNB)	4100-3800	2700-2350	Stridsøkskulturen
Neolitikum	Senneolitikum I (SN I)	3800-3400	2350-1950	Klokkebegerkulturen
Neolitikum	Senneolittikum II (SN II)	3400-3150	1950-1700	
Bronsealder	Eldre bronsealder periode IA (EBA IA)	3150-3050	1700-1600	Eldre bronsealder
Bronsealder	Eldre bronsealder periode IB (EBA IB)	3050-2950	1600-1500	Eldre bronsealder

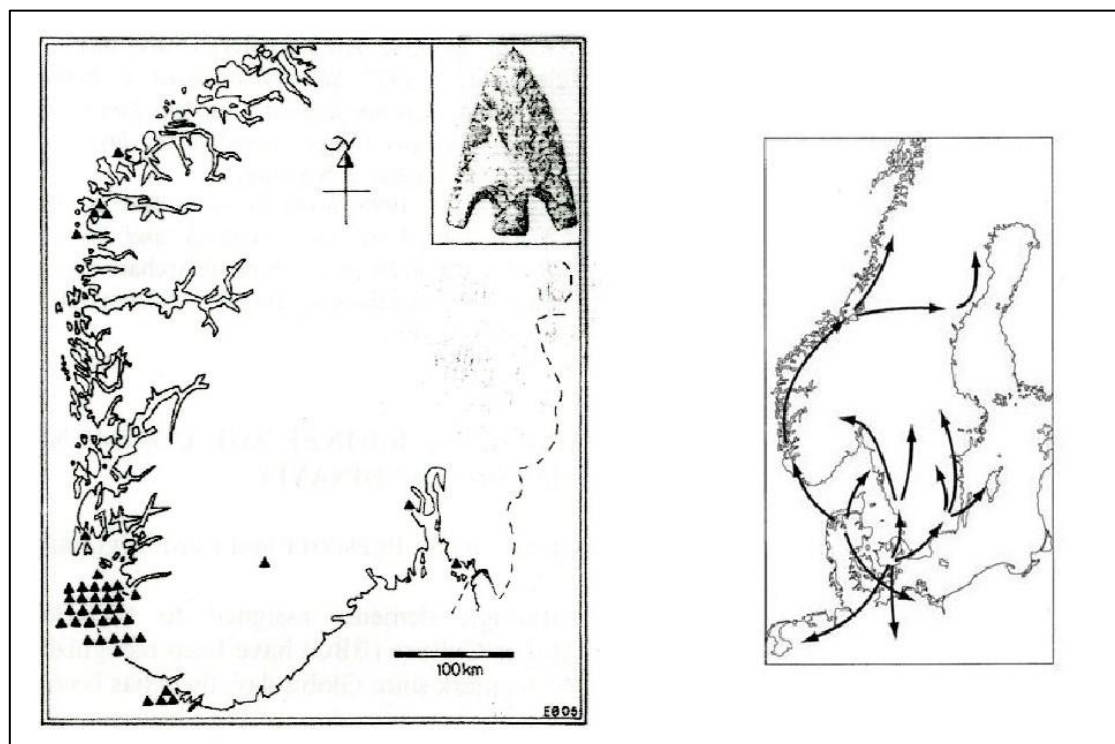
1.3 Overgangen MNB/SN I - opphavet til ideen om gården?

En gård assosieres gjerne med jordbruk og må kategoriseres som en institusjon utviklet for en fullskala jordbruksøkonomi. Det var på gården at åkeren blir dyrket og husdyrholdet blir utført. Den vil derfor være synonymt med og et premiss for en jordbruksbasert økonomi. Det er derfor en sentral diskusjon innenfor forskningen om man kan kalle neolitikum (TN/MNA) en jordbrukende tidsperiode eller om det fortsatt var et jeger- og sankersamfunn (Prescott 1996). Det finnes noen eksempler på lokaliteter fra tidligere perioder med mulige jordbruksindikatorer i en norsk sammenheng. Derfor har det vært en jakt etter å finne det eldste jordbruket innenfor forskningen (Prescott 2008:15). Det foreligger noen indikasjoner på tidlig jordbruk i TN/MNA fra undersøkelser på Lista og Jæren (Høgestøl og Prøsch-Danielsen 2006), og noen steder rundt Oslofjorden (Glørstad 2009; Solberg 2009; Østmo 1998). Spørsmålet er om disse faktorene representerer en fullskala jordbrukskultur eller en opptakning av noen elementer knyttet til jordbruk, og om disse lokalitetene representerer organisering i form av en gård? Tolkningen av dette materialet er basert på et ganske tvetydig kildemateriale med en rekke diskutabile momenter (Prescott 1996; 2008:15). Jeg vil heller kategorisere denne perioden som et "... *veltilpasset, produktivt jeger- og sankersamfunn...*"

(Prescott 2008:15). Det som inntreffer i SN I representerer derfor noe helt annet og må kategoriseres som konsolideringen av en fullskala jordbrukskultur.

Jeg vil knytte overgangen til en fullskala jordbrukskultur med gårder i SN I til endringsprosesser som inntreffer i MNB. Hva som nøyaktig skjer i denne perioden er vanskelig å få en klarhet rundt, ettersom det foreligger for få kilder til mulige tolkninger over hendelsesforløp. Denne perioden framstår derfor som en 'sort boks' i forhistorien mellom to helt forskjellige samfunnsordninger (Hansen 2005; Prescott 2005; 2008:15ff). Det er tydelig at store samfunnsmessige endringer har skjedd i dette tidsrommet mellom MNB og SN I. I denne perioden vokser det fram en ny egenartet kulturgruppe i Nord-Europa, kalt klokkebelegerkulturen (KBK) og stridsøkskulturen (STR) (Prieto-Martínez 2008; Shennan 1993; Vander Linden 2006, 2007). Dette var en ekspansiv kultur med forflytning av ideer, kunnskap og mennesker over store avstander (Vander Linden 2007:349). En mulig tolkningsmodell til endringsprosessene som inntreffer kan knyttes til en mulig migrasjon av grupperinger tilknyttet KBK og STR i Sør-Skandinavia (se f.eks. Hansen 2005; Prieto-Martínez 2008; Vander Linden 2006) og at det norske området utgjorde en nordlig region for denne kulturen (Prescott 2008).

Figur 2: Oversikt over spredningen av henholdsvis klokkebelegerspisser og flintdolker (Hentet fra Østmo 2009:88 (venstre figur) og Vandkilde 2005:16 (høyre figur))

Spredningen av denne kulturens ledeartefakt, klokkebegerpilsplisser (Østmo 2009:88; se Fig. 2) og den senere spredningen av Type 1-flintdolkene (Lomborg 1973:78; Scheen 1979:13ff) i Sør-Skandinavia (se Fig. 3), kan illustrere mulige veier migrasjonen av KBK-elementer foregikk til det norske geografiske området. En mulig hypotese er at det migrerte speidere eller pionerer i MNB til Sørøst-Norge (Hansen 2005:60ff; Prescott 2008:18) og at det skjer en konsolidering av denne kulturen i SN I. Den får innpass i en norsk kontekst. Sannsynligvis vil ideen om gården følge dette mønsteret for migrasjon og opprinnelsen må knyttes til KBK-områder i Sør-Skandinavia med Limfjorden som et sannsynlig sentralområde (Prescott 2008:18). Det finnes ikke mange MNB/KBK-lokaliteter i Sør-Skandinavia som kan være med å belyse eventuelle utviklingstrinn av ideen rundt gården. Eksempler på mulige sammenhenger mellom MNB og etableringen av gården i SN I vil være Myrhøj- (Jensen 1973) og Bejsebakken-lokaliteten ved Limfjorden på Jylland, Danmark (Sarauw 2006:66; 2008). Disse lokalitetene hadde et tydelig innslag av KBK-keramikk og etter hvert toskipete langhus i SN. Jeg tolker det derfor at det må være et eller annet kausalt forhold mellom KBK og innføringen av gården i SN I, som i dagens situasjon vil være vanskelig å spore i det arkeologiske materialet.

En annen forklaringsmodell rundt innføringen av gården er basert på et evolusjonistisk syn. Dette synet ser på utviklingen av det hierarkiske samfunnet og gårder som en langsom og evolusjonær utvikling (Prescott 2008:14-15). Et slikt synspunkt har i den seneste tiden blitt argumentert for av Bjørn Myhre & Ingvild Øye (2002) og Ellen Anne Pedersen (2003). Disse forskerne tolker denne prosessen som ”... at man ervervet seg kunnskap, motivasjon og de sosiale institusjoner som skulle til for å håndtere en mer omfattende agrarøkonomi, og i løpet av senneolitikum og bronsealder ble jordbruket og tamdyrhold mer vanlig som produksjonsform” (Prescott 2008:14-15). Denne utviklingen fortsatte sakte og sikkert utover bronsealderen, og det er først i eldre jernalder at gårdsinstitusjonen blir etablert for fullt. Jeg tolker at dette synet baserer seg på et mangelfullt empirisk materiale (jf. Kap. 2) og velger å ta avstand fra denne tolkningen av gården. Det er tydelig at gården i SN/EBA representerer en helt annen form for bosetningsorganisering, enn den tradisjonelle neolittiske steinalderboplassen.

1.4 Avhandlingens disposisjon

Disposisjonen for avhandlingen vil være som følgende: Først vil jeg gjennomgå forskningshistorien rundt det aktuelle temaet og se på hvordan det har vært problemer med å

finne det definerende empiriske materialet av gården i en norsk arkeologisk sammenheng (Kap. 2). Kapittel 3 vil være en introduksjon til eksempelstudien av Svinesundsøya og dens naturgeografiske forutsetninger. I det neste kapitlet vil jeg legge grunnlaget for hvordan jeg forstår handling og struktur i forhistorien og legge grunnlaget for et teoretisk rammeverk for avhandlingen (Kap. 4). Denne avhandlingen behandler problemstillinger knyttet til gården og derfor vil jeg i Kapittel 5 se på hva som ligger i gårdsbegrepet. De påfølgende kapitlene vil være selve undersøkelsen av ulike typer av kildekategorier fra Svinesundsøya (Kap. 6, 7, 8 og 9). Hvordan ulike arkeologiske kilder kan settes inn i en kontekst for handling og utgjør et bestemt handlingsmønster. Langhusets rolle innenfor gården vil bli undersøkt gjennom et biografisk perspektiv (Kap. 6). Forskjellige aktiviteter knyttet til primærproduksjonen i ervervslivet blir definert i Kapittel 7. Sekundær bearbeiding av produkter vil bli gjennomgått i det neste kapitlet (Kap. 8). Ervervslivet og det rituelle livet vil være i et tett samspill, og handlinger knyttet til denne delen av gården vil bli gjennomgått i Kapittel 9. Til slutt vil det være en syntetisering rundt innføringen av gården i SN/EBA og en oppsummering av resultatene fra eksempelstudien av Svinesundsøya (Kap. 10).

KAPITTEL 2: FORSKNINGSHISTORIE

2.1 Innledning

Dagens kunnskapsstatus rundt gården i SN/EBA bygger på tidligere forskning og ulike funn av bosetningsarkeologiske kilder fra perioden. Det har vært et dikotomisk forhold mellom den suksessive framveksten av et arkeologisk empirisk materiale og kunnskapsproduksjonen rundt gården. Det grunnleggende problemet innenfor forskningshistorien har vært det å framlegge et arkeologisk materiale til videre forskning rundt problemstillinger knyttet til gården i SN/EBA. Selv om det manglet et definerende empirisk materiale i den tidlige forskningen, har det blitt tolket av en rekke forskere at gården ble etablert i overgangen til SN I (Glørstad 2006a:207). Det er først med innføringen av flateavdekkingsmetoden med etter hvert funn av toskipete langhus og andre fysiske strukturer, at man får et håndfast arkeologisk materiale til å definere deler av gården. Denne eksempelstudien av Svinesundsøya vil fortrinnsvis utgjøre et bidrag for kunnskap om forhold rundt gården og hvordan ulike kildekategorier inngår i denne enheten. I denne delen vil jeg først fokusere på kunnskapsproduksjonen som har foregått med framveksten av et voksende empirisk materiale (Kap. 2.2). Jeg vil også se på tidligere forskning knyttet til nærområdet rundt Svinesundsøya og Østfold (Kap. 2.3).

I denne avhandlingen vil jeg ikke gå inn den mer generelle fagteoretiske utviklingen av arkeologifaget (for faghistoriske gjennomganger se f.eks. Eikrem 2005; Glørstad 2006a; Johnson 1999; Olsen 1997; Trigger 1996), det egne feltet rundt gårdsforskningen i jernalder og historisk tid (se f.eks. Gjerpe 2008:115-134; Opedal 1999) eller eventuelle tidlige jordbruksaktiviteter i eldre deler av neolitikum (se f.eks. Glørstad 2006a; Glørstad og Prescott 2009; Thomas 1999; Thorpe 1996). Det henvises til nevnte forfattere for en dypere gjennomgang av disse temaene.

2.2 Problematikken med det manglende empiriske materialet

Denne avhandlingen handler om hvordan gården utgjør en ny matrise og enhet for handling i SN I. Det har vært et problem at funnsituasjonen ofte er fragmentarisk, for eksempel med et par toskipete langhus på enkelte lokaliteter, enkelte funn av ledeartefaktene (skafthulløkser, flintdolker, flatehugde pilspisser), noen fysiske strukturer med ¹⁴C-dateringer til SN/EBA uten relasjon til andre anlegg og resultater fra pollensøyer. Jeg tolker at denne typen funn må knyttes til en eller annen form for handlinger innenfor en gård. Et problem innenfor

forskningshistorien er at det ikke i stor grad har blitt funnet eller gravd ut selve gårdslokaliteter, som kan gi kunnskap om hvordan gården fungerer på et mikronivå.

Dagens kunnskapsstatus gjør at man har en rimelig god kunnskap om denne periodens materielle kultur. Det er derfor noen viktige vendepunkt innenfor forskningen. Jeg vil trekke fram utviklingen av flateavdekkingsmetoden på 1960-tallet i Danmark (Becker 1965), utgravningen av Myrhøj-lokaliteten (Jensen 1973), overføring av denne metoden til norske forhold på 1970-tallet (Løken 2005; Løken, et al. 1996) og de store forvaltningsprosjektene utover 1980-tallet og framover til dags dato. Dette har medført at vi i dag har fått en god kunnskap rundt hvordan den forhistoriske bosetningen har vært utformet og bruk av landskapet.

2.2.1 Før flateavdekkingsmetodens gjennombrudd på 1970-tallet

Det første skillet innenfor forskninga rundt gården i SN/EBA vil være tida før flateavdekkingsmetoden fikk gjennomslag på 1970-tallet. Denne tidlige forskninga fokuserte ofte på relativt store problemstillinger og behandlet vidtfnvendende temaer, som for eksempel kulturforhold gjennom hele steinalderen eller bronsealderen. Det ble tidlig tolket at det var en senere 'steinbrukende' tid basert på det foreliggende empiriske materialet (se f.eks. Brøgger 1906: 55; Gjessing 1945:320ff; Hagen 1944) og at SN representerte slutten på steinalderen.

Det ble på slutten av 1970-tallet utarbeidet to avhandlinger som behandlet to av ledeartefakter fra perioden. Rolf Scheen (1979, 1980) gjennomgikk en typologisk og kronologisk analyse av de norske flintdolkene og Einar Østmo (1975, 1977) gjennomgikk de enkle skafthulløksene i Østfold. Disse studiene var viktig for å etablere en gjenstandskronologi og utvikle en typologi. Denne typen funn vil også inngå i aktiviteter knyttet til bosetningen. Spredningsanalysene av lederartefaktene vil derfor være en viktig kilde rundt hvordan bosetningen var utformet i landskapet. Denne typen studier vil derfor gi en indikasjon på hvor det hoper seg opp med gjenstander og vil være viktige for betraktninger rundt sentrum versus periferi i et makroperspektiv.

Det toskipete langhuset vil være en sentral del av gården (se Kap. 6). Den første utgravningen i Norge og Sør-Skandinavia hvor det framkom toskipete langhus var Egil Bakkas utgravning på Stokkset, Sande i Møre og Romsdal på 1950-tallet (Johnson og Prescott 1993). Her ble det funnet tre toskipete langhus stratigrafisk anlagt under en gravhaug. Denne lokaliteten ble ikke

publisert eller bearbeidet i stor grad av Bakka og ble ikke ordentlig publisert før i 1993 av Trine Johnson og Christopher Prescott (1993). Denne lokaliteten fikk derfor ikke så stor plass i forskninga i samtiden og den ble ikke satt inn i forskningshistorisk kontekst. Einar Østmo (1979) oppsummerte i sin artikkel fra 1979 mye av problematikken rundt det å finne steinalderbondens hus og hjem i denne delen av forskningshistorien. Det var mange indikasjoner på hus og gård ble innført i SN I, men det definerende materialet ble ikke funnet i stor grad.

2.2.2 Flateavdekkingens gjennombrudd på 1970-tallet

Det andre skillet innenfor forskningshistorien rundt bosetningsarkeologiske forhold var gjennombruddet til feltmetoden maskinell flateavdekking på 1960-tallet innenfor dansk feltarkeologi og etter hvert en overføring av metoden til de andre skandinaviske landene (Kaspersen Torvin 2007:15ff, 17; Løken, et al. 1996). Denne metoden går ut på at man fjerner topp- og pløyelaget på en overpløyd flate eller en flate i utmark med gravemaskin. Nedgravninger i undergrunnen, det vil si fysiske strukturer, blir skilt ut og tolket på grunnlag av fyllskifter og fargeforskjeller. De fysiske strukturene kan videre settes inn i en kontekst og utgjøre et anlegg, for eksempel stolpehullene til et langhus (Løken, et al. 1996).

Spesielt viktig for gårdsforskningen ble utgravningene av jernalderbosetning på Grøntoft, Jylland i Danmark på 1960-tallet (Becker 1965). Denne utgravninga la grunnlaget for utviklingen av den maskinelle flateavdekkingsmetoden til en operativ feltmetode innenfor dansk feltarkeologi. Resultatene fra disse tidlige utgravningene skaffet til veie et helt nytt empirisk materiale knyttet til hvordan mennesker utnyttet et geografisk rom og utformet bosetningen. I perioden etter Grøntoft ble det suksessivt funnet langhus fra eldre perioder i Danmark og gjennom utgravningene på Myrhøj, Nord-Jylland fant man de første bosetningsarkeologiske sporene etter materiale fra SN/EBA (Jensen 1973). Myrhøj-lokaliteten gjorde at man ble klar over potensialet til å finne eldre lokaliteter andre steder og at metoden var egnet til å finne denne typen lokaliteter. Denne metoden fikk etter hvert innpass i de andre skandinaviske landene og den første flateavdekkinga i Norge ble gjort på Oddernes, Kristiansand i 1971/1972 (Rolfen 1976).

2.2.3 De store forvaltningsprosjektenes tid på slutten av 1990- og begynnelsen av 2000-tallet

Flateavdekkingsmetoden ble etter hvert en vanlig praksis innenfor forvaltningsapparatet i alle de skandinaviske landene. Siden 1980-tallet har det derfor blitt utført en rekke større

forvaltningsinitierte flateavdekkingsprosjekter i Sør-Skandinavia, som regel knyttet til samfunnstiltak i form av for eksempel veiutbygging eller industriområder. Alle disse prosjektene har gjort at man har fått en rekke lokaliteter med bosetningsspor fra SN/EBA. Dette har gitt et mer nyansert bilde av den materielle kulturen fra perioden i regionen (for en oversikt over alle lokaliteter med toskipete langhus, se Artursson 2005b) og forskning knyttet til bebyggelse og samfunnsstruktur i perioden (Artursson 2009). Et prosjekt som bør trekkes fram i denne sammenhengen er Fosie IV utenfor Malmø, Skåne på slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet (Björhem og Säfvestad 1989; Björhem, et al. 1993). Dette prosjektet var det første prosjektet i skandinavisk målestokk hvor store sammenhengene arealmessige flater ble avdekket. Et metodisk grep som muliggjorde forskning rundt problemstillinger knyttet til intern organisering mellom lokaliteter. Det første flateavdekkingsprosjektet i Norge i en stor skala ble gjennomført av Arkeologisk museum i Stavanger (AmS) på Forsandmoen, Forsand kommune, Rogaland på 1980-tallet (Løken, et al. 1991). Her ble det funnet bosetningsspor tilbake til bronsealder og denne utgravninga la grunnlaget for bruk av metoden innenfor forvaltningsarkeologien i Norge.

Denne utviklingen av flateavdekkingsmetoden har medført at det har blitt bygd opp en relativt god kronologisk oversikt over hvordan husmaterialet har blitt utviklet gjennom forhistorien. Dette gjør at man kan plassere toskipete langhus inn i periodene SN/EBA, og at det finnes eksempler på denne hustypen i en norsk kontekst. Rogaland må kategoriseres som det området i Norge hvor det er funnet flest toskipete langhus (se f.eks. Berge 2007; Bjørdal 2009; Børsheim 2004, 2005; Høgestøl, et al. 1995; Soltvedt, et al. 2007; N. J. Oma Armstrong, pers. medd. 2009). Denne tendensen må knyttes til at AmS tidlig tok i bruk flateavdekkingsmetoden og at området har generelt en stor funntetthet av kulturminner fra SN/EBA. På Nordvestlandet er det funnet toskipete langhus på Stokkset, Sande kommune på Sunnmøre (Johnson og Prescott 1993). Det har i tillegg blitt funnet langhus på to lokaliteter ved Åse utenfor Molde og Fiskå i Vanylven kommune, Møre og Romsdal (Børsheim 2005:115; Diinhoff 2005:76-77). På Sør- og Østlandet er det gravd ut tre lokaliteter med toskipete langhus. Den første ble funnet på Arctanderjordet ved tettstedet Vanse på Lista (se Grimsrud 1999; også gjennomgått av Hauge 2007:73; Valum 2009:39ff). Det har blitt gravd ut lokaliteter med langhus på Stensrød på Svinesund, som vil bli gjennomgått grundigere senere i avhandlingen. Det ble også funnet to eksempler på toskipete langhus på Nordby, Larvik kommune i tilknytning E18-prosjektet i Vestfold (Gjerpe og Bukkemoen 2008).

Det er et viktig kildekritisk moment knyttet til forskningshistorien at det meste av det empiriske materialet har framkommet gjennom forvaltningsinitierte utgravninger. Dette medfører at det enkelte tiltaket gir retningslinjer for hvor det skal graves i landskapet og områder med gode lokaliseringfaktorer for bosetning i SN/EBA ikke blir utgravd. Det er tydelig at ulike typer av funnkategorier representerer deler av et bestemt handlingsmønster, som blir bekreftet gjennom flere empiriske funn.

2.3 Tidligere forskning fra Svinesund og Østfold som er aktuelt for avhandlingen

Hyppigst forekomme Levninger fra Stenalderen i Kystegnene omkring Kristianiafjorden, især paa dennes østlige side (Rygh 1999 [1885]:2).

Østfold fylke fikk tidlig fokus innenfor steinalderforskningen. Sitatet ovenfor er hentet fra Oluf Ryghs *Norske Oldsager* på slutten av 1800-tallet og viser at Østfold allerede da var i fokus for forskninga. Østfold er derfor blant fylkene hvor det er gjort mye innsats i nyere tid for å skaffe en oversikt og systemisere gjenstandsmaterialet fra hele yngre steinalder (Glørstad 2006b:71-72). Jeg mener derfor at en eksempelstudie av gården på et lokalt nivå på Svinesundsøya vil representere noen allmenne forhold i SN/EBA som kan være gyldige for hele regionen.

2.3.1 Forskning på MNB/SN/EBA gjennom avhandlinger og studier

Den som har gjort mest for grunnforskningen og forståelsen av overgangen fra yngre steinalder til bronsealderen i Østfold er Einar Østmo, som gjennom en rekke arbeider har undersøkt forskjellige kulturforhold rundt denne perioden (Østmo 1975, 1977, 1988a, 2001). Doktorgradsavhandlingen hans om etableringen av jordbrukskultur i Østfold vil være sentral i forståelsen av den kulturhistoriske utviklingen (Glørstad 2006a:198-200; Østmo 1988a). Østmo bygger opp et kronologisk rammeverk med fire faser av den yngre steinalder med utgangspunkt i flintøksenes typologi. Den siste perioden blir kalt *flintdolkenes tid*, som tilsvarer SN (Østmo 1988a:117-125). I MNB/STR ser Østmo for en mulig innvandring av et indoeuropeisk folk og diskuterer muligheten for en kulturdualisme mellom jaktgrupper og jordbrukere innenfor det samme geografiske området (Østmo 1988a:229). I SN mener han at det er en markant økning av jordbruket som ervervsform i Østfold (Østmo 1988a:231). Funnspredningen av storredskaper tyder på at bosetningen var knyttet til kysten og noe han tolker som at den maritime kommunikasjonen blir viktigere (Østmo 1988a:231). Østmo ser en mulig tendens på en befolkningsøkning i folketallet og at disse grupperingene danner en enhetlig kultur knyttet opp mot den sørsandinaviske senneolittiske kulturen, en

homogenisering (Østmo 1988a:231). I denne perioden legges grunnlaget for den historiske bosetningsstrukturen basert på jordbruk (Østmo 1988a:231).

I nyere tid har det kommet to mastergradsavhandlinger med studier av problemstillinger rundt periodene MNB og SN/EBA. Odd Einar Hansen (2005) tok i sin mastergradsavhandling for seg etableringen av SØK i Østfold og om hvorvidt dette kan forklares med en migrasjonshypotese av et innvandrende folkeslag. Denne avhandlingen vil gi et grunnlag for en forståelse av MNB i Østfold. Finn-Arild Andersen (2005) undersøkte i sin avhandling hvordan de sosiale relasjonene endres i SN/EBA gjennom etableringen av et nytt habitus i SN I, omstrukturering av habitus i SN II og tilslutt et konkurrerende habitus i EBA I. Denne avhandlingen kartlegger hvordan det sosiale landskapet endrer seg gjennom spredningen av storredskaper i landskapet.

2.3.2 Arkeologiske spor og lokaliteter fra SN/EBA i Østfold

Østfold fylke har også en rekke arkeologiske spor og utgravde lokaliteter med dateringer til SN/EBA. Det er derfor noen arbeider som bør nevnes i denne sammenhengen.

En tidlig bidragsyter rundt kunnskap om steinalderen i Haldensdistriktet og Svinesund var lektor Henrik Suleng (1942). Han samlet inn på 1930- og 1940-tallet en rekke gjenstander fra steinalderens forskjellige perioder i lokalområdet. En god del av disse funnene var gjenstander fra nøstvetperioden, men det finnes noen enkelte eksempler på at han også samlet inn artefakter fra SN.

En annen viktig nestor innenfor Østfoldsarkeologien etter andre verdenskrig og utover etterkrigstiden var Erling Johansen. Hans viktigste bidrag i denne sammenhengen var gode lokalkunnskaper om Østfold, og han bidro blant annet med en utstrakt bygdebokproduksjon for området (se f.eks. Johansen 1976).

Det må nevnes at indre Østfold er et av de områdene med flest forekomster av senneolittiske hellekister i Norge (Østmo 2001). Denne formen for gravminner fattet tidlig interesse hos arkeologene og Gabriel Gustafson reiste derfor rundt i Østfold for å samle informasjon om de senneolittiske hellekistene (Gustafson 1914 i Østmo 1988a:16). Dette arbeidet ble videreført av A.W. Brøgger med utgravningen av en hellekiste på Fange i Aremark kommune (Gjessing 1945:426) og i moderne tid har Einar Østmo gravd ut en hellekiste i forskningsøyemed (Østmo 2001). Det ble på Svinesundsøya ikke funnet noen antydninger til hellekister og

denne gravformen må trolig knyttes til en egen gravform i sammenheng med vassdragene i midtre delene av Sverige (Heimann 2006).

Naturvitenskapelige undersøkelser har alltid vært viktig for forståelsen av etableringen av jordbrukskultur i Østfold. Anders Danielsen (1970) gjennomførte på 1960-tallet pollenanalytiske undersøkelser på en rekke lokaliteter i de sydlige delene av fylket, som ble brukt i Østmos doktorgradsavhandling (Østmo 1988a). Denne undersøkelsen ble ikke korrelert med ^{14}C -dateringer. Derfor vil nyere ^{14}C -korrelert undersøkelser, for eksempel Helge Høegs (2003) pollenundersøkelser på Svinesund, være mer aktuelle for denne avhandlingen. En annen viktig naturvitenskapelig undersøkelse i Østfold er Rolf Sørensens (1999) ^{14}C -daterte og dendrokronologiske strandforskyvningskurve for Søndre Østfold. Denne gir en forståelse av landhevinga i området og hvordan landskapet har sett ut i undersøkelsesperioden.

Hunnfeltet på Borge i Skjeberg, Sarpsborg kommune har i forskningshistorien spilt en sentral rolle for forståelsen av Østfolds forhistorie gjennom en rekke feltkurs og undervisningsgravninger (se f.eks. Anfinset 2006; Anfinset, et al. u.p; Anfinset og Prescott 1998, 1999; Hagen 1953; Johansen 1981a). Gravfeltet her ble kjøpt opp av Universitetet i Oslo og det har vært utført noen utgravninger i den sammenhengen. Det har her blant annet blitt funnet spor etter en mulig hustomt fra BA (Hagen 1953) og spor etter bronsedigler knyttet til bronseproduksjon (Anfinset 2006).

Østfold er kanskje et av fylkene i Norge med størst tetthet av jordbrukshelleristinger som kan trolig dateres til bronsealder og har blitt gjennomgått i en rekke arbeider (se f.eks. Hygen og Bengtsson 1999; Marstrander 1963; Vogt 1998, 2006). Det må også nevnes at Øystein Kock Johansen telte opp åtte bronsegjenstander fra Østfold som kan dateres til EBA i sin oversikt over metallfunnene i østnorsk bronsealder (Johansen 1981b:188ff). Dette var fem randlistøkser, en pålstav, en sigd og en fibula. Funnet på forskjellige steder i fylket.

Det har også blitt funnet en del fysiske strukturer med dateringer til SN/EBA gjennom ulike forvaltningsprosjekter på 1990- og 2000-tallet. I tilknytning til utbyggingen av jernbanen gjennom Østfold ble det på Rør i Rygge kommune funnet et depotfunn med gjenstander fra SN (Berg 1997:22; 1998) og fire stolpehull med dateringer til SN, som muligens danner en stolperække fra et toskipet langhus (Berg 1997:25). Gjennom E6-prosjektet i tilknytning med

nytt motorvei i Østfold ble det funnet noen arkeologiske spor med dateringer til SN/EBA (for mer om prosjektet, se Bårdseth 2007:1-7). Det ble funnet noen rester etter åkerlag og ardspor med datering til SN på lokalitetene 10 og 13, på Bjørnstad søndre og Bjørnstad nordre (Bårdseth, et al. 2007:37ff) og det noen lokaliteter med dyrkningsspor fra SN (se f.eks. Vikshåland, et al. 2007b:126ff; Vikshåland og Sandvik 2007a; Vikshåland og Sandvik 2007b). På Solberg Øvre II og Solberg Øvre XVII ble det gravd ut et toskipet langhus med dateringer rundt 1000 f.Kr. til midten av bronsealder og med et ildsted datert til 1735-1560 BC (EBA IA/IB) (Vikshåland 2009:174-177; Vikshåland, et al. 2007a:57-80).

2.4 Dagens forskningshistoriske kunnskapsstatus

Den forskningshistoriske kunnskapsstatusen rundt gård og bosetning i SN/EBA må tolkes som relativt god. Det har blitt opparbeidet en relativt god oversikt over ulike arkeologiske kilder knyttet til denne delen av samfunnslivet. Dette gjelder spesielt de toskipete langhusene. Det største problemet er kanskje at forskjellige kildekategorier ikke har blitt satt inn i en kontekst for handling og at en gård handler om mye mer enn langhuskronologi. Kort sagt det å gi litt mer 'liv' til kildematerialet. Et kjennetegn på denne typen funn er at de ofte framtrer fragmentarisk i ulike kontekster. Det kan for eksempel være enkelte toskipete langhus på enkelte lokaliteter og noen fysiske strukturer med dateringer til SN/EBA på andre lokaliteter.

Østfold og Svinesundsområdet vil være velegnet til en eksempelstudie av gården i SN/EBA ved at det foreligger en god oversikt over utviklingen til ulike arkeologiske kildekategorier i området. Det som inntreffer på Svinesundsøya representerer sannsynligvis noen allmenne trekk innenfor den kulturhistoriske utviklingen i resten av området. Landskapet i Østfold innehar en tidsdybde ved at det er gjennomført en rekke studier som belyser forskjellige forhold rundt kulturhistorien før og etter SN/EBA. Denne avhandlingen vil derfor være et forsøk på sette ulike arkeologiske og naturvitenskapelige kildekategorier inn i en kontekst for handling. Det vil si sette sammen ulike kildekategorier og undersøke ulike handlinger knyttet til en gård.

KAPITTEL 3: SVINESUNDSØYA – EN EKSEMPELSTUDIE

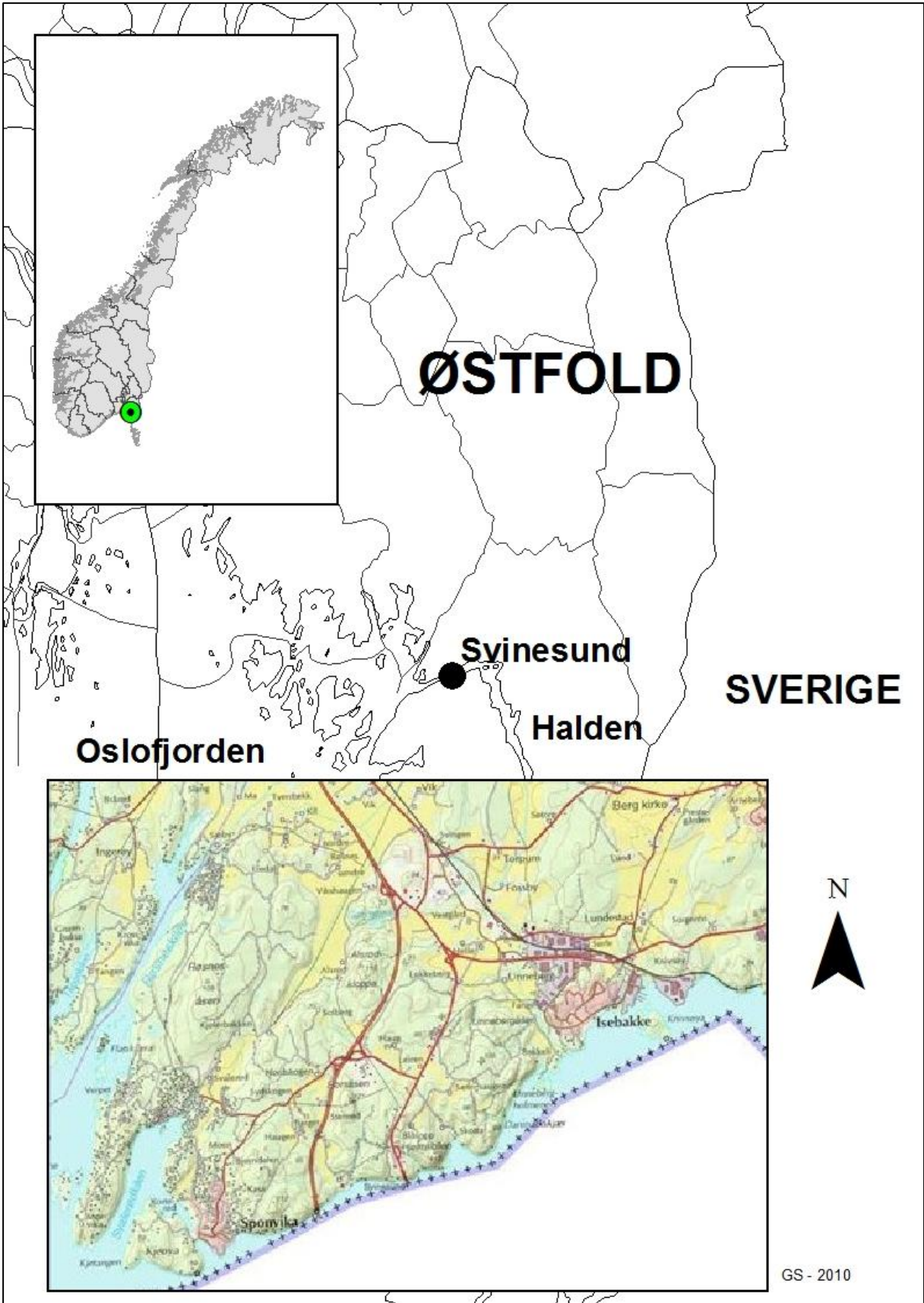
3.1 Innledning

Svinesundsøya vil i denne avhandlingen utgjøre grunnlaget for en eksempelstudie rundt hvordan handlinger foregår innenfor et geografisk avgrenset område og hvordan innføringen av et nytt habitus forandrer bruken av landskapet. De mulighetene naturen gir i form av for eksempel jordsmonn, klima, tilgang til vann eller kvartærgeologi, vil alltid være en viktig forutsetning for menneskelig praksis gjennom forhistorien. I dette kapitlet vil jeg gi en kort introduksjon til det aktuelle geografiske området og bakgrunnen for hvordan det arkeologiske materialet har blitt produsert gjennom Svinesundsprosjektet. Deretter vil jeg redegjøre for de naturgeografiske forutsetningene for en gårdsdrift i dette området.

3.2 Bakgrunnen for Svinesundprosjektet

Svinesund er et tettsted i den sydøstlige delen av det som er dagens Østfold fylke (se kart, Fig. 3). Navnet Svinesund referer også til platået som går fra Ringdalsfjorden i sør til det avtar i nord med flate områder. Bakgrunnen for at dette området ble registrert og senere utgravd var på grunn av bygging av ny motorvei (Europavei-6) til Riksgrensen og med en påfølgende bru over Ringdalsfjorden til Sverige (jf. Glørstad 2002:5ff). Det aktuelle området ble først registrert av firmaet Pro Ark på vegne av Østfold fylkeskommune på tidlig 1990-tall (Olstad 1992) og i forkant av Svinesundsprosjektet ble det gjennomført en forundersøkelse i regi av KHM (Boon 2000). Disse registreringene utgjorde grunnlaget for prosjektplanen bak det forvaltningsinitierte Svinesundsprosjektet (Glørstad 2001; 2002:3-8). I feltsesongene 2001-2003 ble det derfor gjennomført en rekke utgravninger av lokaliteter på forskjellige høyder i landskapet rundt Svinesund.

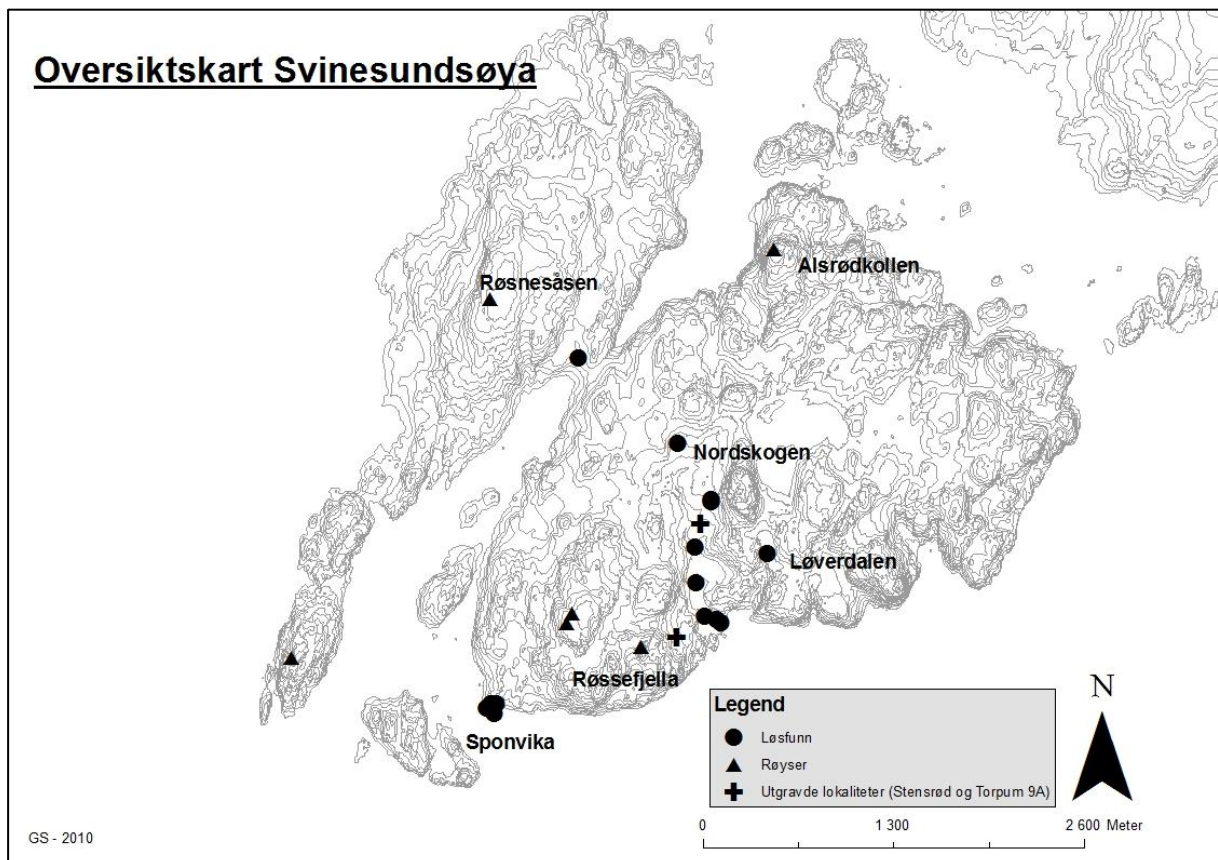
Resultatene fra disse lokalitetene ble publisert i fire publikasjoner i KHMs Varia-serie (se Glørstad 2002, 2003; 2004a, b) og resulterte i en artikkel om seinneolittiske gårdene (Rønne 2008). Det er i tillegg levert inn noen løsfunn til KHMs magasiner fra dette området med kronologiske dateringer til SN/EBA (Glørstad 2004b:72; Østmo 1988a:183-188). Dette undersøkelsesområdet med ulike typer av funn fra ulike høyder i terrenget innenfor Svinesundsøya vil danne det empiriske grunnlaget for denne avhandlingens eksempelstudie av gården i SN/EBA. De aktuelle lokalitetene for problemstillingen vil bli presentert grundigere i de påfølgende kapitlene.

Figur 3: Oversiktskart over Svinesund. GIS-applikasjon ved forfatteren.

havner for ferdsel på havet (for mer om maritim praksis, se f.eks. Carrasco 2009; Kvalø 2007; Østmo 2008b). Svinesundsøya utgjorde den nordligste øya i et øyrike bestående av store øyer med hovedpunkt i de nordlige delene av det som er dagens Bohuslän, Sverige. Denne øya var skilt fra de resterende øyene med et bredt sund. Det som i dag er Ringdalsfjorden. Nord for øya var det et sund med mindre øyer og skjær før selve fastlandet. Dette sundet ble tørrlagt i overgangen mellom rundt 2400 BP i YBA/EJA (Glørstad 2004b:79) og øya ble en del av fastlandet (se nederste kart, Fig. 3).

Figur 5: Oversiktskart over Svinesundsøya med funn fra SN/EBA. GIS-applikasjon ved forfatteren.

3.4 Naturgeografiske trekk på Svinesundsøya

Naturen og topografien på Svinesundsøya ga muligheter til et variert næringsgrunnlag (Glørstad 2004b:59). Den lokale topografien kjennetegnes med at det er en del knauser med grunnfjell og innimellom en del lommer med dyrkbart jordsmonn. Svinesund representerer et skille mellom to forskjellige former for grunnfjell; med henholdsvis granitt i sør og gneis i nord, hvor det steile granittlandskapet ender opp i Ringdalsfjorden. Skal man trekke paralleller til lignende områder var landskapet på Svinesundsøya ganske likt dagens store øyer i Oslofjorden, for eksempel Hvalerøyene i Østfold eller Håøya i Vestfold. Etter at isen trakk

seg tilbake ble det avsatt næringsrike løsmasseavsetninger på Svinesundsøya, som danner grunnlaget for jordbruket i SN/EBA . Øya hadde samtidig bærekraftige bestander av vilt av for eksempel elg, rådyr, villsvin og hare. Havområdene rundt øya var gunstig med grunne vik og sund, holmer og nes, og strømssterke sund. Dette ga muligheter til å høste inn av havet, for eksempel fisk, sel, skjell, snegler, sjøfugl og småhval.

Klimaet på Svinesundsøya i SN/EBA var varmere enn dagens klima. Bronsealderen representerer den siste tida av en varmeperiode med høydepunkt omkring 6000-3000 f.Kr. (Jensen 1995:134-137; Johansen 2000:18; Melheim 2006b:38-40). Dette ga et gunstigere klima enn i dag der somrene var varme, fine og fuktige med gjennomsnittlig temperaturforskjell cirka 2 °C høyere. Middelttemperaturen om vinteren var trolig rundt 3-4 °C enn dagens nivå. Dette gjorde at varmekjær eikeblandingsskog med varmekjære løvtrær preget landskapet på Svinesundsøya. Pollensøyene fra Møllermosen og Torpum 9 tyder på at det i SN/EBA skjer en storstilt rydding av skogen og at landskapet derfor får en mer åpen karakter (Høeg 2002, 2003). Jeg vil sette dette i sammenheng med et endret handlingsmønster knyttet til ervervslivet og overgangen til et nytt habitus. Svinesundsøya vil derfor være et illustrerende eksempel på at det ikke nødvendigvis må være gode naturgeografiske forhold for å anlegge en gård (Glørstad og Rønne 2004:96-97).

KAPITTEL 4: ET TEORETISK RAMMEVERK TIL FORSTÅELSE AV HANDLING OG STRUKTUR I SN/EBA

4.1 Innledning

Denne avhandlingens målsetning er en undersøkelse av hvordan menneskene tilsynelatende handler på en helt ny måte etter overgangen mellom MNB og SN I. Svinesundsøya vil utgjøre en eksempelstudie av det påfølgende resultatet etter denne endringsprosessen. I denne delen av avhandlingen vil jeg redegjøre for et teoretisk rammeverk til fortolkning av endringene som finner sted i overgangsperioden MNB-SN I, videre hvordan menneskelig praksis gjennom handlinger former materielle spor i landskapet og opprettholder sosiale strukturer. Jeg tolker at det er en tosidig prosess knyttet til innføringen av gårder og en fullskala jordbrukskultur. Først blir det inngått en enighet om innføring av den nye samfunnsstrukturen i MNB/SN I og etterpå blir denne nye formen for struktur konsolidert utover i SN/EBA.

Først vil jeg trekke inn Anthony Giddens (1984) struktureringsteori for å forstå hvordan mennesker blir enige om en opprettholdelse av sosiale strukturer og enigheten om et helt nytt samfunnssystem. Basert på Pierre Bourdieus praksisteori ønsker jeg å introdusere begrepene *habitus*, *felt og kapital*, *strategi* og *det sosiale rommet*. Begrepene kan bidra til å forstå hvordan sosialt liv produseres og reproduseres etter etableringen av det nye habituset (se f.eks. Bourdieu 1977; Broady 1990; Prieur, et al. 2006; Wilken 2008). Habitusbegrepet vil i denne sammenhengen være sentralt. De andre begrepene er viktige for å få forståelse av habitusbegrepet. Til slutt vil jeg fra Igor Kopytoff (1986) benytte et *biografisk perspektiv* til en forståelse av bruken av arkeologiske objekter. Spesielt vil jeg bruke dette perspektivet på langhusene fra Stensrød.

4.2 Anthony Giddens' strukturasjonsteori

Resultatet av endringsprosessen som inntreffer i MNB/SN I tolker jeg som innføringen av et helt nytt habitus med gårder (se Kap. 4.3.1). Grunnleggende i Bourdieus praksisteori er at sosiale strukturer blir opprettholdt gjennom handlinger basert på de bakenforliggende disposisjonene i habitus. Dette vil gjelde i stor grad etablerte og seiglivet strukturer. I overgangsfasen, som MNB-SN I, vil ikke dette nye habituset nødvendigvis framstå som helt harmonisk eller naturlig for menneskene. Giddens (1984) sin strukturasjonsteori mener jeg på en bedre måte forklarer hvordan endringer fra en samfunnsform til en annen foregår og hvordan det oppstår en aksept blant menneskene for nye elementer som et nytt habitus. Dette skjer på tross av at det kanskje ikke framstår som helt rasjonelt.

Et av hovedpoengene i Giddens strukturasjonsteori er at samfunn består av spesifikke regler og egne regelsett for opprettholdelse av samfunnsstrukturer (Giddens 1984:17ff, 89). Der samfunnet inngår en enighet om å følge disse reglene og bekrefter dette gjennom handlinger. Dette regelsettet vil påvirke samfunnet i så stor grad at det vil føles naturlig for menneskene. Menneskene i MNB/SN I vil ha en enighet innad i samfunnet, enten gjennom frivillighet eller tvang, om bruk av dette nye habituset. Dette medfører at det blir etablert gårder i landskapet.

Sosiale strukturer i et samfunn vil derfor være bygget opp av et mønster med regler som menneskene følger og i følge Giddens er det ikke helt umulig å bryte med eller endre disse fastsatte mønstrene. Men det vil være forskjeller på hvilke type institusjoner som endres. Noen institusjoner vil være ganske vanskelig og harde å endre, for eksempel det økonomiske systemet eller organisering av bosetning. Andre vil være lettere å endre, for eksempel holdningsendringer.

4.3 Pierre Bourdieus praksisteori

4.3.1 Habitusbegrepet

At its heart is the very simple observation that the archaeological record is created by the actions of individuals. Those individuals have a cultural background or structure against which they operate – what Pierre Bourdieu called a *habitus* (Johnson 2007:142)

Det er flere indikasjoner innenfor det arkeologiske materialet at overgangen fra MNB til SN I representerer dyptgående endringer på en rekke områder innenfor samfunnslivet. En helt ny samfunnsordning var i emning med det framvoksende bronsealderssamfunnet. Dette synliggjøres i endringene av for eksempel materiell kultur (for eksempel flateretusjerte gjenstander og øvrig redskapsinventar), ny boligskikk med toskipete langhus, mulig tidlig metallurgi eller bosetningsorganisering med gårder. Alle disse endringene mener jeg kan tolkes som introduksjonen av en ny form for menneskelig praksis og handling. Det vil si innføringen av et helt nytt *habitus* (Bourdieu 1977:78ff). Habitus kan defineres som det systemet med bakenforliggende disposisjoner som ligger til grunn for menneskelig handling innenfor gitte samfunnsstrukturer (Bourdieu 1977:77ff; Bourdieu og Wacquant 1995:35; Prieur, et al. 2006:21). Jeg vil hevde at det foregår et skifte fra et *steinalderhabitus* i TN/MNA til et nytt *bronsealderhabitus* i MNB/SN I. Denne endringen av habitus gjør at nye elementer knyttet til bronsealderkulturen framstår som rasjonelt, riktig og naturlig for menneskene. Dette gjelder også for innføringen av gården.

Habitusbegrepet gir en forståelse av bakenforliggende disposisjoner som gjelder for menneskelig handling. Habitus handler om kunnskap til handling i forskjellige situasjoner og prosesser knyttet til tilegnelse av kunnskap, hvor det foregår to samtidige og interagerende prosesser (Wilken 2008:36). I denne avhandlingen vil dette gjelde gården og den nødvendige kunnskapen for handling. Gjennom habitus vil individer tilegne seg den kunnskapen som gjør handling meningsfullt i verden, det vil si internaliseringen av de objektive strukturer. Disse individene vil deretter omsette denne kunnskapen til praktiske handlinger; det vil si eksternaliseringen av internaliserte strukturer. Habitus utstyres menneskene derfor med en matrise over hvordan de oppfatter, forstår og handler i gitte situasjoner. Derfor vil det for eksempel bli rasjonelt for menneskene i SN I å bo på en gård, bygge toskipete langhus eller drive med erverv. Dette systemet vil ikke alltid være helt forutsigbart, strengt regelbundet eller med en gitt automatisk karakter (Bourdieu 1977:79; Wilken 2008:37). Det vil også være rom for at individer kan improvisere seg gjennom tilværelsen.

Menneskene i SN I/EBA blir født inn i tilværelsen av dette nye habituset. Menneskene blir sosialisert inn i dette habituset fra starten av livet og gjennom oppveksten tilegnes de nødvendige disposisjonene for handling senere i livet (Bourdieu 1977:72; Wilken 2008:37, 78). Eksempelvis vil barna på gården være delaktige gjennom forskjellige gjøremål, som dyrkinga av jorda eller gjeting av husdyr, for på den måten å tillære seg den nødvendige kunnskapen, som igjen fører til at man blir født inn i livet som bonde. Habitus blir derfor kroppsliggjort for menneskene ved at prosessene bak tilegnelsen av disposisjonene er glemt eller fortrent (Bourdieu 1977:94; Bourdieu og Wacquant 1995:112; Wilken 2008:37). Denne kroppsliggjøringen gjør at det sosiale blir en naturlig del av kroppen og hodet (Wilken 2008:37). Livet og aktivitetene på gården vil være en del av kroppen og hvordan man skal handle i gitte situasjoner blir en del av underbevisstheten.

Habitus vil være et dynamisk begrep til forståelse av handling og struktur (Wilken 2008:37). Habitusbegrepet gir en forståelse av individuelle, kollektive og samfunnsmessige dimensjoner ved samfunnslivet. Det enkelte individet vil ha et vidt spenn av tidligere erfaringer og representerer derfor en unik historie basert på det gitte habitus. Dette vil derfor personliggjøre det sosiale systemet. Habitus har en kollektiv dimensjon ved at den alltid vil tilegnes i et sosialt miljø (Wilken 2008:37). Mennesker handler ikke fortrinnsvis alene, men er en del av et felleskap av flere individer. Alle gårdene i landskapet vil utgjøre et felleskap og en ramme for menneskene, og det foreligger en felles forståelse for opprettholdelse av denne formen for

sosialt liv (Wilken 2008:38). Det vil for eksempel bli en aksept for den økende sosiale hierarkisering i SN/EBA mellom gårder eller premissene for varebytteøkonomien. Habitus fremstår ikke nødvendigvis helt sammenhengende eller harmonisk for individene (Bourdieu 1977:80ff). Habitus reflekterer individers sosiale historier og disse er ikke alltid sammenhengende eller uproblematisk (Wilken 2008:38). Det vil si at store omveltninger, som i MNB/SN I, medfører at habitus trolig ikke var helt uproblematisk for enkelte av individene.

Habitus er et sentralt begrep i Bourdieus praksisteori ved at gir en forståelse av de bakenforliggende disposisjoner for handling i samfunnet. Jeg ønsker å bruke dette begrepet til å forklare hvorfor mennesker handler gjennom den nye gårdsinstitusjonen i SN I og utover i EBA. Disposisjonene for handling knyttet til gården vil ha sin bakgrunn i habitus. Dette begrepet må samtidig forstås med de andre begrepene til Bourdieu. Selv om det er vanskelig eller umulig å konstruere disse basert på et arkeologisk materiale har jeg likevel valgt å benytte meg av dem i min avhandling.

4.3.2 Felt- og kapitalbegrepet

Bourdieu bruker begrepet *felt* til å systematisere studiet av den sosiale praksisen innenfor samfunnslivet, som gir en forståelse av at det sosiale livet utarter seg gjennom kamper om kapital i feltet (Bourdieu og Wacquant 1995:83ff; Wilken 2008:38-39, 40). Dette begrepet beskriver ikke faktiske oppdelinger innenfor et samfunn, men hvordan relasjonene er mellom agentene som kjemper om bestemte former for kapital. Det vil derfor være vanskelig å se mulige inndelinger i felt innenfor et arkeologisk materiale: Hvem deltar i feltet? Hvor starter og slutter feltet? Jeg vil ikke utelukke at det sannsynligvis har vært konstruert flere ulike felt innenfor gårdslandskapet i SN/EBA.

Kapitalbegrepet brukes om det man ønsker å besitte og akkumulere i feltet (Wilken 2008:39). Bourdieu deler de ulike formene for kapital inn i henholdsvis *materiell/økonomisk* kapital; tilgang til ressurser og land og materielle ting, *kulturell* kapital; legitim kunnskap, utdanning, kompetanse, *sosial* kapital; familierelasjoner, nettverk, forbindelser og til slutt *symbolsk* kapital. *Religiøs* kapital vil trolig være en viktig kapitalform i det forhistoriske samfunnet. Deler av den materielle kapitalen vil trolig være mulig å spore i det arkeologiske materialet, for eksempel vil gjenstander eller besittelse av landområder være indikasjoner på materielle

kapitalformer. Kapitalformer i form av sosial eller kulturell kapital vil være forsvunnet og borte for ettertiden ved at det utgjør immaterielle aspekter av samfunnet.

4.3.3 Spillet i feltet - doxa og illusio

Samfunnslivet kan kategoriseres som et spill eller kamper om besittelse av kapitalformer i feltene. Bourdieu bruker spillmetaforen til å forstå hvordan det sosiale livet blir opprettholdt av strategiske agenter (Bourdieu og Wacquant 1995:83-85; Wilken 2008:46). Det er gjennom spill- og strategibegrepet at man får en forståelse av dynamikken mellom menneskers habitus og felt. I disse kampene vil det være en del udiskutable premisser for handling, som bidrar til at kampene blir meningsfulle for deltagerne. Bourdieu bruker begrepet *doxa* for å beskrive disse udiskutable premissene (Wilken 2008:43). På gården i SN/EBA vil det trolig utgjøre et eller flere spill om kapitalformer. Det vil være en iboende doxa med definerte og grunnleggende regler for handlinger.

Dette spillet vil være av en slik karakter at individene blir dratt inn i det enten man vil eller ikke. Bourdieu bruker begrepet *illusio* til å forklare denne prosessen (Bourdieu og Wacquant 1995:101ff; Wilken 2008:47). I motsetning til doxabegrepet, som vil si aksepten av spillets premisser, handler *illusio* om det som står på spill. Dette skaper en tro på selvfølgelighetene innenfor feltet og muliggjør en reproduksjon av dette sosiale rommet. Gården som en enhet for handling vil i SN/EBA være en selvfølgelighet og menneskene vil handle for opprettholdelse av de ulike feltene. Det vil derfor foregå en kontinuerlig reproduksjon av feltene og samfunnsstrukturene.

4.3.4 Strategibegrepet

Spillmetaforen vil være viktig for en forståelse rundt hvordan det sosiale livet blir opprettholdt og feltene blir reproduisert. Sosiale spill kan ikke bare forstås som kamper med innbygde spilleregler. Det vil også være ulike agenter som handler etter strategier (Bourdieu 1977:44, 214; Bourdieu og Wacquant 1995:84-85; Wilken 2008:49). Gode eksempler på dette vil være ekteskapsstrategier eller ervervsstrategier på gården. Strategiene vil være bundet opp til disposisjonene habitus gir og man vil handle basert på disse disposisjonene. Enkeltmennesker vil derfor inneha en praktisk sans. Det vil være viktig å få mest mulig avkastning av sine handlinger, for eksempel gjennom avlinger og dyrking av jorda. Det nye habituset som ble innført i MNB/SN I hadde regler og føringer på hvordan man skulle handle i tilværelsen. Som ga menneskene en ideologisk forståelse av denne nye formen for liv (Wilken 2008:49).

Det vil være en rekke aktiviteter og handlinger som må utføres for å kalle det en gård; for eksempel knyttet til jordbruk, husdyrhold, differensierte aktiviteter i landskapet eller i det rituelle livet. Disse aktivitetene vil derfor være innbakt i habitus og inngår i Dette gjør at man får lokale variasjoner knyttet til en praktisk utnyttelse av landskapet; for eksempel utnyttet de perifere gårdene på Svinesundsøya ressursene på en helt annen måte, enn sentrale gårder i Danmark. Likevel vil det være visse likhetstrekk i aktivitetene.

4.3.5 Det sosiale rommet

Samfunnet vil være sammensatt av ulike felt med kamper rundt ulike kapitalformer. Alle disse feltene vil utgjøre det *sosiale rommet*. Dette vil være det store sosiale landskapet med ulike sosiale relasjoner mellom samfunnsmedlemmer (Prieur, et al. 2006:40, 126-127; Wilken 2008:51). I et makroperspektiv vil hele det sørskandinaviske bronsealderssamfunnet utgjøre et sosialt rom i denne perioden. Likeledes vil Svinesundsøya være et sosialt rom i en mindre skala. Der de ulike gårdene innenfor dette landskapet og samfunnsmedlemmene innehar ulike typer av innbyrdes sosiale relasjoner.

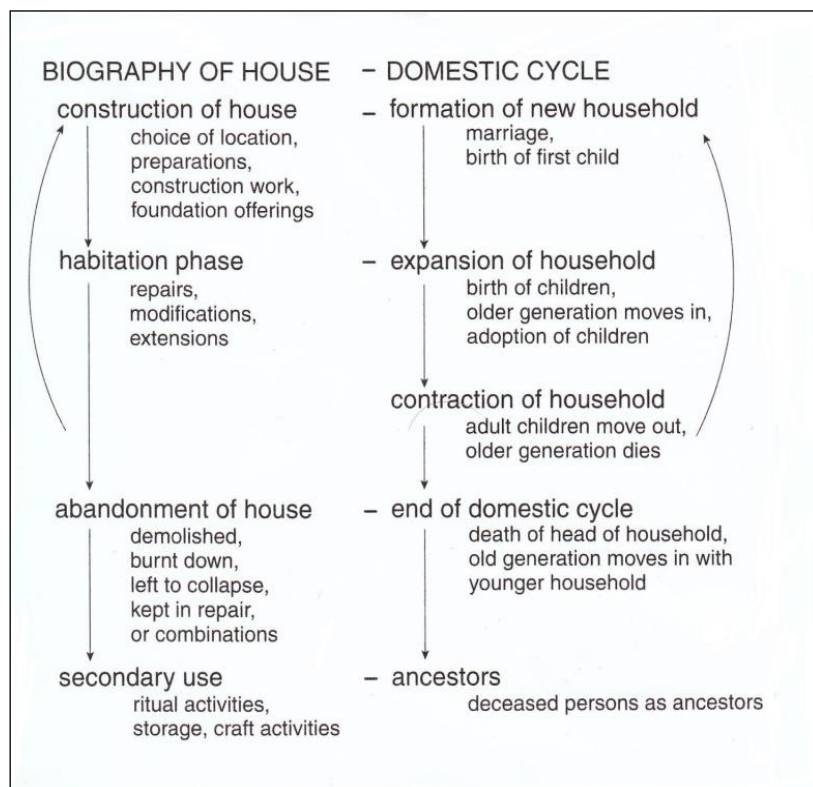
Relasjonene i det sosiale rommet vil avgjøres i forhold til besittelse av ulike typer kapital. Dette vil videre generere makt og posisjoner. Bourdieu framstiller modellen om det sosiale rommet lik et koordinatsystem (Wilken 2008:55). Den loddrette aksene utgjør den samlede mengde kapital som finnes i et samfunn og den vannrette aksene representerer ulike former for kapital. Dette koordinatsystemet gjennomskjæres av en akse, som ser på utviklingen i kapitalbesittelse hos grupper og individer. En lignende inndeling basert på besittelse av kapital vil sannsynligvis gjelde for det sosiale rommet i det framvoksende bronsealderssamfunnet. Det kan anes konturene av et klasseinndelt samfunn og en framvoksende hierarkisering innad i samfunnet (Artursson 2009:105, 166-174; Prescott 2008).

4.4 Et biografisk perspektiv til undersøkelse av arkeologiske objekter

I underkapitlene ovenfor har jeg introdusert et teoretisk rammeverk basert på praksisteori til studier av moderne samfunn. Den viktigste kilden til kunnskap om samfunnet i SN/EBA vil være ulike typer arkeologiske objekter. Disse vil også være et produkt av et handlingsmønster. I denne avhandlingen vil jeg også bruke et *biografisk perspektiv* hentet fra Igor Kopytoff (1986) til å undersøke livssyklusen til arkeologiske objekter. Grunnleggende i dette perspektivet er at de fleste arkeologiske objekter innehar en livshistorie; med en fødsel, en bruksfase (eller selve livet) og til slutt en død. Nesten en biografisk historie og livshistorie.

Dette perspektivet har tidligere blitt brukt på neolittiske økser (Mjærum 2004) og på langhus (Borna Ahlkvist 2002:83-87; Gerritsen 1999). Det man kan lese ut av det arkeologiske objektets livshistorie vil være spor etter forskjellige former for menneskelige handlinger.

Gården vil også inneha en biografisk historie med flere livsfaser. Den vil bli ryddet av menneskene, etter hvert bebodd og aktiviteter knyttet til gården blir gjennomført og den blir til slutt oppgitt. Langhuset på gården vil være en god indikasjon på enkelte aspekter ved livshistorien til gården. Menneskene vil alltid trenge et sted å bo og langhuset vil derfor en sentral i opprettholdelse av gården. Jeg mener at langhuset vil representere på mange måter livshistorien til gården, ved bygging av huset blir gården anlagt og når huset oppgis, vil det være en slutt for gården. Derfor vil langhusene på Stensrød bli undersøkt med et biografisk perspektiv for å skape en forståelse av handlinger knyttet til langhuset. Tidligere har Maurice Bloch brukt et biografisk perspektiv til antropologiske studier av husets rolle i Zafimaniryksamfunnet på Madagaskar (Bloch 1995) og Fokke Gerritsen videreutviklet dette teoretiske perspektivet til studier av jernalderhus i Nederland (Gerritsen 1999:141-142; se Fig. 6). Den er også brukt på svenske bronsealderhus (se Borna Ahlkvist 2002:83-87; Gerritsen 1999).

Figur 6: Modell over biografien til langhus (Hentet fra Gerritsen 1999:142)

4.5 Praksisteori og materiell kultur

Hvordan kan praksisteori appliseres til undersøkelser av et forhistorisk samfunn? De eneste sporene vi har etter samfunnet i SN/EBA vil være forskjellige typer av materiell kultur; eksempelvis langhus, gjenstander, flintavslag eller pollensøyler. Dette vil utgjøre fragmentariske spor fra menneskelig handling. I et samfunn vil mennesker alltid skape ulike former for *materielle ordninger*; som for eksempel bygninger, verktøy og veier, og *ikke-materielle* ordninger; som for eksempel vaner, skikker, tradisjoner, lover og maktforhold (Repstad 2007:23). Derfor vil ulike arkeologiske spor representere en del av disse materielle ordningene. Samfunnslivet foregår alltid i et tett samspill med og i en gjensidig vekselvirkning med de materielle omgivelsene (jf. Østerberg og Engelstad 1995:44). Jeg mener derfor at den materielle kulturen i form av arkeologiske objekter eller naturvitenskapelige resultater fra Svinesundsøya vil utgjøre spor etter materialiseringen av et bestemt habitus. Dette representerer spor etter den menneskelige praksisen som har skapt den materielle verden i relasjon mellom forskjellige typer vesener; for eksempel mennesker og dyr (Glørstad og Hedeager 2008:16; Østerberg og Engelstad 1995:44). Materialitet vil derfor være en sentral del av habitus:

”Bourdieu’s main point is that social material structures of everyday life are incorporated as dispositions (habitus) in the human body. These dispositions are then practical and a cognitive matrix, making praxis and exis coherent and life meaningful and systematic. Thus, there is a double historicity in human society, he argues – both history understood as the social material relations – worked matter – and history understood as these social material structures made into bodily dispositions for acting and perceiving this world” (Glørstad og Hedeager 2008:12)

I den videre undersøkelsen av gården på Svinesundsøya vil gjennomgangen av den materielle kulturen forstås som en del av materielle ordninger i et samfunn og videre gi et innblikk i hvordan deler av habitus blir materialisert gjennom handlinger.

Det jeg ønsker å belyse i denne studien av gården på Svinesundsøya er hvordan materiell kultur er en del av handlingslivet til menneskene på gården. Fokuset vil derfor være på spor etter handlinger i arkeologiske og naturvitenskapelige kildekategorier. Det vil derfor ikke være en utstrakt bruk av analogier fra sosialantropologien eller historiske eksempler. Et illustrerende eksempel vil være Pierre Bourdieus antropologiske studier av berberhuset i Kabylia, Algerie (se f.eks. Bourdieu 1973; 1996). Denne studien kartlegger detaljerte opplysninger rundt handlinger i tilknytning til huset; for eksempel alt fra hvordan gjenstander er plassert, kjønnsroller i ervervs livet og til menneskenes kosmologi. Det vil si en god del immaterielle aspekter knyttet til handlingslivet i det kabylske huset. Jeg utelukker ikke at det

har vært lignende immaterielle aspekter ved gården i SN/EBA, for eksempel knyttet til kjønnsroller innenfor gårdsdriften (Prescott 1995a:180) eller kosmologi (Valum 2009:69). Noen av handlingene i Kabyliæeksemplet vil også innebære ulike former for materiell kultur, for eksempel gjenstander eller huskonstruksjoner, som vil avsette fysiske spor i undergrunnen. Det er dette siste momentet jeg ønsker å undersøke i denne avhandlingen, hvordan materielle spor inngår i et handlingsmønster og sette det inn i en kontekst for handling.

4.6 Metodevalg for den videre eksempelstudien av Svinesundsøya

Den store fordelen med Svinesundsøya som en eksempelstudie av gården i SN/EBA er at den hadde en naturlig geografisk avgrensning i form av en øy (se Kap. 3). Det meste av handling vil av naturlige grunner foregå innenfor øyas rammer. Denne avhandlingen vil være en gjennomgang av forskjellige typer av bosetningsarkeologiske og naturvitenskapelige kildekategorier fra SN/EBA. Dette vil utgjøre fragmentariske spor av et handlingsmønster innenfor gården. Metoden brukt i denne avhandlingen vil være en gjennomgang av det primære kildematerialet og forskjellige typer kildekategorier. Det vil si det empiriske materialet og sette ulike kildekategorier inn i en kontekst for handling. Dette vil skape grunnlaget for eventuelle videre fortolkninger rundt gården og handlinger knyttet til denne enheten. Det arkeologiske materialet og deres ulike funnkontekster vil representere spor av forhistoriske handlinger (Gräslund 1989:47). Dette vil fortrinnsvis utgjøre sporene etter et bestemt handlingsmønster i form av gården.

Den svenske arkeologen Maria Petersson (2006:14ff) har brukt et lignende metodevalg til studier av dyrehold og beitedrift i Västra Östergötland i YBA/EJA. Denne studien har undersøkt hvordan deler av forhistoriske menneskelige handlinger og handlingsmønstre kan belyses gjennom det arkeologiske kildematerialet (Petersson 2006:17). Jeg ønsker derfor et lignende metodisk grep i denne avhandlingen og gjennomgå ulike kildekategorier fra Svinesundsøya. Det vil også være et godt utgangspunkt til eventuell videre forskning og syntetisering rundt gården i SN/EBA det en oversikt over hvordan ulike arkeologiske kildekategorier opptrer i en kontekst.

KAPITTEL 5: HVA ER EN GÅRD?

5.1 Innledning

Gårdsbegrepet blir i arkeologisk forskning brukt på forskjellige måter og opp gjennom forskningshistorien har ulike arkeologer lagt en del kriterier for innholdet i gården. Jeg mener at dette begrepet blir tatt litt forgitt innenfor forskningen og blir brukt uten at man egentlig har definert innholdet i gården. De fleste mennesker har trolig en forutinntatt tolkning av hva det ligger i dette begrepet basert på den moderne forståelsen av gården. Hensikten med dette kapitlet vil være en forståelse rundt bruken av gårdsbegrepet i en arkeologisk sammenheng og se på hvordan andre forskere har gjennomført lignende studier av gården. Dette vil legge grunnlaget for den videre bruken av gårdsbegrepet i eksempelstudien av Svinesundsøya.

5.2 Gårdsbegrepet

Den tradisjonelle og mest brukte definisjonen av den forhistoriske gården innenfor norsk arkeologi baserer seg på Jørn Sandnes' (1979:166) arbeider; hvor den forstås som en: *"Navngitt lokalitet med bygninger der folk og husdyr har permanent tilhold eller vinteropphold, med utnytting av jord og planteproduksjon"*. Denne definisjonen baserer seg på en historisk og etnologisk forståelse av hva man legger i gårdsbegrepet.

En annen forsker som har definert den forhistoriske gården er Bjørn Myhre (Myhre 1972:14ff). Han stiller opp forholdsvis strenge kriterier for hvilke momenter som skal være med i hans skille mellom henholdsvis folkevandringstids- og den historiske gården. Den første typen gård skal ha tun med hustufter, geil (fegate), utgarden (gjerdet rundt innmarken), åkerland, rydningsrøyser, åkerreiner, rydningsrøyser i utmark og gravhauger. Den historiske gården skal bestå av gamletunet, gamleåkeren, åkerrein, fegate, markagarden (gjerdet rundt innmarken), innmark og utmark. Denne definisjonen gir en indikasjon på at forskjellige typer av materiell kultur må være representert for at det skal være en gård.

De ovenfor nevnte definisjonene til Sandnes og Myhre er stringente når det gjelder hvilken materiell kultur gården må inneholde for å kalle det en gård. Slik jeg ser det vil en gård også ha et sosialt aspekt ved seg med mennesker involvert i denne enheten. Stig Welinders (1998:126) definisjon er derfor verdt å ta med i denne sammenhengen:

En gård är en bebyggd tomt. Om den ligger på landet och är knuten till jordbruk, kallas den "bondgård". Gården är också en grupp människor, i skrifthistorisk tid oftast med ett gift par i centrum, en kärnfamilj eller en annan kvinna-manrelation.

Gruppen är självständig, självförsörjande. Med den som utgångspunkt kan gården ses som ett hushåll.

Einar Østmo (1991:12) velger å bruke den mer nøytrale betegnelsen *boplass* eller *jordbruksboplass* for ikke belaste det mer brukte gårdsbegrepet. Dette begrepet gjelder også neolittiske steinalderlokaliteter hvor det forekommer mulige innslag av jordbruk som ervervsaktiviteter.

Disse definisjonene gir en forståelse av hva det ligger i gårdsbegrepet. Et problem med disse definisjonene er at de hovedsakelig er beregnet på et jernaldermateriale eller den historiske gården. De er ikke utarbeidet for gården i SN/EBA (jf. diskusjonen om det mangelfulle empiriske materialet i Kap. 2). Et annet problem er at disse definisjonene utelukker menneskelig handling og at gården framstår som en enhet eller matrise for handlinger med en gårdsdrift (jf. teorikapittelet, Kap. 4). Derfor vil jeg trekke inn eksempler på andre studier av modeller over gårdsdrift i forhistorien.

5.3 Noen eksempler på andre modeller for gårdsdrift i forhistorien

Prescott (1995a) har i artikkelen *Aspect of Early Pastoralism in Sogn, Norway* diskutert forhold rundt gårdsdrift og mer spesifikt pastorale aktiviteter på Nordvestlandet i SN/EBA. Han bruker begrepet ”desentralisert agropastoral gård” til å beskrive de tidligste gårdene i Sogn (Prescott 1995a:172ff). Basert på analogier fra den historiske gården setter han opp en organisatorisk dikotomi mellom gård – seter, hvor han tolker at gårdene har hatt ervervsstrategier basert på multiresurser i lokale nærområder og flere økonomiske aktiviteter. Dette gir utslag i at mulige lokaliteter i landskapet kan knyttes til sætring av husdyr i enkelte perioder av årstiden (Prescott 1995a:174, 178).

Siv Kristoffersen (1993:193-196) har basert seg på Egil Bakkas utgravde materiale fra Modvo, Indre Sogn (Bakka, et al. 1993) til en modell over gårdsdriften knyttet til en eldre jernalders gård og hvordan ulike arkeologiske kildekategorier kan belyse et bestemt handlingsmønster. Hun deler aktivitetene i gårdsdriften inn i henholdsvis *primærproduksjon*, *sekundær bearbeiding* av produkter med husholdning og håndverk, og til slutt *overskuddsproduksjon* med tanke på varebytte eller handel.

Christian Keller (1989:135-155) har i sin doktorgradsavhandling, *The eastern settlement reconsidered : some analyses of Norse medieval Greenland*, undersøkt hvordan bosetningen av gårdene i landskapet på Grønland var utformet i vikingtid og middelalder. Han ser på

hvordan naturressurser spiller en rolle for aktivitetene i gårdsdriften og ser også for seg en inndeling i dikotomien gård – seter. Hvor det foregår en sesongmessig forflytning av aktivitetene i tilknytning husdyrene. De forskjellige setrene lå trolig i nærheten av selve gården.

5.4 En hypotetisk modell for SN/EBA-gården

Jeg ønsker å trekke elementer fra de overfor nevnte eksemplene og forsøke å sette opp en hypotetisk modell for gården i SN/EBA. Definisjonene og modellene ovenfor har gitt en forståelse av hva det ligger i gården. Jeg mener at gårdene i SN/EBA vil ha visse likhetstrekk med hvordan gården framstår i jernalder og historisk tid. Dette gjelder spesielt landskapsbruk og utnyttelse av ressurser innenfor gårdsdriften. Jeg vil derfor trekke ut noen elementer til en forståelse av gården i SN/EBA.

Gården erstatter den tradisjonelle neolittiske steinalderboplassen (Glørstad 2006b:86; Østmo 1988a:137-128) og representerer en helt ny form for bosetningsorganisering i forhistorien. Jeg vil knytte innføringen av gården til et nytt kulturbetinget habitus i MNB/SN (se Kap. 4). Gården vil utfolde seg innenfor et avgrenset geografisk rom med en bebodd tomt. Det vil være en gruppe mennesker, fortrinnsvis i en eller annen form for familiekonstellasjon, med forskjellige kjønnsroller og aldersroller. Den enkelte gård vil være tilpasset til lokale ressurser og lokaltopografi basert på disposisjoner i habitus. Gården vil være en konstruksjon bestående av en rekke komponenter. Dette kan spores i det arkeologiske og/eller naturvitenskapelige materialet i form av ulike typer lokaliteter i landskapet. Sentralt på gården står det toskipete langhuset, som vil være stedet der menneskene bor og kan tolkes som et sentralt boplassområde (jf. Artursson 2005a:73). I landskapet rundt gården vil det være aktiviteter knyttet til gårdsdriften rettet mot henholdsvis primærproduksjon, sekundærproduksjon og overskuddsproduksjon. I forhistoriske samfunn vil det være vanskelig å skille mellom ervervslivet og det rituelle livet. Denne typen aktiviteter må derfor også knyttes til gårdsdriften.

5.5 Noen kildekritiske momenter rundt det å finne hus og arbeide med gårder

Denne avhandlingen handler om hvordan et nytt handlingsmønster reflekteres i arkeologiske og naturvitenskapelige spor på Svinesundsøya. Dette empiriske materialet blir i stor grad produsert gjennom arkeologiske registreringer og utgravninger. Det vil derfor være viktig med noen kildekritiske momenter knyttet til dokumentasjon av bosetningsarkeologiske spor

etter gården i SN/EBA. Prescott (2005:129ff, 133-134) har satt opp noen premisser og utfordringer for framtidig forskning rundt bosetningsspor fra SN/EBA. Denne artikkelen oppsummerer en del av problemene knyttet til gårdsanleggene og bosetningsarkeologiske spor fra denne perioden. Jeg støtter disse hovedpremissene for en framtidig forskningsstrategi. Det jeg ønsker å trekke fram i denne sammenhengen er hvordan handlinger blir dokumentert gjennom registreringer og utgravninger. Dette gjelder hvordan man lokaliserer gårder i landskapet og hvordan forskjellige kildekategorier blir dokumentert i en utgravningssituasjon. Slik jeg tolker det vil feltarkeologiens grunnleggende oppgave være dokumentering forskjellige typer av spor etter forhistoriske menneskelige handlinger, forhåpentligvis på en best mulig og hensiktsmessig måte. Det bør derfor diskuteres om dagens metoder dokumenterer handlingslivet på en tilfredsstillende måte og/eller om det finnes alternative metoder.

5.5.1 Registreringsmetodikk – om det å finne hus

Denne avhandlingen bygger på en hypotese om at gården erstatter den neolittiske steinalderboplassen i SN I. Det er problematisk i dagens situasjon at det ikke framkommer flere funn av flere gårdsanlegg. Spredingen av ledeartefakter som flintdolker og enkle skafthulløkser i landskapet gir indisier på det motsatte (se f.eks. figurer hos Glørstad og Uleberg 2002:78-79). Det finnes trolig mange forklaringsgrunner for hvorfor det ikke blir funnet flere gårdsanlegg; for eksempel gjør bevaringsforholdene i undergrunnen at fysiske strukturer forsvinner og utvaskes, aktuelle lokaliteter har flere bruksfaser, det moderne jordbruket har ødelagt undergrunnen, for dårlig tid, dårlig vær på registreringen eller prioriteringer av hva som skal graves på lokaliteten. Det er også et paradoks at kanskje det beste eksemplet på gården på Østlandet er den perifere Svinesundsøya, som i utgangspunktet har dårlige forutsetninger for gårdsdrift.

Det vil være derfor være interessant å se på noen trekk rundt hvordan lokaliteter med langhus har blitt registrert fram til i dag. Det har blitt brukt tre ulike registreringsmetoder og disse vil være aktuelle funnomstendigheter for eventuelle framtidige undersøkelser av gårder:

- *Tradisjonell steinalderregistrering* med prøvestikk; graving og sålding av prøverute på cirka 30/40 x 30/40 cm, med 40-50 cm dybde (for mer om metoden, se f.eks. Berg-Hansen 2009; Glørstad 2006b:94). Denne metoden fanger opp lokaliteter som ligger i delvis uberørt eller uberørt utmark, for eksempel Torpum 9A (Rønne 2003b) og Løve i Vestfold (Mjærum 2008).

- *Prøvesjaktning* i henhold til flateavdekkingsmetoden for dyrket eller tidligere dyrket mark med cirka 2 meter brede sjakter (Løken, et al. 1996). Eksempler er Stensrød (Rønne 2003a), Nordby i Vestfold (Gjerpe og Bukkemoen 2008) eller Kvåle i Rogaland (Soltvedt, et al. 2007).
- Funn av fysiske strukturer som et *biprodukt av andre utgravninger*, for eksempel ble Stokksethusene på Sande, Sunnmøre funnet under en gravrøys (Johnson og Prescott 1993). Det finnes også andre eksempler på at gravrøysen har blitt lagt over langhus (se f.eks. Bradley 1998:44ff; Rasmussen 1993; Thäte 2007). Dette utgjør en god funnkontekst ved at eventuelle tidligere stratigrafiske faser, som for eksempel hus, blir innkapslet og ikke blir utsatt for så stor påvirkning av senere aktiviteter.

Det vil være viktig med mer kunnskapsproduksjon rundt hvordan menneskelig handling foregår i landskapet i SN/EBA. Denne kunnskapen vil skape grunnlaget for utviklingen av en operativ og praktisk gjennomførbar registreringsmetodikk til lokalisering av flere gårdsanlegg. Alle de utgravde lokalitetene med innslag av SN/EBA har noen bestemte faktorer som gjør at det blir anlagt lokaliteter i bestemte deler av landskapet. Det vil derfor være viktig med en systematisk kartlegging av disse lokaliseringsfaktorene i landskapet. Dette vil gi indikasjoner på hvor i landskapet man bør sette inn ressurser i registreringen. Gjennom utgraving av flere lokaliteter vil lokaliseringsfaktorer for gårdene i SN I/EBA bli bekreftet eller avkreftet. Det vil videre være viktig å få satt denne kunnskapen og tidligere opparbeidete erfaringen inn i et system for framtidige registreringer av gårdsanlegg. Denne opparbeidete kunnskapen fra utgravninger bør på en eller annen måte genereres tilbake til fasen med registreringer (Glørstad 2006b:86-87).

5.5.2 Feltmetodikk – hvordan få mer kunnskap om gården

Det andre kildekritiske momentet vil være knyttet til valg av feltmetodikk. En diskusjon vil være om metodene er velegnet til dokumentering av handlingslivet på gården i SN/EBA. En medvirkende faktor for økt kunnskapsproduksjon rundt gården i SN/EBA vil være knyttet til feltmetodikk. Det er gjennom arkeologiske undersøkelser at kunnskapen rundt forhold i forhistorien blir produsert. En utfordring for framtida vil derfor være om valgene av ulike metoder kan gi et mer nyansert bilde rundt gården. Et eksempel på slike metodiske grep er Svinesundsprosjektet og at det på Stensrød ble valgt å flateavdekke på en flate basert på funn av noen løsfunn av ledeartefakter med kronologisk datering til SN/EBA. Dette resulterte i

funn av toskipete langhus på denne lokaliteten. Det er ikke utenkelig at lignende enkle metodiske grep kan produsere en annerledes og nyansere kunnskapen rundt gården.

Et annet sentralt diskusjonsmoment vil være om dagens feltpraksis dokumenterer handlingslivet til menneskene på en tilfredsstillende måte, og hva enkelte funn og/eller fysiske strukturer representerer av aktivitet. Gårdsanlegg fra SN/EBA blir i dagens praksis gravd ut på to forskjellige måter, enten gjennom maskinell flateavdekking (Løken 2005; Løken, et al. 1996) eller gjennom tradisjonell steinaldergraving i ruter og lag (Glørstad 2006b). Begge metodene har sine tydelige fordeler og ulemper. Flateavdekkingsmetoden vil være en relativt økonomisk gunstig metode til å avdekke store flater. Den fører til kunnskap rundt hvordan mennesker handler og strukturerer innenfor et geografisk rom. Noen ulemper med denne metoden vil være at det blir et fokus på å avdekke mest mulig av flata og det blir fokus på å snitte mest mulig fysiske strukturer ("grøftegraving"). Den andre metoden som brukes er tradisjonell steinaldergraving i ruter og lag med fortrinnsvis våtsålding av utgravde masser. Denne metodens fanger opp mulige funn av en mindre skala; for eksempel keramikk, flintfragmenter eller gjenstander. Den umiddelbare ulempen med denne metoden er at den er økonomisk kostbar, ressurs- og tidskrevende. Således at man ikke får den samme romslige oversikten, som med flateavdekkingsmetoden.

Jeg mener at det bør diskuteres om disse feltmetodene fanger opp mulige hendelsesforløp på lokaliteter på en tilfredsstillende måte. Alle lokaliteter representerer et forløp med hendelser og spor etter ulike handlinger (jf. Harris 1989). Dette gjelder spesielt flateavdekkingsmetoden ved at den ikke fanger opp forhold rundt hvordan lokalitetens tilblivelse foregår og utelater mulig informasjonspotensial gjennom fjerning av pløyelaget (mer om pløyelag, se f.eks. Sarnäs 2008; Steinberg 1996). Et annet problem med flateavdekkingsmetoden vil være knyttet til snitting av fysiske strukturer (Løken, et al. 1996:44ff). Det finnes mange eksempler på generelle kategorisering av strukturer i form av groper, nedgravninger eller kulturlag med ukjent funksjon, som blir datert til SN/EBA. Spørsmålet er om det vil være mulig å få mer klarhet rundt disse strukturene enn gjennom en profilkant, for eksempel gjennom bruk av andre naturvitenskapelige metoder (se f.eks. Dincauze 2000) eller riktig bruk av naturvitenskapelige metoder (jf. diskusjon om bruk av fosfatanalyser hos Arntsen 2008). Blir potensialet i ulike metoder brukt på en riktig måte? Det vil ikke være hensiktsmessig med ufortrødent bruk av flest mulige metoder. Det jeg savner er opparbeidelse av kunnskap til å gjøre riktige metodevalg tilpasset den enkelte lokalitet.

KAPITTEL 6: LANGHUSET PÅ GÅRDEN

6.1 Innledning

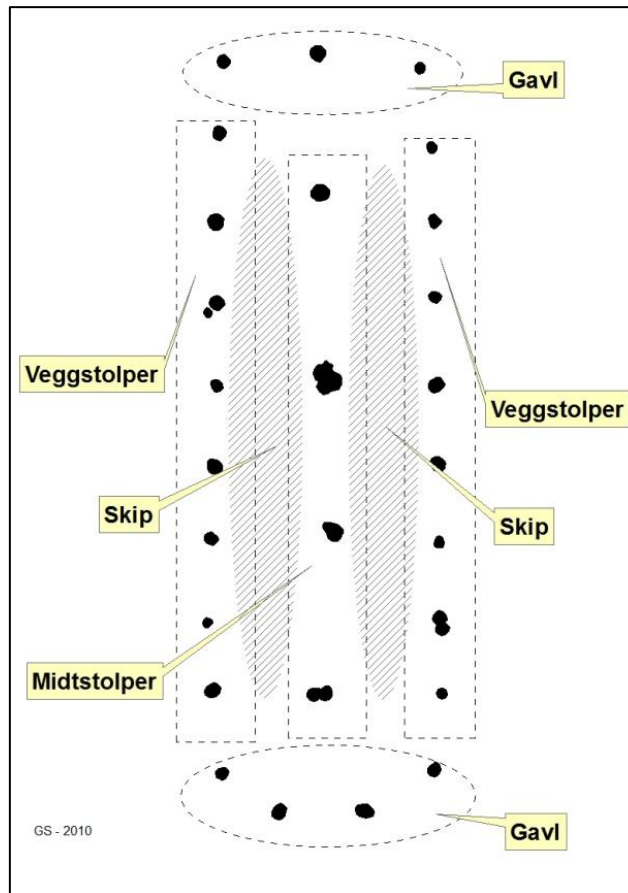
Sentrum innenfor gårdskonstruksjonen var sannsynligvis det toskipete langhuset. Det var her menneskene levde, hadde sitt husvære og stedet hvor menneskene organiserte handlingsmønsteret i landskapet. I denne avhandlingen vil jeg fokusere på det biografiske perspektivet til langhusene på Stensrødslokaliteten (jf. Gerritsen 1999:142; Kap. 4.4). I det norske språk er det et uttrykk som heter 'det å rydde seg en gård'; det vil si etablere en gård og tilpasse det utvalgte område til en gård. En gjennomgang av langhusets biografiske livshistorie vil synliggjøre noen aspekter av denne prosessen rundt ryddingen av gården i SN/EBA. Dette perspektivet vil også synliggjøre hvordan gården blir opprettholdt gjennom en bestemt tidsperiode. Det å etablere langhuset på gården vil være det første som skjer i denne prosessen og et premiss for å kalle det en gård. Menneskene vil alltid ha et grunnleggende behov for et husvære og et hjem.

6.2 Det toskipete langhuset - en fellesskandinavisk byggetradisjon

Den mest gjengse definisjonen på det toskipete langhuset er hentet fra Nils Björhem og Ulf Säfvestad (1989:78) arbeider med husene fra Fosie IV-lokalitetene utenfor Malmö, Sør-Sverige. Basert på et systematisk mønster av stolpehull, det vil si sporene etter nedgravningene av stolper (tømmer) i undergrunnen, kan et toskipet langhus defineres som: *"Husen är rektangulära i formen och minst dubbelt så långa som breda, ofte betydligt längre"*.

Det vi som arkeologer finner under utgravningene vil være grunnplanet etter selve langhuset. I denne sammenhengen blir det derfor brukt en del termer til å forklare ulike deler av langhuset (for en illustrasjon, se Fig 7). Grunnplanet til det toskipete langhuset består av midtstolper; det vil si de midtre takbærende stolpehullene, og med veggstolper rundt midtstolpene til å støtte opp selve huskonstruksjonen. Mellom midtstolpene og veggstolpene vil det være et skip, som vil utgjøre boområdet til menneskene. I enden av huset vil det være gavler som markerer slutten på huskonstruksjonen. I Sverige og Danmark finnes det imidlertid eksempler på toskipete langhus med en nedsenket gulvkonstruksjon (se f.eks. Artursson 2009:43; Björhem og Magnusson Staaf 2006:72; Björhem og Säfvestad 1989:52ff, 79; Sarauw 2006:47ff). Det er ingen indikasjoner på lignende konstruksjonselementer i det norske toskipete langhusmaterialet.

Figur 7: Oversikt termer i det toskipete langhuset. GIS-applikasjon ved forfatteren.

Denne formen for langhus var den mest dominerende byggeskikken i Sør-Skandinavia i SN/EBA fram til de blir erstattet av de treskipete husene i BA Ib – II (Artursson 2005a:27). Det finnes eksempler på toskipete langhus i hele Sør-Skandinavia (se f.eks. Artursson 2005b; Björhem og Magnusson Staaf 2006; Björhem og Säfvestad 1989; Børshem 2004, 2005; Egelund Poulsen 2009). Magnus Artursson (2005a) har derfor pekt på at det foreligger en egen felles sørskandinavisk byggetradisjon i SN/EBA ved at de grunnleggende trekkene til husene like over hele regionen. Denne tradisjonen har trolig vært forholdsvis konservativ med spesifikke regler for hvordan man skal bygge og bo. Slik jeg tolker det må det toskipete langhuset settes i sammenheng med homogeniseringen av den sørskandinaviske kulturen; altså innføringen av et nytt habitus med ny materiell kultur.

6.3 Presentasjon av langhusene på Stensrød

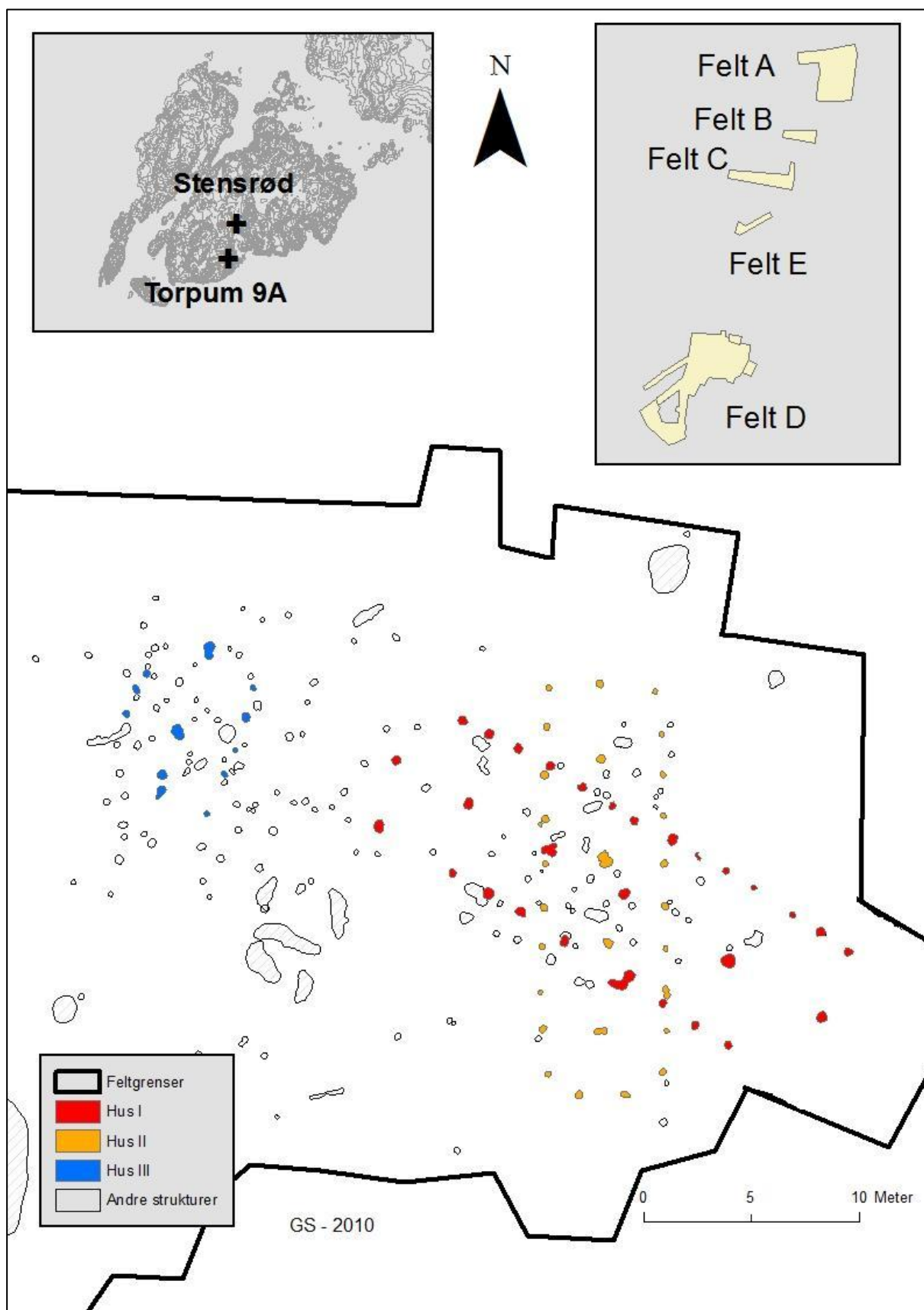
Stensrød er navnet på et gårdsbruk som ligger på østsiden av en dalgang i nord-sør-retning midt på Svinesundsøya (Rønne 2003a:187ff). I feltesongen 2001 ble det gravd ut en lokalitet på dette gårdsbruket med sikre spor etter toskipete langhus (Rønne 2003a:202-206). To av

disse var relativt sikre og komplette toskipete langhus (Hus I og II). Det ble i tillegg funnet strukturer som utgjør et mulig tredje hus (Hus III) (se Fig. 10). Husene blir presentert senere i dette kapitlet. Det er viktig å påpeke at jeg ikke har deltatt på utgravningen. Det vil derfor være vanskelig å komme med eventuelle innspill på hvilke stolpehull som inngår i husanleggene. Jeg vil derfor basere meg på Ola Rønne og Svinesundsprosjektets tolkninger av husene på Stensrød.

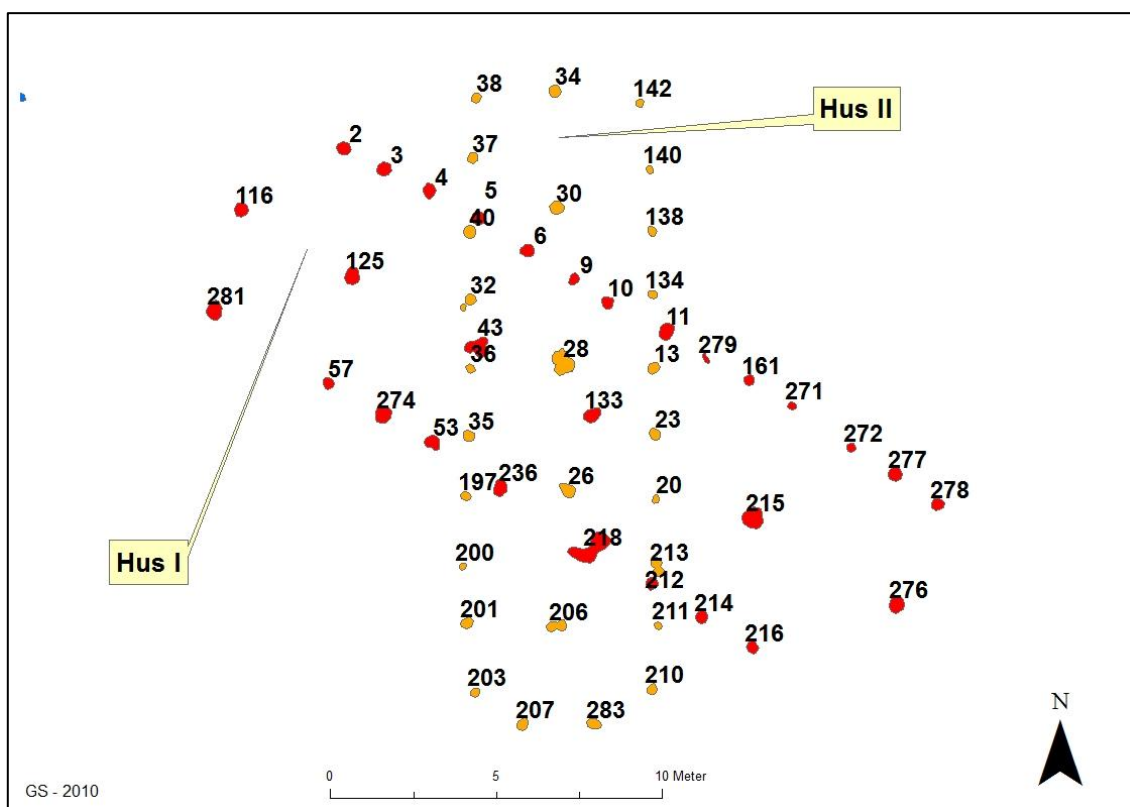
Bakgrunnen for at dette området ble undersøkt spesifikt for mulige bosetningsspor fra SN/EBA var innleverte løsfunn av to økser i Felt A (se Fig. 9) og funn av en flekke under registreringene i tilknytning til forundersøkelsen (Glørstad og Rønne 2004:86, 95-97; Rønne 2003a:190). Det ble valgt å avdekke fem felt, som ble navngitt alfabetisk henholdsvis fra A til E (jf. Fig. 9). Området hvor langhusene ble funnet var i felt D. Store deler av Stensrød bestod på utgravningstidspunktet av moderne oppløyd åkermark. Det var derfor mest hensiktsmessig med bruk av maskinknall flateavdekking med fjerning av pløyselaget til å avdekke eventuelle nedgravninger i undergrunnen (jf. Løken, et al. 1996).

Figur 8: Oversiktsbilde over Stensrød-lokaliteten. Foto: Svinesundsprosjektet/KHM.

Figur 9: Oversikt over husene på Stensrød. GIS-applikasjon ved forfatteren.

Figur 10: Navn på strukturene og stolpehullene i Hus I og II. GIS-applikasjon ved forfatteren.

Det ble skilt ut totalt tre toskipete langhus på Stensrød (Rønne 2003a:202-206). Nedenfor er de tekniske dataene rundt husene:

Tabell 2: Tekniske data over husene på Stensrød (Rønne 2003a:202-206)

Navn på hus:	Lengde:	Bredde:	Ant. Midtstolper:	Ant. Veggstolper:	Dybde st.hull	Grunnflate:
Hus I	23,1 m	6,5-6,7 m	6 stk	14 (N) 9 (mulig 10)(S)	0,21-0,67 m	142 m ²
Hus II	19,2 m	5,8-4,9 m	5 stk	10 (begge sider)	0,18-0,27 m	88,4 m ²
Hus III	6,3-7 m	5,5 m	4 stk			

6.3.1 Hus I

Det første huset som ble tolket til å utgjøre et eget husanlegg var Hus I (for tekniske data, se Tab. 2). Dette huset kan muligens ha vært lengre ved at det forekom indikasjoner på moderne forstyrrelser (Rønne 2003a:202). Det var ingen spor etter mulig gavlstolper i dette huset, som vil si avrundete eller rette endevegger (jf. Fig. 7). Det var tegn på at veggene krummer svakt innover i endene og dette kan derfor være indikasjoner på en mulig gavlkonstruksjon. Fire av de seks midtstolpene var uregelmessige i overflaten og kan tolkes som en mulig ombygging eller reparasjon av huset.

Stolpehullene midt i søndre veggrekke var mer uregelmessige etter forstyrrelser fra andre groper og nedgravninger i området (Rønne 2003a:202). Dette kan trolig settes i sammenheng med anleggelsen av Hus II over Hus I (jf. Fig. 9). I den vestlige delen av veggstolperekka i sydlig retning mangler det et stolpehull på grunn av moderne forstyrrelser. Grunnplanet i Hus I viser at veggstolperekkene ikke var plassert parallelt ovenfor hverandre. Det er indikasjoner på mulige runde gavler ved at den ene stolperekka skråner. I den nordre veggrekke er det en mulig inngang mellom stolpehull A9 og A10 (Rønne 2003a:202). Her er det mulig at det har vært en motstående inngang.

6.3.2 Hus II

Det andre husanlegget som ble skilt ut var Hus II (se Fig. 9 og 10). Det første stolpehullet fra sør var et dobbeltstolpehull, som tyder på eventuelle reparasjoner eller ombygging. Det samme gjelder midtstolpene som også var uregelmessige. Huset har bestått av ti veggstolper i langveggene og med to endestolper i gavlen. Grunnplanet til Hus II viser at stolpene har stått parvis ovenfor hverandre og det er kun i nordenden at de to siste stolpehullene ikke er parallelle. Det tredje stolpehullet på østre veggrekke var et dobbeltstolpehull og kan derfor indikere mulig utskiftning. I den nordlige delen av huset buer veggene svakt innover, og husets største bredde ble observert i den sydlige delen.

Det er mulig at det har vært en buet gavl i den sydlige delen og en rett gavl i den motsatte enden. Denne formen kan parallellføres til eksempler fra svenske og danske toskipete langhus med rund gavl kun i den ene enden (Rønne 2003a:205). Det var ingen sikre spor etter inngangspartier i Hus II. Rønne (2003a:205) tolker det slik at stolpene A26 og A137 kan være mulige spor etter en indre dør og indikasjoner på en mulig rominndeling innenfor huset.

6.3.3 Hus III

Det siste husanlegget på Stensrød var Hus III. Plasseringen til dette huset var 6,5 meter vest for den siste veggstolpen i vestenden i Hus I (Rønne 2003a:206; se Fig. 9). Stolpehullene var forholdsvis tydelige og sikre. Et problem med disse stolpehullene var at de ikke dannet symmetriske rekker eller mønster. Det var derfor vanskelig å skille ut dette som et sikkert husanlegg. I dette området er det stor tetthet av stolpehull og det er mulig at det foreligger flere faser med hus (Rønne 2003a:206). Denne tolkningen av Hus III blir underbygget ved at de utskilte stolpehullene var homogene. Det var mulig å skille ut fire mulige midtstolper og disse kan settes i sammenheng med en mindre huskonstruksjon. Stolpehullene hadde kraftig steinskoning og framstod som tydelige ved utgravningen.

Figur 11: Eksempel på stolpehull fra Stensrød Foto: Svinesundsprosjektet/KHM

6.3.4 Stolpehull på Torpum 9A – spor fra mulige langhus?

Syd for Stensrød ble det gravd ut en lokalitet, Torpum 9A, som hadde mange fellestrekk og likhetstrekk i lokaltopografi til den nevnte Stensrød (Rønne 2003b; se Fig. 9). Denne lokaliteten hadde ingen stolpehull som kunne utgjøre et komplett husanlegg. Likevel finnes det noen indikasjoner på mulige langhus innenfor denne lokaliteten (Rønne 2003b:152). Det ble funnet to sikre og et mulig stolpehull. Sannsynligvis har det også her stått et toskipet langhus på denne lokaliteten. Lokaliteten viser også at det har vært rom for flere gårder innenfor Svinesundsøya (Glørstad 2004b:72). Den forskningsmessige fordelene med denne lokaliteten er at den har ligget delvis uberørt i utmark uten nevneverdige forstyrrelser fra moderne jordbruk. Det vil si at en del fysiske strukturer derfor var bedre bevart og som kan gi et bilde av gårdsdriften innenfor gården. Dette blir gjennomgått i de neste kapitlene med gjennomgangen av ervervsaktivitetene (se Kap. 7 og 8).

Torpum 9A vil i tillegg være et komparativt eksempel til andre lignende lokaliteter og viser at det nødvendigvis ikke må være toskipete langhus på lokaliteten for å kalle det en gård. Et eksempel på en lignende lokalitet er Rørlokaliteten i Rygge kommune (Berg 1997:22). Her ble det bare funnet noen få stolpehull med dateringer til SN og må knyttes til en lignende situasjon som Torpum 9A.

Figur 12: Rekonstruksjon med lektene av Hus I, Stensrød. Foto: Svinesundsprosjektet/KHM

6.4 Et biografisk perspektiv på langhusene fra Stensrød – spor av handlinger

Det enkelte langhus representerer en rekke med handlinger eller en biografi. Det må reises og etterpå vil huset ha en livshistorie med en syklus bestående av en fødsel, liv og død. Det finnes indikasjoner på at det var en konservativ byggetradisjon i den aktuelle perioden (Artursson 2005a). Det vil derfor være forhåndsbestemte regler og egne handlingsmønstre for hvordan langhuset skal konstrueres og settes opp. Det biografiske perspektivet utviklet av Kopytoff (1986) for undersøkelse av biografien til gjenstander og videreutviklet for bruk på langhuset av Fokke Gerritsen (1999), vil i denne sammenhengen være et teoretisk verktøy til å belyse dette handlingsmønsteret (se Kap. 4.4).

Det er viktig å påpeke at langhuset består av mer enn et bestemt antall stolpehull plassert innenfor et husanlegg. Det vil naturligvis også være knyttet en rekke immaterielle aspekter til huset (se f.eks. Artursson 2009:198ff). Først og fremst innehar det en sosial dimensjon ved at det huser en gruppe mennesker i en eller annen familiekonstellasjon (Borna Ahlkvist 2002:77ff; Carsten og Hugh-Jones 1995:8; Gröhn 2004:280ff). Disse menneskene vil oppfatte det å bo i huset på forskjellige måter og huset vil derfor stå i et tett forhold til menneskenes

liv. Huset vil derfor utgjøre et viktig symbol for identiteten til menneskene og som en kontinuitetsbærer for gården. Huset vil samtidig utgjøre en naturlig samlingsplass i landskapet for menneskene på gården. Det må derfor knyttes til det organisatoriske aspektet på gården. Det var her ulike aktiviteter i gårdsdriften ble planlagt og iverksatt til spesifikke handlinger.

6.4 Første steg i biografien - Konstruksjonen av langhuset

6.4.1 Lokaliseringsfaktorer for et langhus

Hvorfor blir langhuset og selve gården anlagt på bestemte plasser i landskapet? Hvilke kriterier i landskapet avgjør dette? Det vil alltid være noen faktorer og kriterier som gjør at bestemte områder i landskapet blir valgt til anleggelse av bosetning. Inger Marie Berg-Hansen (2009:114) har pekt på at lokaliseringsfaktorer for steinalderbosetningen var *drenering, helling, himmelretning, le for vind, utsikt og vanntilknytning*. Jeg vil anta at noen av disse lokaliseringsfaktorene fortsatt var gjeldende for gården i SN/EBA. Selv om det utgjør en helt annen form for bosetningsorganisering (jf. Kap. 1). Premissene for lokaliseringen vil være bestemt av funksjonelle og praktiske faktorer ved at det representerer noe grunnleggende for all bosetning. Samtidig vil noen faktorer være kulturbetinget gjennom disposisjonene i habitus, for eksempel muligheter for ervervsaktiviteter. Det utvalgte landskapet må derfor kunne huse aktivitetene knyttet til gården. Dette gjelder for eksempel mulighetene for jordbruk og husdyrhold. Jeg mener at de kulturbetingete faktorene representerer noe nytt med innføringen av gården i SN I.

Eksemplene fra Svinesundsøya viser at lokaliseringen nødvendigvis ikke var avhengig av gode områder for jordbruk (Glørstad og Rønne 2004:96ff). Stensrød er et godt eksempel på at det foregår en tilpasning av gården til lokale forhold. Det var varierte undergrunnsforhold innenfor den avdekkete flaten på Stensrød (Rønne 2003a:187-190). Langhusene på Stensrød ble plassert på leddrenerte undergrunnsmasser i en naturlig lomme av fin sand omringet av grå silt (se Fig. 13). Dette vil ha en praktisk funksjon ved at ansamlinger av fuktighet fra regnet eller andre vannkrevende aktiviteter vil renne bort fra området rundt huset. Hus I og Hus II anlagt stratigrafisk over hverandre (Se Fig. 10). Husenes plassering over og like ved hverandre tyder at det er en kontinuitet i valg av område. Det utgjør en god hustomt. De praktiske lokaliseringsfaktorene for begge husene var sannsynligvis ganske like ettersom at de ble anlagt på samme sted. Den lokale topografien ga fordeler for flere faser av hus på den samme tomten.

6.4.2 Prosessen med bygging av langhusene

Den andre delen av byggeprosessen vil være byggingen av selve langhuset. Det må planlegges innhenting av alle nødvendige byggematerialer til huset. Den utvalgte tomten til huset må ryddes for uønsket vegetasjon og steiner. Det tradisjonelle gjenstandsinventaret i SN/EBA med skafthulløkser, andre økser, flintdolker og skrapere; det vil si verktøyet til bonden, må tolkes til å ha bli brukt i denne delen av prosessen av husbygginga. Tømmeret må hugges i skogen og fraktes til gården. Materialer til tak og mulige flettverksvegger må hentes inn fra myra eller andre egnete steder. Materialvalget til langhuset vil sannsynligvis avhenge av lokale ressursene i nærområdet. Dette medfører at man dermed får lokale variasjoner.

Neste del av byggeprosessen vil være utsetting av det systematiske grunnplanet til det toskipete langhuset. Björhem og Säfvestad (1989:102-103) diskuterer mulighetene for at husets grunnplan har vært nøye planlagt og ser en mulig tendens i husene fra Fosie IV. De tolker at midtstolpene mulig ble reist først og utgjorde grunnlaget for utlegging av veggstolper. En annen mulighet var at husets ytre mål ble bestemt først i planet (Björhem og Säfvestad 1989:102). De aner en tendens med at avstanden mellom stolpene i grunnplanet opptrer som regel med forholdstallene 3:5 eller 5:8, som utgjør antikkens ”gylne snitt” innenfor arkitekturen (Björhem og Säfvestad 1989). Det er usikkert om denne teorien helt kan appliseres til husene på Stensrød. Men, jeg overbevist om at det var en bakenforliggende kunnskap bak det å sette opp husene, menneskene fulgte en plan og det ble ikke satt opp med ren slumpmessighet. Rituelle ofringer av gjenstander i stolpehullene må sannsynligvis knyttes til denne fasen i husbygginga (Valum 2009). Et eksempel på slike handlinger var deponeringa av en bladformet pilspiss med konkav basis i Hus II (Rønne 2003a:215).

Den neste delen i byggeprosessen var reisingen av selve langhuset. Det vil derfor være en diskusjon om hvordan det toskipete langhuset har sett ut over bakkenivå og det vil naturligvis være rom for ulike tolkninger. De fleste indikasjoner tyder på at det var en felles sørskandinavisk byggetradisjon i SN/EBA (Artursson 2005a:27; Björhem og Säfvestad 1989:89ff). Hvordan utformingen av det toskipete langhuset har sett ut baserer seg på analogier fra antropologien, historiske eksempler på hus – og delvis andre arkeologiske eksempler. Denne byggetradisjonen har trolig hatt lokale og regionale variasjoner innenfor regionen (Egelund Poulsen 2009:158). Et eksempel er utformingen av gavler; noen hus har buete gavler mens andre har firkantet gavli i den ene enden, som Hus II på Stensrød. Slik jeg

tolker det utgjør ikke slike arkitektoniske forskjeller nødvendigvis den store forskjellen for husets utforming eller funksjon. Det grunnleggende ved huskonstruksjonen vil fortsatt ha visse fellestrekk.

Martin Egelund Poulsen (2009:158) har diskutert mulighetene for at det toskipete langhuset var bygd med en form for grindbyggingsteknologi. Det vil være et byggverk som er reist med en indre bærende konstruksjon av tømmer. Grindbygde hus har hatt sterke historiske tradisjoner i Skandinavia og et eksempel på denne teknologien er middelalderens stavkirker (se forskjellige artikler hos Schjelderup og Storsletten 1999). Det er derfor foreslått at det allerede i SN var utviklet en lignende og mer primitiv form for byggeteknologi gjennom en stabil og sterkt oppbygd indre huskonstruksjon. Tømmer og planker er historisk sett et av det mest funksjonelle byggematerialet til bygging av hus, og redskapsinventaret i SN/EBA muliggjør en slik teknologi. Langhusene vil dermed være robuste mot vær og vind. Det vil også være enklere å skifte deler av huset uten store inngripninger i resten av konstruksjonen. Egelund Poulsen (2009:158) tolker videre at det i feltene mellom veggstolpene har vært plassert kraftige horisontale planker som utgjorde vegger i form av ulike seksjoner innenfor langhuset. Dette underbygger han med funn av tetningsmateriale i leire med form etter rette vannrette planker på en lokalitet med langhus på Hemmed, Øst-Jylland (Boas 1993:125). En annen tolkning er at veggene har blitt utført med en form for bindingsverk. Tomrommene mellom veggstolpene ble fylt ut med materialer som leireklining eller torv.

Det er tydelig at det er flere usikkerhetsmomenter rundt hvordan selve langhusene har vært utformet. Det jeg vil vektlegge i tilknytning byggingen av langhuset er at det representerer en rekke handlinger og har blitt bygd i et bestemt mønster.

6.5 Andre steg i biografien - Beboelsesfasen

Langhuset har blitt reist og gården er etablert. Det neste steget i langhusenes biografi vil være fasen der huset blir bebodd av menneskene (Gerritsen 1999:142). Handlinger knyttet til denne fasen kan belyses gjennom sporene fra mulige reparasjoner, modifikasjoner og eventuelle utvidelser. Det vil også være i denne fasen at forskjellige aktiviteter innenfor gårdsdriften blir utført i landskapet (se Kap. 7, 8 og 9).

6.5.1 Dateringssekvenser og stratigrafiske forhold mellom husene på Stensrød

Det ble skilt ut tre husanlegg på Stensrød og disse husene representerer derfor et hendelsesforløp innenfor lokaliteten. Hus III må plasseres i en yngre fase (SN II) basert på at

¹⁴C-dateringene ligger litt utenfor resten av dateringene (se Tab. 3). Hus III var også et eget husanlegg uten direkte kontakt med resten av husene. Det største diskusjonsmomentet i denne sammenhengen vil være relasjonene mellom Hus I og II, og deres stratigrafisk forhold ved at de er anlagt over hverandre (se for eksempel Fig. 10). Disse to husene vil derfor av naturlige grunner ikke være samtidige. Det ene huset må ha erstattet det andre huset etter en periode med bruk. Begge husene må på bakgrunn av ¹⁴C-prøvene plasseres litt ut i SN I. Ola Rønne (2003a:216-217) tolker på bakgrunn observasjoner i felt og av plantegningene at Hus I var eldst og blir erstattet av Hus II. Han underbygger dette resonnementet med at veggrekken i Hus I muligens har blitt påført skader i tilknytning byggingen av Hus II. Det er knyttet noe usikkerhet til denne antagelsen ved at forstyrrelsene kan komme fra andre aktiviteter på lokaliteten.

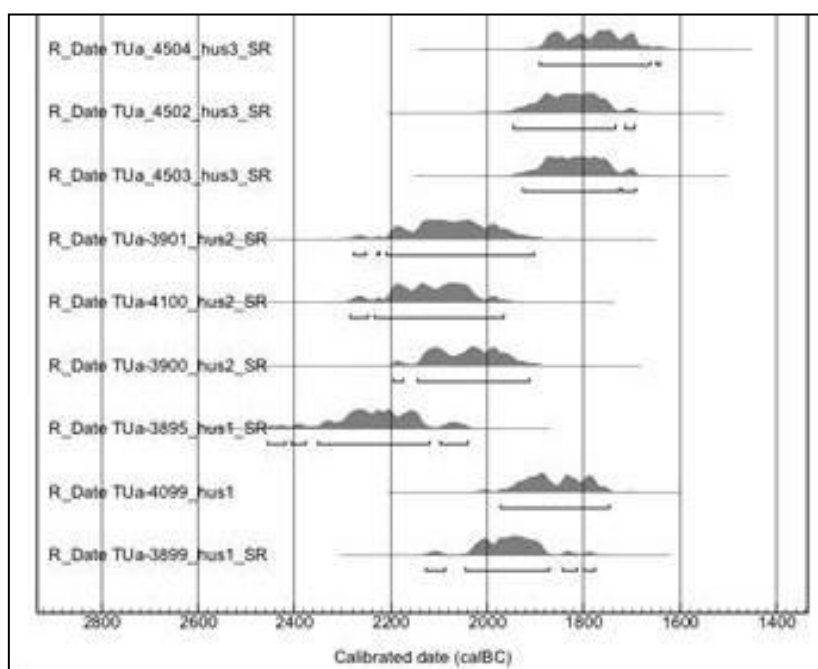
Situasjonen med langhusene på Stensrød utgjør et godt eksempel på noen av problemene rundt samtidighet med denne typen arkeologiske objekter (Artursson 2009:14, 44). Det vil også være en rekke kildekritiske momenter knyttet til bruk av ¹⁴C-dateringer for bestemmelse av alder på hus (jf. Gustafson 2005). Det er et grunnleggende problem ved ¹⁴C-metoden at den er relativt grov for bestemmelse av rekkefølgen til husanlegg, som opptrer innenfor relativt korte tidssekvenser. Den reelle levealderen til langhuset kan falle mellom innenfor slingringsmonnet rundt dateringene, som på Stensrød er mellom +/- 40-50 år. Det må ikke utelukkes at ¹⁴C-dateringer utgjør en viktig kilde til forståelse rundt alderen til hus. Det viktigste vil være å inneha en kildekritisk holdning til bruk av ¹⁴C-dateringer. Her er en oversikt over dateringene til langhusene på Stensrød:

Tabell 3: ¹⁴C-dateringer fra Stensrød (etter Rønne 2004b:65; Glørstad 2004:229-231; Gjerpe og Bukkemoen 2008:12)

Gård:	Hus:	ID:	Materiale:	Datering BP:	Kalibrert alder, ett sigma (Oxcal):	Periode:
Stensrød	Hus I	TUa-3899	Trekull hassel	3595 +/- 45	2020-1890 BC	SN I – SN II
Stensrød	Hus I	TUa-4099	Forkullet korn	3535 +/- 40	1930-1770 BC	
Stensrød	Hus I	TUa-3895	Trekull bjørk	3790 +/- 50	2300-2130 BC	
Stensrød	Hus II	TUa-3900	Trekull eik	3660 +/- 45	2140-1960 BC	SN I
Stensrød	Hus II	TUa-4100	Forkullet korn	3720 +/- 50	2200-2030 BC	
Stensrød	Hus II	TUa-3901	Trekull hassel	3685 +/- 60	2200-2030 BC	

Stensrød	Hus III	TUa-4502	Forkullet hvetekorn	3505 +/- 45	1800-1760 BC	SN II
Stensrød	Hus III	TUa-4503	Forkullet byggkorn	3490 +/- 45	1880-1750 BC	
Stensrød	Hus III	TUa-4504	Forkullet byggkorn	3455 +/- 45	1880-1750 BC	

Jeg tolker at disse ¹⁴C-dateringene framtrer relativt overlappende innenfor de respektive husanleggene på Stensrød. Dette gjelder spesielt situasjonen med Hus I og II. Forskjellige typer av dateringsmateriale gir ulike tidsangivelser. Baserer man seg for eksempel på dateringene av korn, som er en ettårig vekst, i Hus I og II (TUa-4099 og TUa-4100). Representerer dette et helt annet hendelsesforløp med Hus II som det eldste huset og Hus I fra en yngre fase. Jeg har framstilt hvordan ¹⁴C-dateringene opptrer grafisk gjennom kalibreringsprogrammet til OxCal (se Fig. 14).

Figur 13: Dateringene fra langhusene på Stensrød kalibrert gjennom OxCal av forfatteren. Illustrasjon hentet fra OxCal.

Det må vurderes om situasjonen kan ha vært omvendt med Hus II som det eldste huset og Hus I til yngre husfase. Dette kan underbygges med Egelund Poulsen (2009:158) undersøkelser rundt utviklingen av størrelsesforholdene innenfor de toskipete langhus i Sør-Skandinavia. Han har observert en tendens med at husene vokser arealmessig fra små eller middelstore i SN I mot en økende monumentalisering i SN II. Dette synet må kategoriseres som evolusjonært gjennom at det følger bestemte utviklingstrinn. En alternativ tolkning kan være at det har foregått lignende utvikling av husfasene på Stensrød. Det arealmessige største huset, Hus I, representerer en yngre fase og Hus II en eldre fase (jf. Tab. 3).

Hus III må plasseres i en yngre fase (SN II) enn Hus I og Hus II (litt ut i SN I). Dette vitner om at det var en kontinuitet i valg av boområde innenfor gården og plassering av langhuset. Dette gjennomgåtte eksemplet fra Stensrød gir indikasjoner på at det var et relativt fast bosetningsmønster med faste og etablerte gårder i landskapet allerede fra SN/EBA. Menneskene har tydeligvis brukt ressurser for å bygge en permanent huskonstruksjon og det vil være kontinuitet i valg av område for gården. Dette medfører at rettigheter til landområder blir viktigere for menneskene.

6.5.2 Reparasjoner, modifikasjoner og eventuelle utvidelser

En sentral del av 'livets gang' vil være at langhuset utsettes for slitasje og forråtnelse av enkelte deler i huskonstruksjonen. Dette medfører at enkelte konstruksjonselementer må skiftes ut eller repareres. Denne typen handlinger synliggjøres gjennom spor etter mulige reparasjoner, modifikasjoner eller eventuelle utvidelser i stolpehullene til langhuset. Dette kan spores ved at noen av stolpehullene har ulik størrelse og er uregelmessige i overflaten. Som kan indikere at stolpene i langhuset har blitt gravd opp, reparert eller utskiftet. Det er spor etter dette i Hus I på Stensrød der fire av de seks utgravde midtstolpehullene uregelmessige i form og størrelse (Rønne 2003a:202). Det var indikasjoner på det samme i Hus II med spor etter utskiftninger eller reparasjoner på midtstolpene midt i huset og blant noen av veggstolpene (Rønne 2003a:205). Dette vil trolig ha en naturlig forklaring ved at enden på det nedgravde tømmeret i huskonstruksjonen råtner når de er nedgravd i undergrunnen og medfører regelmessige utskiftninger.

Slik jeg ser det er det ingen tydelige tegn til andre modifikasjoner eller utvidelser av husene på Stensrød. Men, det at Hus I og II er bygd over hverandre innenfor et kort tidsrom, kan være et tegn på en mulig modifikasjon. Det kan ha vært praktiske grunner som gjorde at ble anlagt i forskjellige retninger, for eksempel vannsig eller lignende.

6.6 Tredje steg i biografien - Oppgivelse av langhuset

Det vil alltid være en avsluttende fase i biografien til langhuset med oppgivelse og etterlating av huset (Gerritsen 1999:142). Dette kan være av rent praktiske årsaker for at huset blir oppgitt, for eksempel at det brenner ned, den generelle tilstanden har blitt for dårlig eller huset har blitt utsatt for ødeleggelse i form av uvær. Magnus Artursson (2009:34) påpeker at det toskipete langhuset kan ha hatt en levealder på alt fra 20-30 år, mulig 50-100 år eller helt opp til 150 år. Det har derfor blitt diskutert om oppgivelse av det enkelte langhuset kan knyttes til

utskiftninger mellom generasjonene og at en ny familiekonstellasjon tar over gården gjennom bygging av et nytt hus. Grunnen til at dette skjer med langhusene på Stensrød er vanskelig å se helt klart. En brann ville for eksempel avgitt spor i form av kullholdige stolpehull og brent flint i stolpehullene.

6.7 Et fjerde steg i biografien? Sekundær bruk av langhuset

Det fjerde steget i den biografiske modellen over langhus vil være en eventuell sekundær bruk av huset (se Kap. 4.4). Det må diskuteres om dette i det hele tatt representerer et steg i biografien. Det blir nevnt at dette kan for eksempel utgjøre bestemte former av rituelle aktiviteter på hustomten (Gerritsen 1999:142), for eksempel gjennom anleggelse av gravanlegg over hus (se f.eks. Rasmussen 1993; Thäte 2007) eller gjennom bruk av bygningen til lager eller håndverksaktiviteter. Spørsmålet er om dette heller representerer en del av 'livets gang' for huset og ikke et bestemt steg i biografien.

Slik jeg ser det vil det være vanskelig å spore en eventuell sekundær bruk innenfor det gjennomgatte husmaterialet på Svinesundsøya. På Stensrød er det ingen tegn til at Hus I eller II har blitt brukt sekundært i noen av de nevnte formene. Den eneste sekundære bruken som ses er at det foreligger en kontinuitet i valg av område av tomt. Situasjonen med Hus I/II og anleggelsen av etter hvert Hus III på vestsiden gjør at man kan karakterisere dette som en form for sekundær bruk av hustomten. En lignende tendens med flere faser tett innpå og plassering over hverandre kan spores i husmaterialet på Stokkset, Sande på Sunnmøre (Johnson og Prescott 1993:81, 84) og fra Kvålehodlene på Bryne, Rogaland (Soltvedt, et al. 2007:29ff).

Etter fasene med de overnevnte husene er det ingen tegn på sikre spor av flere toskipete langhus på Stensrød eller på Svinesundsøya som en helhet. Det er mulig at noen stolpehull kan tenkes å stamme fra en eller annen form for husanlegg, men dette blir bare spekulasjoner. Det finnes imidlertid enkelte strukturer i form av kokegroper og ildsteder med datering til bronsealder på Stensrød (Rønne 2003a:218). På Svinesundsøya for øvrig finnes det også åsrøyser som typologisk sett kan dateres til EBA (se Kap. 9.4.2). Sammen med dateringssekvenser fra andre lokaliteter gir dette indikasjoner på flere bosetningsfaser på øya i etterfølgende perioder. Men, eventuelle rester etter hus ble ikke funnet eller gravd ut.

KAPITTEL 7: ERVERVSLIVET PÅ GÅRDEN – PRIMÆRPRODUKSJON

7.1 Innledning

Den neste komponenten innenfor gården vil være handlinger i gårdsdriften knyttet til ervervslivet. Dette utgjør aktiviteter knyttet til lokaløkonomien på den enkelte gård. Dette vil være aktiviteter i landskapet rundt det sentrale boplassområdet med det toskipete langhuset og foregår i beboelsesfasen til langhuset (jf. Kap. 6). I overgangen til SN blir jordbruket og pastoralisme viktige bærebjelker innenfor økonomien (Prescott 2005:130-131). Prescott (1995b:120, 121ff) har diskutert mulighetene for at det foreligger en tredeling av økonomiske aktiviteter i SN/BA med en inndeling i henholdsvis åkerbruk, pastoralisme og differensierte aktiviteter i landskapet i form av jakt, fangst, fiske eller sanking. Dette representerer ikke en nevneverdig forskjell i forhold til hvordan gårder har blitt organisert i historisk tid med en vekselvirkning mellom ulike ressurser i landskapet, som fiskerbonden ved kysten eller skogbonden i innlandet (se f.eks. Øye 2002). Siv Kristoffersen (1993:193-196) deler aktivitetene knyttet til gårdsdriften i EJA på Modvo inn i henholdsvis *primærproduksjon*, *sekundær bearbeiding* av produkter med husholdning og håndverk og til slutt *overskuddproduksjon* med tanke på varebytte eller handel. Jeg vil bruke en lignende modell til undersøkelse av gårdene på Svinesundsøya. I dette kapitlet vil jeg fokusere på aktiviteter knyttet til primærproduksjonen innenfor gårdsdriften.

7.2 Nye former for ervervsliv - ny landskapsbruk?

Det foreligger mange indikasjoner på at det ble innført et helt nytt handlingsmønster i tilknytning ervervslivet etter overgangen MNB/SN I. Dette medførte samtidig en helt annen bruk av landskapet enn i tidligere perioder. Nye områder av landskapet blir tatt i bruk. Dette utgjorde også starten på en menneskelig påvirkning av landskapet mot et mer åpent jordbrukslandskap. Slik jeg ser det må dette settes i sammenheng med endringer og omlegging av ervervslivet, som medførte en omforming av landskapet. Et godt eksempel til å belyse denne påstanden vil være den grafiske framstillingen over ¹⁴C-dateringer fra SN/EBA fra områder over hele Svinesundsøya (Se Fig. 14). Det vil være vanskelig å bestemme type aktivitet kun basert på ¹⁴C-dateringer i seg selv (se f.eks. Aitken 1990:62, 66; Dincauze 2000:113ff). Men, likevel er det en god indikasjon på at ulike aktiviteter har foregått innenfor hele landskapet på Svinesundsøya. Det vil være en eller annen form menneskelig handling og praksis bak den enkelte dateringen.

kontekst enn tidligere og at det inngår i gården. Denne enheten blir konstruert for en opprettholdelse av en fullskala jordbrukskultur og medfører at åkerbruket blir en sentral del av samfunnslivet.

Denne ervervsformen medfører et behov for en kompetanse for dyrking av jorda og det ble gjennomført en rekke med handlinger knyttet til driften av åkeren. Som jeg vil belyse gjennom det arkeologiske materialet fra Svinesundsøya. Ingunn Holm (1994:22) definerer fire forskjellige aktuelle driftsformer for det forhistoriske jordbruket:

- *Svedjebruk*: Moden skog hogges og brennes. Korn og matplanter dyrkes i asken i 2-3 år til jorden er utpint.
- *Busktrede*: Hver enkel åkerlapp ligger i trede i 10-20 år mens det vokser opp tett krattskog. Denne brennes, og det dyrkes i 2-3 år.
- *Utpiningsjordbruk*: Det dyrkes på den samme åkeren til jorda er helt utpint og oppgis.
- *Permanent jordbruk med bruk av gjødsel*: Dyrking av samme åker over flere generasjoner med gjødsling for å opprettholde fruktbarheten i jordsmonnet.

Håkon Glørstad (2004b:73) påpeker at det på Stensrød ble avdekket mektige åkerlag med dateringer til SN/EBA. Denne åkeren har vært såpass intensivt dyrket at deler av lagene har blitt bevart fram til i dag. Basert på at det foreligger en kontinuitet i gårdsbosetningen, mener han, at åkeren har blitt tilført næring på en eller annen måte i denne perioden. Det vil si at det har foregått et permanent jordbruk med tilføring av gjødsel (jf. Holms definisjoner av driftsformer). Det er vanskelig å bedømme helt sikkert om denne driftsformen representerer en tilpasning til lokale forutsetninger på Svinesundsøya eller om det foreligger andre driftsformer på mer sentrale områder med gode jordbruksarealer. En lignende tendens med faste åkere kan spores på Kvålehodlene i Rogaland (Soltvedt et al. 2007:198-199). Det er en rimelig antagelse at dette representerer trolig den vanligste driftsformen for jordbruk i SN/EBA.

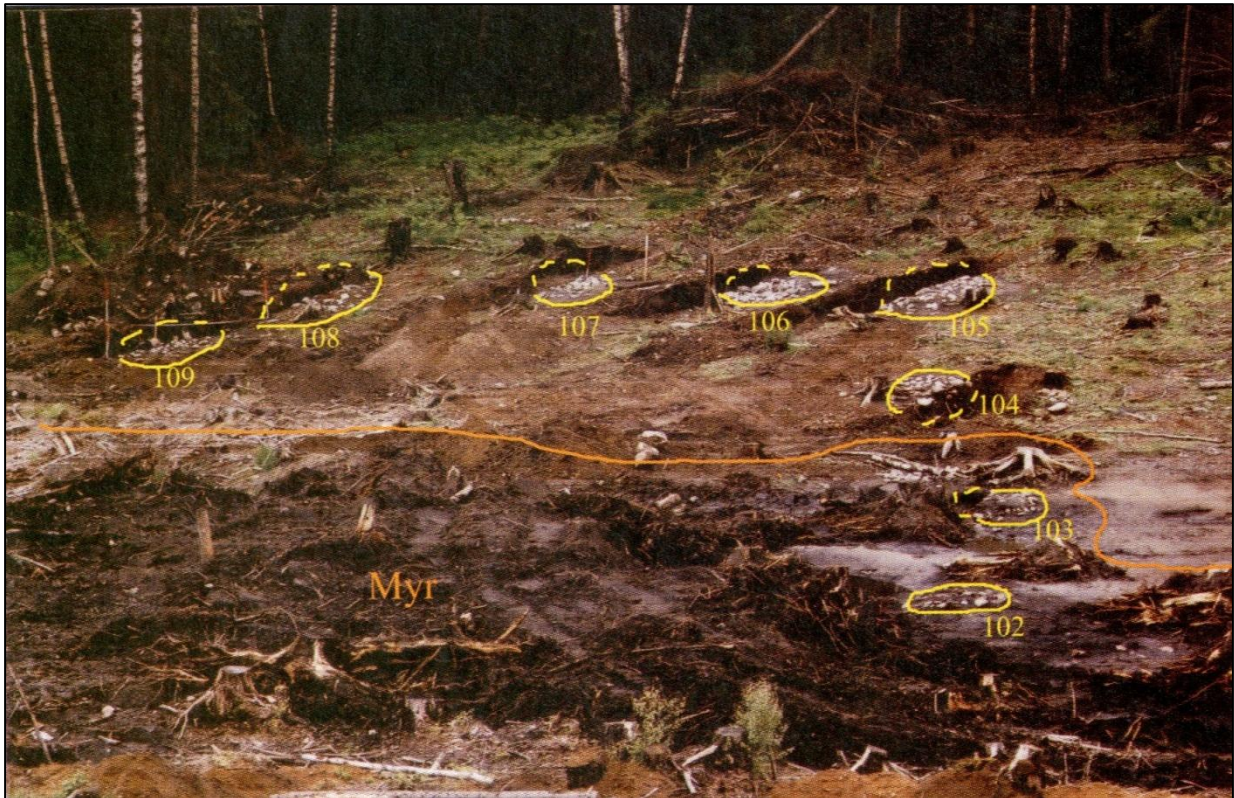
Det jeg vil fokusere i denne avhandlingen er spor etter handlinger knyttet til jordbruksaktiviteter, og belyse dette gjennom det arkeologiske og naturvitenskapelige materialet på Svinesundsøya. Resultatene fra Torpum 9A og Stensrød vil utgjøre materielle og håndfaste spor fra denne delen av ervervslivet. Det er viktig å tenke at alle disse aktivitetene foregår i en relasjon med de andre ervervsaktivitetene og langhuset. Denne typen

funn belyser også en kjede med handlinger gjennom rydding av åkeren og senere dyrking av jorda.

7.3.1 Rydningsrøysene på Torpum 9A

Den første fasen kan knyttes til anleggelsen av åkermarken med rydding av aktuelt område for skog, røtter, stein og annen vegetasjon til en åkerflate. Kort sagt omforming av naturen til dyrkbar jord. De enkle skafthulløksene blir tradisjonelt tolket til å være et viktig verktøy i denne fasen (Glørstad og Rønne 2004:96; Østmo 1975, 1977). Det arkeologiske sporet etter denne prosessen vil være selve åkerlagene og rydningsrøysen, som vil si ansamlinger av stein i en røys ved siden av åkeren (se f.eks. Holm 1994:15ff; Pedersen 1990:51). Denne typen spor må anses å være relativt vanlig funnkategori ved yngre jordbrukslokaliteter (BA/JA) og ikke fullt så vanlig på lokaliteter fra SN/EBA på Østlandet. Det må nevnes at det ble gravd rydningsrøysen fra SN/EBA på Kvålehodlene i Rogaland (Soltvedt et al. 2007:198-199). Det er ikke utenkelig at gunstige områder for jordbruk på Østlandet har blitt utnyttet til ekstensivt dyrkningsaktiviteter opp gjennom historien (Glørstad 2004b:73). Dette medfører at de har forsvunnet gjennom pløying og rydningsaktiviteter.

Funnene av rydningsrøysen på Torpum 9A vil derfor være unike ved at de kan dateres til SN/EBA (Rønne 2003b:158). Det ble funnet 21 rydningsrøysen på en rekke sørvest for utgravningsfeltet og langs en bergknaus i nordlig retning mot den nærliggende Torpum 9B-lokaliteten. Området ble gravd ut på bakgrunn av en røys funnet gjennom prøvesjaktning. Det har etter at røysene ble anlagt vokst fram en myr over røysene. Dette indikerer at røysene ble anlagt før myren basert på stratigrafiske prinsipper (for et illustrerende bilde, se Fig. 15). Det er en antagelse at ryddingen av området ble påbegynt før myrdannelsen. De nederste organiske lagene i myra ble ¹⁴C-datert til 3635±110 BP (Cal. BC 2150-1870, T-15859). Dette tilsier en samtidighet med den senneolittiske gårdsdriften på Torpum. Rønne (2003b:158) skilte ut et mønster basert på størrelsen og beliggenheten til røysene etter hvordan steinene opptrer i undergrunnen. Lite stein skaper små røysen og mye stein større røysen. Ansamlingen av røysen var tettere i den sørvestlige delen av feltet, hvor det var vanskeligere å skille mellom naturlige moreneansamlinger og eventuelle rydningsrøysen.

Figur 15: Oversiktsbilde av situasjonen med rydningsrøysene på Torpum 9. Avmerket røyser og grenser for myra. Foto: Ola Rønne/KHM. (Hentet fra Rønne 2003b: 167)

Det ble gravd ut et representativt utvalg av røysene gjennom snitting av den ene halvparten og dokumentering av profilkanten. Totalt ble det på Torpum 9A gravd syv rydningsrøysere og på Torpum 9B ble fem stykker (Rønne 2003b:158). Størrelsen på røysene varierte fra å være på en diameter på rundt én meter og til sammen 20 stein, til dobbeltrøysene 108 og 109 med lengde på syv meter og bredde på tre meter. Røysene var bygd opp stratigrafisk fra ett til tre lag med stein. Det var ingen antydninger til spor av åkerrester i massene til røysene. Jordlagene i røysene bestod hovedsakelig av en vanlig barskogsprofil. Som kan indikere at røysene har blitt gjenbrukt over en periode.

Hvor stort areal ble brukt til åkeren? Basert på rydningsrøysene og naturlige topografiske avgrensninger i landskapet vil det være mulig estimere mulige forholdstall på størrelsen til den forhistoriske åkermarken på Torpum. Rønne (2004c:66) har regnet ut et mulig arealbruk til rundt 10 000 m². Trolig har arealet vært større og med en utstrekning nærmere det dobbelte, i alle fall hvis man inkluderer den nærliggende flaten med registrerte røysene.

7.3.2 Fossile åkre på Stensrød

Dyrkingen av jorda vil være den neste fasen med handlinger knyttet til åkerbruket. Dette blir representert med funn av fossile åkerlag i nærheten av langhusene på Stensrød (Rønne 2003a:198). Dette har sannsynligvis blitt utført med bruk av ard (for et eksempel på ardspor, se Bårdseth, et al. 2007:37ff). Det ble i feltene A, B og C avdekket områder med en mørk kullholdig jord mellom matjordslaget og undergrunnen. Tykkelsen på laget var fra 10 cm til nesten det usynelige i tilknytning til steinholdige områder i undergrunnen. Rønne (2003a:198) tolket dette som restene av en forhistorisk åker; trolig et kulturpåvirket jordlag fra avsviinga av skogen i forbindelse med opptak og dyrking av Stensrødjordet. Det ble tatt ut noen ¹⁴C-dateringer fra dette laget. Den ene ble tatt av et mulig ildsted i laget under prøvegravningen, som ga dateringen 3445±70 BP (Cal. BC 1875-1675, TUa-2880). Den andre ble tatt fra et funnområde med en flekke, som ga 2945±70 BP (Cal. BC 1260-1010, TUa-2281). Dette tilsvarer dateringer til henholdsvis SN II og EBA III. Det er nærliggende å tenke at redskaper i form av sigder og flekker vil bli brukt til innhøsting av kornet (Mikkelsen 1989:237). Det ble funnet fire fragmenter etter sigder på Torpum 9A (Rønne 2003b:162) og under registreringen ble det funnet en flekke på Stensrød.

Det ble foretatt en *in situ* pollenprøve av åkerlaget på Stensrød i den øst-vestgående profilkanten i felt A, to meter fra en av rydningsrøysene (Høeg 2003). Denne pollenserien ga indikasjoner på at det forekom pollen fra trær, gress, urter og korn., Helge Høeg tolker at disse forekomstene av pollen stammer fra en liten åker i skog. Det er viktig å trekke fram noen kildekritiske momenter til denne typen pollenprøver av åkerlaget. Massene i en åker vil være omrotet gjennom pløying opp gjennom historien. Sammensetningen av pollen kan derfor stamme fra vidt forskjellige hendelser, for eksempel viser pollenserien forekomstene av pollen før åkeren og er blandet sammen med masser fra selve åkeren.

7.3.3 Pollenundersøkelser fra en myr ved Torpum 9 og Møllermosen

Pollenanalytiske undersøkelser utgjør en viktig tverrfaglig kildekategori for et innblikk i utviklingen av vegetasjonshistorien (se f.eks. Dincauze 2000:329ff; Fægri, et al. 1989:176-178; Høeg 2002:120ff). Denne typen naturvitenskapelige undersøkelser gir et innblikk i hvordan naturen har utviklet seg gjennom historien. Gjennom pollenserien kan man få en forståelse av hvordan menneskelig påvirkning har forandret landskapet, for eksempel jordbruksaktiviteter gjennom dyrkningsfaser og framvekst/tilbakevekst av skogen.

På Svinesundsøya ble det gjennomført en pollenanalytisk undersøkelse av en myr ved Torpum 9 (Høeg 2003) og en ved Møllermosen (Høeg 2002) (se Vedlegg 2, for pollenskjemaene). Basert på funnene av rydningsrøyser på Torpum 9A og fossile åkerlag på Stensrød, burde spor etter jordbruksaktiviteter i SN/EBA avsettes tydelig i pollendiagrammet. Det vil si at håndfaste materielle spor etter jordbruksaktiviteter og naturvitenskapelige data vil korrelere hverandre og utfylle hverandre. Jeg har gjennomgått disse pollenskjemaene og det er et generelt trekk med begge pollenseriene at det foreligger få primære jordbruks- eller beiteindikatorer i diagrammet innenfor SN/EBA, for eksempel korn eller *plantago lanceolata*. Eksempelvis fra Torpum 9 er det først ved cirka 25 cm dybde (1350 BP) at det første pollenkorn av bygg opptrer i pollendiagrammet (Høeg 2003:337). Jeg synes derfor det er diskutabelt at de tydelige sporene etter jordbruksaktiviteter i SN/EBA på Svinesundsøya ikke vil avsettes tydeligere i diagrammet. Dette må kanskje knyttes til kildekritiske momenter knyttet til bruk av naturvitenskapelige metoder og arkeologiske kildekategorier (for en diskusjon, se Persson 2008). Jeg vil likevel konkludere med at jordbruk spilte en viktig rolle gjennom at de materielle sporene fra jordbruket er såpass framtrede.

7.4 Husdyrhold - pastoralisme

I tredelingen av ervervslivet på gården vil husdyrhold spille en viktig rolle og ulike handlinger må knyttes til pastoralisme (Prescott 1995a). Slike handlinger vil for eksempel være aktiviteter knyttet til gjeting av dyrene til aktuelle beiteområder. Forhold knyttet til pastoralisme i forhistorien vil være vanskelig å belyse i det arkeologiske materialet ettersom slike aktiviteter avgir like tydelig spor i landskapet (Fægri, et al. 1989:181; Prescott 1995a:167). Dette gjelder også det arkeologiske materialet fra Svinesundsøya. Det er vanskelig å skille ut helt sikre indikasjoner på en eller annen form for tidlig pastoralisme i SN/EBA.

Det kan tenkes at for eksempel at spor etter oppstalling i form av fjøs eller stall innenfor langhusene vil være en mulig indikasjon på husdyrhold. Jeg ser ingen tydelig tegn til slike funksjonselementer innenfor husmaterialet på Stensrød. Egelund Poulsen (2009:159) påpeker at det også mangler entydige spor etter slike elementer i det sørskandinaviske langhusmaterialet. En annen kildekategori til mulig pastoralisme er det osteologiske materialet fra Svinesundsøya. På Stensrød ble det samlet inn 24 stykker små fragmenter av bein; hvor det ene beinet ble analysert til å være fra et middels stort klovdyr (Rønne 2003a:214). Det vil være vanskelig å trekke eventuelle slutninger på et så lite materiale.

Jeg tolker likevel at husdyrhold har spilt en viktig rolle for ervervslivet også på Svinesundsøya. Selve landskapet på Svinesundsøya med gårder, åkermarker og utmarksområder vil være godt tilpasset en eller annen form for husdyrhold. Dette kan også understrekes med andre komparative eksempler fra Sør-Skandinavia. Det ble for eksempel i Skrivarhellern, Sogn på Nordvestlandet funnet en del bein etter forskjellige husdyr (Prescott 1991:121) og andre steder på Vestlandet (Hjelle, et al. 2006:157). Dette kan knyttes til at hellere i motsetning til åpne lokaliteter, som Svinesundsøya, har generelt gode bevaringsforhold for bein (Indrelid 2009:67, 82). Det utgjør i så måte en viktig informasjonskilde til denne delen av ervervslivet i SN/EBA. Et annet eksempel vil være helleristningene i YBA og at ofte vanlige motiver er avbildninger av husdyr, som hester, kyr og okser (se f.eks. Hygen og Bengtsson 1999:113ff). Selv om det er par hundreår fra SN/EBA til YBA, vil disse avbildninger av husdyr representere noen kausale forhold innenfor kulturen.

7.5 Differensierte aktiviteter i landskapet

I tredelingen av ervervslivet på gården vil det også bli utført en rekke aktiviteter knyttet til differensierte ressurser i landskapet. Dette vil være aktiviteter for eksempel i sammenheng med jakt, fangst, fiske, sanking, vedhogst eller skogbruk. Slike aktiviteter representerer ikke nødvendigvis noe nytt i forhistorien, for eksempel har jakt, fangst og sanking blitt utført i eldre perioder av steinalderen (Mesolittikum/TN/MNA). Det er også en levende tradisjon på dagens gårder, for eksempel gjennom elgjakta eller tømmerhugging. Det som er nytt i SN I/EBA er at det inngår i en helt annen kontekst eller ramme for handling enn tidligere. Den inngår i gårdsdriften på gården. Disse aktivitetene gjør at det blir avsatt mindre lokaliteter i landskapet med enkelte funn av gjenstander og/eller ¹⁴C-dateringer fra SN/EBA. Jeg mener at denne typen lokaliteter må skilles fra tradisjonelle steinalderboplasser, som defineres ut av tre eller flere avslag av flint eller bergart fra produksjon (Glørstad, et al. 2006:94). Lokaltopografien på denne typen lokaliteter vil være av en slik karakter at det ikke trolig utgjorde et eget sentralt boplassområde, som for eksempel Stensrød eller Torpum 9A.

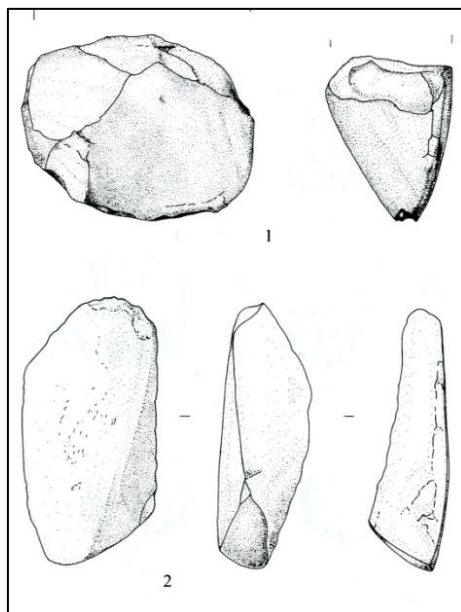
Jeg vil derfor knytte en rekke mindre lokaliteter fra Svinesundsøya fra forskjellige høyder i terrenget til differensierte aktiviteter innenfor gårdsdriften. Noen av disse funnene viser ganske innlysende type aktivitet som har foregått, mens andre vil være mer diskutabile. Et generelt trekk med disse gjenstandene fra Svinesundsøya er at beskaffenheten er fragmentert deler av redskaper. Jeg vil tolke dette dit hen at redskapene har blitt brukt til en aktivitet og utsatt for slitasje.

7.5.1 Torpum 2 – funn av dolkefragment

Lokaliteten ligger kun noen hundre meter nord for Torpum9. Her ble det funnet et fragment av en flintdolke (Johansen 2003b:51). Torpum 2 var en boplass med hovedsakelig bruksfaser fra Nøstvetfasen. Dolken kan bestemmes etter Ebbe Lomborgs flintdolkkronologi til å være type I eller II (Lomborg 1973:78). Denne typen dolker må plasseres i den første fasen av SN, som vil si SN I (2350-1950 f. Kr.). Funnet må sannsynligvis settes i relasjon med aktiviteter på den nærliggende gården Torpum 9. Generelt blir flintdolker ofte tolket til å ha en rituell funksjon og som en statusmarkør (Apel 2001:85-88; Stensköld 2004:129ff). Slik jeg ser det er det ikke utenkelig at flintdolken også kan ha en praktisk funksjon som et redskap. Den fragmenterte tilstanden gir indikasjoner på bruk.

7.5.2 Berget 2 – funn av fragment fra bergartsøkser

På Berget 2 ble det funnet to øksefragmenter - et eggfragment og et mulig nakkefragment - som stammer fra en eller flere bergartsøkser (Tørhaug 2002:87; se Fig. 16). Materialet til begge fragmentene er av en grønn eruptiv bergart. Eggfragmentet er hvelvet og har en flat side, med spor etter avslagstilvirkning. Bredden er 5 cm og den er 2,8 cm tykk. Fragmentet med egg er slipt på begge sider i en konveks bue. Øksa er brent og framstår derfor i en dårlig forfatning. Eggfragmentet ble funnet ved en avfallsdyngge i den vestlige delen av feltet inntil en stor blokkstein. Det er derfor en nærliggende tolkning at denne øksa kan ha blitt brukt til aktiviteter med mye avfallsproduksjon eller at dette området har utgjort en avfalls plass hvor den ødelagte øksen er kastet.

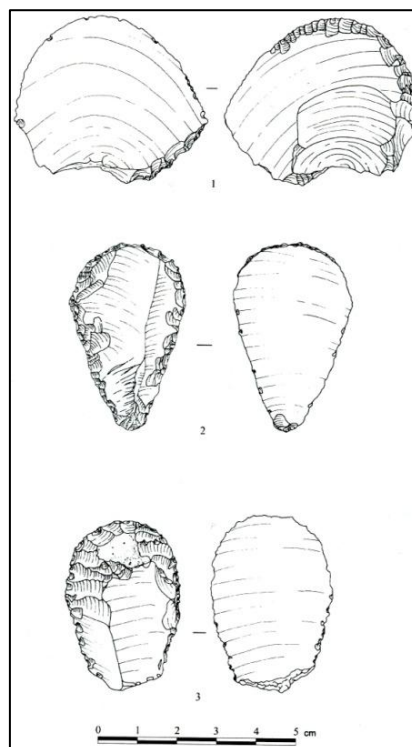

Figur 16: Øksefragmentene i bergart på Berget 2. Tegning av B.H. Eketuft Rygh/KHM (Hentet fra Tørhaug 2002:89)

Det andre fragmentet fra Berget 2 er et nakkeparti av en bergartsøks (Tørhaug 2002:87). Sidene på fragmentet går sammen i en spiss vinkel og denne vinkelen vil være for butt til å være en egg. Lengden på fragmentet er 5,5 cm. En tolkning er at den stammer fra en tilslipt nakke med deler av breidsiden, nakken og den ene smalsiden bevart (Tørhaug 2002:87). Den kan imidlertid også utgjøre et eggfragment fra en stor enkel skafthulløks (Tørhaug 2002:87). Fragmentet ble funnet som et løsfunn under flateavdekking i de sydlige delene av feltet på Berget 2, og kan ikke knyttes til en spesifikk kontekst. Det ble tatt en ¹⁴C-datering av på lokaliteten (struktur 1), som ga dateringen 3035±40 BP (Cal. 1380-1215 f. Kr). Dette underbygger den mulige aktiviteten på lokaliteten i YBA.

7.5.3 Langkas 1 – funn av skrapere og slipeplater

Langkas 1 lå 700 meter i luftlinje fra gården på Stensrød og aktivitetene på Langkas 1 må settes i sammenheng med gårdsdriften i SN/EBA (Rønne 2004a:180). På Langkas 1 ble det funnet fire store skrapere i forskjellige former (to dråpeformete, en mulig skjeskraper, brukket, og en tungeformet skraper med kantretusj) (Rønne 2004a:169, 180). Disse formene for skrapere er det nærliggende å datere til SN (jf. Karsten 1994:87). En skraper anses å være et multifunksjonelt redskap som kan brukes til forskjellige formål. En vanlig tolkning at de brukes til aktiviteter knyttet til bearbeiding av skinn og huder.

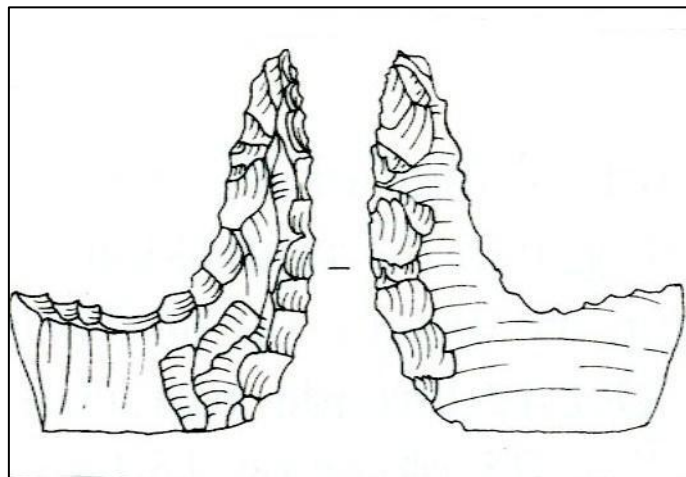
Figur 17: Skraperne fra Langkas 1. Tegning av B.H. Eketuft Rygh/KHM (Hentet fra Rønne 2004a:177)

Et annet funn på denne lokaliteten var tre fragmenter av sandstein som kunne settes sammen til en slipeplate (Rønne 2004a:169). Denne funnkategorien dateres for det meste til nøstvetfasen, men blir av forfatteren tolket til muligens å stamme fra sliping av skafthulløkser i bergart. Skafthulløkser har mest sannsynlig blitt slitt under bruk, for eksempel ved tømmerhogst, og må vedlikeholdes gjennom sliping.

7.5.4 Torpum 9B - Fiskekrok av flint

Det ble på Torpum 9B (den andre delen av Torpum 9A) funnet en fiskekrok av flint med flateretusjert kantretusj (Tørhaug 2003:90). Basert på at flateretusjeringsteknikken knyttes til SN/EBA vil denne gjenstanden plasseres i denne perioden (Vang Petersen 2008:141). Denne kroken har retusj på den ene siden og er formet som en krok med brudd i den ene enden. Den er 2,2 cm lang og er tilvirket i grå, fin daniensflint. Det har blitt funnet noen eksempler på fiskekroker i Sør-Skandinavia og Rogaland, og denne gjenstanden representerer derfor ulike former for fiskeaktiviteter innenfor gårdsdriften.

Figur 18: Fiskekrok fra Torpum 9B. Tegning av B.H. Eketuft Rygh/KHM (Hentet fra Tørhaug 2003:91)

En komparativ lokalitet i denne sammenhengen til å underbygge aktiviteter knyttet til fiske vil være Nøklegård 1, Porsgrunn kommune i Telemark, som ble utgravd av E18-Brunlanesprosjektet (Jaksland 2009:37; L. Jaksland pers. medd. 2009). Her ble det funnet en helt egen form for spisser ('nøklegårdspisser'), som trolig har inngått i en eller annen form av lysteragafler. Denne lokaliteten tolkes i mot spesialiserte fiskeaktiviteter i tilknytning til gårdsdrift.

7.6 Oppsummering

Denne gjennomgangen av arkeologiske spor og naturvitenskapelig resultater fra Svinesundsøya belyser en rekke handlinger knyttet til primærproduksjonen ved gårdsdriften. Det er tydelig at aktivitetene følger en tredeling innenfor økonomien. Jeg tolker derfor at denne tredelingen av ervervsaktivitetene utgjorde en sentral del av det nye habitus som innføres i MNB/SN I. Alle disse aktivitetene representerer dermed noe grunnleggende i den nye livsformen. Det må i en eller annen form gjennomføres for å opprettholde handlingsmønsteret knyttet til en gård. Basert på habitus vil menneskene utarbeide ulike ervervsstrategier til gjeldende lokale forhold (jf. Bourdieus strategibegrep, Kap. 4.3.4). Dette vil følge en syklus knyttet til årstider og hvor ulike handlinger må gjennomføres til forskjellige tider av året for å lykkes med ervervsstrategiene. Svinesundsøya utgjør derfor et eksempel på en lokal tilpasning av ervervsaktiviteter i SN/EBA.

KAPITTEL 8: GÅRDENS HUSHOLDNING OG HÅNDVERK – MULIGE SPOR FRA SEKUNDÆR BEARBEIDING AV PRODUKTER

8.1 Innledning

I forrige kapittel har jeg undersøkt hvordan ulike aktiviteter knyttet til primærproduksjonen på gården belyses gjennom arkeologiske og naturvitenskapelige kildekategorier på Svinesundsøya. Dette kan tolkes som at det nye habitus skaper disposisjoner for ervervslivet og fordrer ulike ervervsstrategier i landskapet på Svinesundsøya. I forlengelsen av og i et tett dikotomisk forhold til primærproduksjonen på gården vil det foreligge en sekundær bearbeidning av produkter gjennom husholdningsaktiviteter og håndverk (jf. Kristoffersen 1993:195-196). Dette vil utgjøre ulike typer handlinger i bearbeidelsen av råvarene innhentet gjennom primærproduksjonen. Denne sekundærbearbeidningen må settes i sammenheng med innføringen av en sekundærprodukt produksjon innenfor økonomien i MNB/SN I (jf. Prescott 1995a; Sherratt 1983). Gårdene på Svinesundsøya var trolig ikke bare selvbergende økonomiske enheter, men inngikk samtidig i det større framvoksende økonomiske systemet i Sør-Skandinavia (se f.eks. Earle 2002; Kristiansen 2006). I denne regionale varebytteøkonomien var det viktig å kunne bidra med egne varer og gjerne i form av egne lokale nisjeprodukter. Jeg vil i dette kapitlet synliggjøre denne delen av ervervslivet på gården gjennom en gjennomgang av ulike typer av arkeologiske kildekategorier fra Stensrød og Torpum 9A.

8.2 Spor av husholdnings- og håndverksaktiviteter på gården

Husholdning- og håndverksaktiviteter i form av en sekundærbearbeidning av produkter fra primærproduksjonen vil utgjøre en sentral del av gårdsdriften. Jeg tolker at en stor del av denne typen aktiviteter har foregått i nærheten av langhuset og at dette utgjør derfor en arena for handlinger. Det er et generelt problem med kildekategorier av denne typen aktiviteter er vanskelig å spore i det arkeologiske materialet på lokalitetene (se Kap. 5.5.2). En grunn kan være at feltmetodene er for grove til å fange opp funn og spor fra slike aktiviteter. Et eksempel er flateavdekkingsmetoden og fjerning av topplaget på lokaliteten. Dette utgjør et lag med mulig potensial for mer kunnskap (for mer om informasjon i pløyelag, se f.eks. Sarnäs 2008; Steinberg 1996). En annen grunn kan være at denne typen aktiviteter ikke setter igjen like tydelige spor på lokalitetene. Det er indikasjoner på at menneskene på gården holdt boområdet ryddig og hadde egne ordninger for avfall fra produkter (Artursson 2009:111). Denne tendensen synliggjøres også gjennom Torpum 9A på Svinesundsøya, som ble gravd ut gjennom tradisjonell steinaldergravning med ruter og lag (Glørstad 2004b:96). Her framkom

det ikke store mengder av funn fra SN/EBA. Til tross for at steinaldermetodikken logisk sett skal fange opp mindre fragmenter og funn.

Funnmaterialet fra Stensrød og Torpum 9A bør kunne belyse noen aspekter av sekundær bearbeiding innenfor gården (se Tab. 4). Avdekke mulige handlinger og aktiviteter knyttet til sekundær bearbeiding av råvarer på gården. Det er viktig å påpeke at alle disse gjenstandene eller funnene ikke nødvendigvis stammer fra direkte husholdnings- eller håndverksaktiviteter. Noen av gjenstandene kan for eksempel være personlige eiendeler som har blitt oppbevart i huset og derfor har endt opp i denne funnkonteksten. Det må nevnes at en del gjenstander eller redskaper trolig har vært produsert i organiske materialer som har råtnet opp gjennom historien. Dette gjelder også bronsegjenstander som har forvitret eller blitt smeltet om (Glørstad 2004b:96; Knarrström 2007:98).

Tabell 4: Funnmaterialet i nærheten av sentrale gårdsområder (Etter Rønne 2003a:209-210; Rønne 2003b:160)

Gård:	Type funn:	Ant:	Kommentar:	Kontekst:
Stensrød	Slipt flint	1	Avslag av slipt flint (mulig øksefragment)	
Stensrød	Skrapere	3	Avslag med konveks retusj	
Stensrød	Skrapere	3	Fragment med konveks retusj	
Stensrød	Øks	1	Tykknakkert rettøks med utsvingt egg (C31423b)	Usikker funnkontekst
Stensrød	Avslag	122	Flintavslag	
Stensrød	Ubestemte fragmenter	29	Ubestemmelige flintfragmenter	
Stensrød	Slipeplate	1	Fragmentert	
Stensrød	Øks	1	Enkel skafthulløks, lys grå kornete bergart (C31423a).	På et jorde 40 m NV for våningshuset på Stensrød
Stensrød	Keramikk	1	Buuskår med dekor	
Stensrød	Keramikk	27	Buuskår uten dekor	
Stensrød	Keramikk	20	Ubestemmelig keramikk uten dekor	
Torpum 9A	Øks av slipt flint	1	Tverregget, tykknakkert	
Torpum 9A	Dolk	1	Flateretusjert dolk, Lomborg type V	
Torpum 9A	Slipt flint	3	Ubestemmelig avslag av slipt flint	
Torpum 9A	Pilspisser	3	Flateretusjert spiss med konkav basis, type C (to fragmentert)	
Torpum 9A	Sigder	2	Fragment av flateretusjert sigd med rett egg	
Torpum 9A	Sigder	2	Fragment av flateretusjert sigd	
Torpum 9A	Skrapere	11	Avslag med konveks retusj	
Torpum 9A	Flintavslag	1508	Avslag	
Torpum 9A	Flintfragmenter	2618	Fragmenter	

Torpum 9A	Slipeplate	1	Slipeplate av kvartsitt	
Torpum 9A	Overligger/løper til skubbekvern	1	Fragmenter av overligger til skubbekvern (3 stk.)	

Jeg har ovenfor skilt ut eventuelle gjenstander og/eller funn som kan belyse en sekundær bearbeiding av produkter. Jeg tolker at det fortsatt vil være en tredeling i ervervslivet (åkerbruk, husdyrhold og differensierte aktiviteter). Det vil også være logisk at materielle spor etter primærproduksjonen i landskapet inngår i en eller flere sekundære bearbeidelsesprosesser (se Kap. 7).

8.2.1 Bearbeiding av produkter fra åkeren

Det har sannsynligvis foregått aktiviteter knyttet til sekundær bearbeidelse av kornet til forskjellige former for produkter (se Kap 7.3). Den første kildekategorien som belyser bruk av kornet er makrofossilprøvene fra langhusene på Stensrød og stolpehullene på Torpum 9A (Rønne 2004b:163-165). Denne metoden går ut på at jordmasser fra arkeologiske anlegg, for eksempel stolpehull eller groper, blir tilført vann slik at eventuelle forkullede frø og planterester flyter opp og kan plukkes inn til artsbestemmelse (for ulike metoder, se Rønne 2004b:159; se også Soltvedt 2005). Noen aspekter ved bruken av kornet kan spores i denne kildekategorien. Rønne (2004b:160) påpeker at korn fra huskontekster trolig stammer fra gulvlaget og har kommet ned i stolpehullene etter at stolpene er fjernet. Resultatene fra artsbestemmelser viser at det i stolpehullet A15b på Torpum 9A ble det funnet et forkullet byggkorn (Rønne 2004b:163). I midt- og veggstolpene i Hus I og II på Stensrød framkom det makrofossiler kornsorter som naken bygg og hvete (trolig emmerhvete), og i tillegg hasselnøttskall, ett frø av søtvier, ett einebær og enkelte ugressfrø (Rønne 2004b:164). I Hus III framkom det makrofossiler av kornsorter som hvete og bygg (Rønne 2004b:164).

Det har blitt argumentert for at kornet har blitt brukt i sammenheng med innføringen av alkoholholdige drikker i form av øl til rituelle foremål før SN og framtrer etter hvert som en reell del av økonomien i SN/EBA (Prescott 1996:84). Jeg vil også vektlegge at kornet kan ha bli brukt til vanlig matlaging. En rekke funnkategorier fra langhuset kan knyttes til matlaging, prosessen med bearbeiding av korn til øl eller oppbevaring av det ferdige produktet (Bjørhem og Säfvestad 1989:97). Slike aktiviteter blir belyst gjennom funn av brent korn, malesteiner eller skubbekverner, spor etter ild innenfor huset sammen med skjørbrent stein. Det finnes eksempler på malesteiner/skubbekverner på både Stensrød og Torpum 9, og det forekom store konsentrasjoner av brent stein på Torpum 9A (Rønne 2003b:166). På Stensrød var det et

udaterbart lag med skjørbrent stein (Rønne 2003a:198, 222). Jeg vil knytte dette til en eller annen form for varmebehandling av kornet, for eksempel produksjon av øl eller grøt.

Hva med eventuelle fysiske strukturer på lokaliteten? Kan de hatt en funksjon i aktiviteter til prosesser med kornet? Jeg tolker at noen av de fysiske strukturene må knyttes til ulike former for handlinger i sammenheng med en sekundær bearbeidelse av kornet. De ulike strukturene på Stensrød og Torpum 9A framstod relativt uklare i forhold til en mulig forståelse av funksjonen. Det finnes derfor andre eksempler fra ulike gårdslokaliteter i Sør-Skandinavia med funn av strukturer, som med stor sannsynlighet må knyttes til bearbeidelse av kornet. Disse sørskandinaviske eksemplene gjør at man kan spore fragmenter av en mulig prosess knyttet til kornet. Basert på at en del elementer i kulturen er homogenisert over hele regionen, burde lignende tendenser gjenfinnes i det norske materialet.

Det første eksemplet er fra Hus 92 på boplassen VI i Fosie IV (Björhem og Säfvestad 1989:97). Her ble det gravd ut sirkelrunde gropene med loddrette sider i den nedgravde gulvdelen. Denne strukturen ble tolket til å være en brønn eller oppbevaringssted for væske. Det var tydelige spor etter en hyppig gjenbruk av gropene. Et lignende eksempel på slike gropene finnes også i Lindebjergshuset (Jæger og Laursen 1983:105; Rowley-Conwy 1979). Disse gropene hadde spor etter å ha en trekledning for å oppbevare væske, det vil si en form for beholder. Et annet eksempel er fra et hus på Povlstrupgården ved Aalborg i Danmark hvor det ble funnet store steinkonsentrasjoner og rester etter en del kvernsteiner (Jespersen 1987:261). Det finnes også en del eksempler på vinkeltrette renner fra en rekke langhus i Sør-Skandinavia (se f.eks. Björhem og Säfvestad 1989:54-55; Boas 1983:92-93; Jespersen 1987:261). Alle disse eksemplene tyder på at det har foregått en eller annen form for bearbeidelse av kornet innenfor gårdsdriften. Det må gjennom prosesser som medfører varmepåvirkning av kornet, knusing av kornet gjennom kvernen og tilsetning av varme væsker. Det må tilsettes nødvendige urter og vekster. Således oppbevares i beholdere og gjæres over en periode slik at det blir øl.

8.2.2 Mulig bearbeidning av pastorale produkter

Det ble i forrige kapittel argumentert for at husdyrhold var en sentral del av primærproduksjonen på gården i SN/EBA (se Kap. 7.4). Det må derfor antas at det har foregått forskjellige aktiviteter knyttet til bearbeidelsen av sekundærprodukter fra husdyrene (Prescott 1995a:163; Sherratt 1983). Dette gjelder produkter som melk, blod, trekkdyr, kjøtt,

bein og produkter av ull. Det er ikke lett å se eventuelle arkeologiske spor etter denne typen aktiviteter på gården og det samme gjelder også det å finne lokaliteter fra primærproduksjonen i landskapet (Prescott 1995a:167). Jeg tolker at en del redskaper sannsynligvis har inngått i slike aktiviteter, som for eksempel skrapere, flekker og kanskje flintdolker. Funnene av keramikkfragmenter kan belyse eventuell oppbevaring av blod eller melk. Jeg mener at en del redskapsinventaret på gården trolig har hatt en multifunksjonell bruk og kan ikke nødvendigvis bli knyttet til en spesifikk aktivitet. Noen av de fysiske strukturene på lokaliteten må også knyttes til denne typen aktiviteter, for eksempel ble det innenfor husmaterialet på Egehøj funnet groper som ble knyttet til veving basert på funn av vevelodd (Boas 1983:92-93).

En metode for å avdekke aktiviteter tilknyttet pastorale produkter vil være bruk av fosfatkarteringer av jordmasser (Bakkevig 1980; Dincauze 2000:257ff, 261). Denne metoden bygger på at ulike typer forhistoriske aktiviteter avsetter fosfater i undergrunnsmassene. Det er derfor ikke utenkelig at aktiviteter som slakting eller melking av husdyr vil avsette fosfater i undergrunnen. På Torpum 9 ble det tatt ut jordprøver til fosfatkartering (Rønne, et al. 2004:112-113). Et problem med resultatene fra disse prøvene var at de kun påviste fosfat, men de var ikke entydige med hensyn til hva slags aktiviteter i det spesifikke området. Det vil si at det er vanskelig å trekke noen slutninger rundt type aktiviteter. En annen faktor er at området har blitt brukt intensivt i senmesolitikum (fase 3) og fosfatkarteringen kan for så vidt indikere aktivitet fra denne perioden. Dette innebærer at det er en del usikkerhetsmomenter rundt resultatene fra Torpum 9. Det bør likevel ikke utelukkes at noen av fosfatene her kan stamme fra bearbeiding av pastorale aktiviteter.

8.2.3 Produkter fra differensierte aktiviteter

Det foreligger gode indisier på at differensierte aktiviteter utgjorde en del av ervervslivet for eksempel jakt, fangst, fiske, sanking eller skogbruk (se Kap. 7.5). Det vil muligens ha foregått noen former for sekundær bearbeidelse av produkter også fra denne delen av primærproduksjonen. Dette kan belyses gjennom redskapsinventaret på gården, som skrapere til bearbeidelse av huder og pelsverk eller flekker og flintdolker til slakting av dyr. Jeg tolker at mulige opphopninger av fosfater i undergrunnen kan sannsynligvis knyttes til aktiviteter i sammenheng med slakting av vilt (se diskusjon i Kap. 8.2.2).

8.3 Langhusets rolle i sekundær bearbeiding av produkter – en mulig funksjonsinndeling

Langhuset har fordelen med at den utgjør en egen avgrenset enhet innenfor gården (se Kap. 6) og at det derfor vil utgjøre en naturlig arena for sekundærbearbeiding av produkter. Det kan derfor diskuteres om det arkeologiske materialet kan gi indikasjoner på en mulig funksjonsinndeling av huset. At enkelte deler av huset kan relateres til spesifikke aktiviteter innenfor husholdningen eller til et bestemt håndverk. Nedenfor har jeg satt opp en tabell over funnmaterialet i tilknytning fysiske strukturer på Stensrød og Torpum 9A. Dette gjelder for det meste funn fra stolpehull og noen kokegroper:

Tabell 5: Funn innenfor langhusene på Stensrød og fra stolpehullene på Torpum 9A

Gård:	Type funn:	Ant :	Kommentar:	Kontekst:
Stensrød	Pilspiss	1	Bladformet spiss med konkav basis, type D	Midtstolpehull (A23) Hus II
Stensrød	Keramikk	2	Ubestemmelig keramikkfragment	To stolpehull i Hus I
Stensrød	Keramikk	6	Ubestemmelig keramikkfragment	Seks stolpehull i Hus II
Stensrød	Makrofossilprøver	10	Naken bygg	Stolpehull i Hus I, II og deler av Hus III
Stensrød	Makrofossil	2	Hvetekorn	Stolpehull i Hus I, II og deler av Hus III
Stensrød	Makrofossil	1	Aksfragment av hvetekorn (trolig emmer eller spelt)	Stolpehull i Hus I, II og deler av Hus III
Stensrød	Makrofossil	div	Hasselnøttskall	Stolpehull i Hus I, II og deler av Hus III
Stensrød	Makrofossil	div	Resente ugressfrø	Stolpehull i Hus I, II og deler av Hus III
Stensrød	Brente bein	1	Lite til middels stort klovdyr	Kokegroper og stolpehull
Stensrød	Brente bein	5	Mulig menneske	Kokegroper og stolpehull
Stensrød	Brente bein	2	Ubestemt fisk	Kokegroper og stolpehull
Torpum 9A	Keramikk	1	Ubestemmelig fragment	Stolpehull A6
Torpum 9A	Brent bein	2	Ubestemt pattedyr	Stolpehull A6
Torpum 9A	Brent bein	2	Ubestemt fugl	Stolpehull A6
Torpum 9A	Makrofossilprøver	1	Forkullet byggkorn	Stolpehull

Denne tabellen underbygger den forespeilte tredelingen i ervervslivet med produkter knyttet til henholdsvis åkerbruk, husdyrhold og differensierte aktiviteter. Det er indikasjoner på husgeråd gjennom funn av keramikk. Pilspissen funnet i stolpehull A23 i Hus II kan indikere jakt og fangst. Jeg vil holde denne litt utenfor husholdningsaktivitetene ved at den kan tolkes som et mulig husoffer (se Kap. 9.2.1). Funn av bein fra kokegropene må indikere spor etter matlaging gjennom flere bruksfaser. Funn av brente bein i stolpehull må muligens knyttes til rituelle aktiviteter.

Et komparativt eksempel jeg ønsker å trekke inn i denne sammenhengen er langhusene på Fosie IV ved Malmö i Sør-Sverige (Björhem og Säfvestad 1989; Björhem, et al. 1993). Björhem og Säfvestad (1989:98) har skissert en mulig funksjonsmodell for toskipete langhus

basert på resultatene fra Fosie og andre sørskandinaviske eksempler. Grunnleggende tolker de at langhuset først og fremst var en multifunksjonell bygning med ulike aktiviteter under samme tak (Björhem og Säfvestad 1989:96). En tendens i husmaterialet fra Fosie IV var at det ofte forekom en nedgravning i den østlige delen (med noen unntak) som kan knyttes til økonomiske aktiviteter (Björhem og Säfvestad 1989:96) og at det foreligger eksempler på hus med en indre veggkonstruksjon og midtdeler fra Danmark (se f.eks. Boas 1983:92). Dette kan tolkes som om det har vært en todeling av langhuset i to funksjonelt helt forskjellige rom. Den ene delen har blitt brukt til å bo i og den andre til økonomiske aktiviteter. Dette medfører en inndeling av huset i et større rom og et mindre rom (Björhem og Säfvestad 1989:96). I det største rommet vil det derfor være hensiktsmessig med en plassering av et ildsted.

Det kan spores en lignende tendens i husene på Stensrød basert på grunnplanets areal. I Hus I er avstanden mellom veggstolpene 6,5 til 6,7 meter (Rønne 2003a:203). Den sørøstlige delen virker litt større, enn den nordvestlige delen. En lignende tendens er det i Hus II hvor bredden er mellom 5,8 meter i sørenden til 4,9 meter i nordenden (Rønne 2003a:202, 204). Et annet spor etter en mulig tendens i funksjonsinndelingen innenfor husene kan være spredningen av makrofossiler som korn (Rønne 2004b:164-165). Rønne (2004b:165) aner en tendens med at kornet samler seg i den sørlige delen av huset og kan knyttes til bearbeiding i denne enden. Jeg mener det er rimelig å anta at forskjellige aktiviteter har foregått i bestemte deler av husene på Stensrød. Men det vil være viktig å trekke eventuelle konklusjoner basert på et større kildemateriale.

8.4 Håndverksaktiviteter på gården

Håndverksaktiviteter vil utgjøre en form for sekundærbearbeiding av produkter (Kristoffersen 1993:193, 195). Dette kan belyses i det arkeologiske materialet gjennom bearbeiding av flintartefakter eller bergartsartefakter og muligens keramikkproduksjon.

8.4.1 Bearbeiding av flint- og bergartsartefakter

Perioden mellom MNB/SN I representerer innføringen av en helt ny teknologi til bearbeidelse av flintartefakter, nemlig flateretusjeringsteknikken (se f.eks. Apel 2001:17-34, 157ff; 2008; Prescott 1986:3, 22-32; Whittaker 1994:177ff). Denne teknikken ble brukt på en rekke gjenstander, for eksempel flateretusjerte flintdolker, pilspisser og økser. Flere av disse gjenstandene har blitt utført i materiale av en god kvalitet og på et høyt teknologisk nivå, for eksempel gjennom kopiering av smelteranden på bronsedolker. Dette indikerer at flintsmeden var en spesialisert håndverker og spesielt utvalgt (Knarrström 2007:97). Et annet viktig

moment i denne sammenhengen er at gjenstander eller egger av metall sannsynligvis blir innført i denne perioden (Glørstad 2004b:96; Knarrström 2007:97, 98; Prescott 1996:85). Det foregår trolig en import av ferdigproduserte eller delvis ferdigproduserte gjenstander til perifere områder med lite tilgang på naturlig flint (se f.eks. Johansen 1956).

Bo Knarrström (2007:97, 103-104) har argumentert for at det samtidig har blitt utført en enklere og boplassknyttet produksjon av enkle flintartefakter på gården (se også Glørstad 2004b:96). Noen eksempel på slike enkle flintartefakter vil være flekker eller pilspisser. Jeg vil samtidig også trekke inn en mulig lokalproduksjon av artefakter i lokale bergarter, for eksempel enkle skafthulløkser eller pilspisser i bergart. En tendens innenfor gårdslokalitetene er at det ikke forekommer så mange funn av avslag eller andre spor etter tilvirkningsprosessen av steinredskaper. Dette kan muligens forklares med at bronse tar over posisjonen til flint (Knarrström 2007:98). Selv om det finnes relativt få forekomster av bronsefunn på gårdslokaliteter generelt gjennom hele bronsealderen. En annen forklaring kan være at feltmetodene er for grove til å fange opp denne typen funn, for eksempel i pløyelaget (jf. Sarnäs 2008; Steinberg 1996; se også Kap. 5.5).

Ser man på materialet fra Svinesundsøya ble det på Stensrød samlet inn 208 stykker primærttilvirket flint (Rønne 2003a:209). Dette var i hovedsak avfall fra kjerner, flekkemateriale med fragmenter og avslag. Det ble også plukket inn 315 stykker av primærttilvirket bergart. På Torpum 9A ble det samlet inn 4549 stykker av primærttilvirket flint og 26 stykker av primærttilvirket bergart (Rønne 2003b:160, 163). En del av disse fragmentene må imidlertid knyttes til andre perioder av steinalderen. Noen av disse fragmentene må likevel knyttes til en mulig lokalproduksjon på gården. En funnkategori i sammenheng med produksjon av enkle skafthulløkser vil være boretapper (Lekberg 2002:182ff, 209; Østmo 1975:28). Det ble funnet en boretapp på Torpum 9B (Tørhaug 2003:93). Jeg antar at det har foregått en eller annen form for lokalproduksjon eller gjenbruk av materialer innenfor gården.

8.4.2 En mulig lokal keramikkproduksjon?

Keramikk utgjør en forholdsvis vanlig funnkategori på gårdslokaliteter fra SN/EBA. Det ble for eksempel funnet 48 keramikkfragmenter på Stensrød. Jeg mener det er viktig å trekke fram at leire tidlig utgjorde en viktig del av hverdagen på gården gjennom at det er et praktisk og nyttig materiale med mange forskjellige funksjoner (Brorsson og Hulthén 2007:265). Leire

kan brukes til å tette husvegger og gulv i form av leirklining (Egelund Poulsen 2009:158). Leiren kan også bearbeides til keramikk og formes til beholdere for vann og matvarer, oppbevaring av drikker, kokekar og seremonielt fingods. Jeg antar at mulighetene for en lokalproduksjon av keramikk var til stede på Svinesundsøya ved at det forekommer generelt mye illittisk leire på Østlandet. Denne leireformen er velegnet til keramikk, og granittforekomster lokalt i undergrunnen på Svinesund brukes til magring i steinalderkeramikk.

8.5 Overskuddsproduksjon for varebytte/handel?

Gårdene utgjorde ikke bare selvbergende og avgrensede økonomiske enheter i landskapet. De deltok samtidig i det større økonomiske systemet i Sør-Skandinavia (se f.eks. Earle 2002; Kristiansen 2006). Den beste indikasjonen på en lokal deltagelse i dette systemet er forekomstene av flintgjenstander eller fragmenter i det arkeologiske materialet. Forekomster av flint finnes ikke lokalt i Norge og må derfor importeres gjennom en varebytteøkonomi. Slik jeg tolker det vil denne formen for økonomi være avhengig av at man bidrar med som kan byttes i ønskelige råvarer eller gjenstander (for mer om varebytteøkonomi, se f.eks. Mauss 1995). Fortrinnsvis i form av egne nisjeprodukter. Det vil derfor være ulike kamper rundt besittelse av kapitalformer og bygges opp et hierarki innad i samfunnet (jf. gjennomgang av kapitalbegrepet i Kap. 3.3.2).

Gårdene på Svinesundsøya kan ha bidratt i dette varebyttingsystemet med produkter, som for eksempel fisk, kjøtt, pels, skinn eller huder (jf. Johansen 1981b:133ff; Prescott 1995b:137-138). En annen faktor kan være utveksling av mennesker innenfor ulike former av ekteskapsstrategier for en sikring av den sosiale og biologiske reproduksjon. Et annet moment jeg ønsker å trekke fram er den geografiske plasseringen til Svinesundsøya midt i mellom maritime ferdselårer. Øst for øya ligger Viken/Oslofjordsområdet og vestover er Sør-Skandinavia. Nordover er det muligheter for ferdsel gjennom vassdragene oppover til Indre Østfold og Värmlands län. Dette gjør at området kan ha spilt en rolle som et transittsted i ferdselen mellom ulike områder og steder. Denne kontakten kan synliggjøres gjennom funnet en spydspiss av skifer i en avfallsgrop på Torpum 9A med datering til SN/EBA (Glørstad 2004b:73, 75). Denne typen pilspisser har hovedspredningsområdet i en mer nordlig kontekst. Svinesundsøya kan derfor ha fungert som et transittsted for mennesker på ferdsel til og fra forskjellige områder i Sør-Skandinavia.

KAPITTEL 9: TRADISJON, RITUALER OG RELIGION PÅ GÅRDEN

9.1 Innledning

Under førkristen tid var gården og dess økonomi, själva navet i människornas världsbild, där framgång och lycka i livet var beroende av god fruktsamhet och återväxt hos djur och grödor (Carlie 2004:9).

Det vil være vanskelig å skille mellom ervervsliv og det rituelle livet. Dette skillet vil på mange måter være en del av en moderne og sekularisert tankegang (se f.eks. Brück 1999; Melheim 2006b:23-24; Valum 2009:5-6). Antageligvis vil det være et tett samspill mellom gårdsdriften og ulike rituelle handlinger i landskapet (Carlie 2004:9). Dette for opprettholdelse av gudenes gunst og forutsetninger for en vellykket gårdsdrift gjennom en fruktbar åkermark, et velfødt buskap, trygg familieførøkelse eller en god jakt. Det vil derfor bli avsatt noen funnkontekster i landskapet, som skiller seg fra aktiviteter i ervervslivet (se Kap. 7 og 8) og må tolkes som mulige ofrete gjenstander. Et generelt trekk med ofrete funn er at hele og ubrukte gjenstander blir deponert. Gjenstander med en forholdsvis god beskaffenheten som ikke har karakter av å være avfallsprodukter eller inneha nevneverdige tegn på bruk eller slitasje. Jeg ønsker i denne delen av avhandlingen å fokusere på at rituelle handlingen inngår i det overordnede handlingsmønsteret på gården. Det henvises til andre studier som går dypere inn på forhold rundt spørsmål knyttet til religion og kosmologi i SN/EBA (se f.eks. Eriksen 2006; Kaliff 1999, 2007; Melheim 2006b; Valum 2009).

9.2 Boplassoffer

En form for handlinger innenfor gårdsdriften vil være ofringer eller deponeringer knyttet til selve boplassen (se Kap. 6). Per Karsten (1994:145) definerer ulike kategorier for boplassofferfunn inn etter funnkontekst og spor etter en bestemt type behandling i henholdsvis *direkte* og *indirekte* offerhandlinger. Direkte offerhandlinger vil inkludere:

- *Husoffer* eller *stolpehulloffer*; knyttes muligens til bygningsfasen av huset.
- *Gropoffer* eller *depotfunn*; nedleggelse i groper på boplassflaten uten noen tilknytning til arkeologiske anlegg eller konstruksjoner

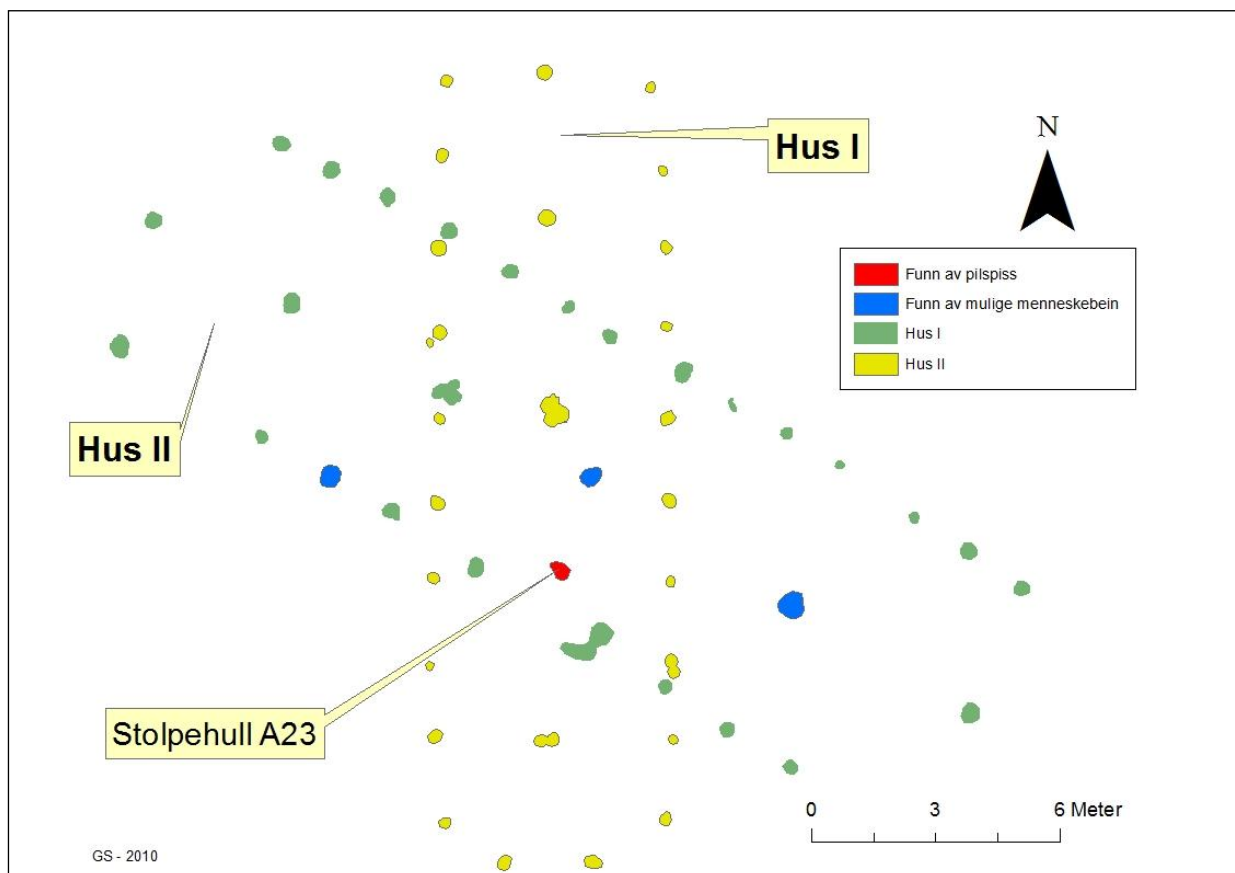
Indirekte offerhandlinger vil være:

- Gjenstander med spesiell behandling, for eksempel gjennom brenning (brannoffer).

Det finnes noen eksempler på Svinesundsøya som kan belyse denne typen rituelle handlinger.

9.2.1 Husoffer i Hus I og II på Stensrød

Tradisjonen med husoffer virker å være en vanlig del av handlingsmønsteret på i SN/EBA-gården i Sør-Skandinavia (Valum 2009:15ff). Det har blitt ofret alt fra pilspisser, flintdolker, skrapere, spydspisser, keramikk, ulike typer flint- og bergartsøkser og i enkelte tilfeller metalløkser (Björhem og Säfvestad 1989:107). Det eneste funnet som kan tolkes til å være en intensjonelt deponert gjenstand i husene på Stensrød var funn av en pilspiss i Hus I (Rønne 2003a:211, 221). Denne pilspissen var en overflateretusjert bladformet flintspiss med konkav basis som ble funnet i midtstolpehullet A3 (se Fig. 19) (Rønne 2003a:211, 221). Kronologisk dateres denne typen pilspisser vanligvis til SN (jf. Prescott 1991:47).

Figur 19: Oversikt over stolpehull med funn etter mulige rituelle aktiviteter. GIS-applikasjon ved forfatteren.

Et sentralt diskusjonsmoment med denne funntypen er hva defineres som husoffer og hva som er bare spor etter hverdagslivets praktiske handlinger? Det er vanskelig å skille mellom rituelle handlinger og spor fra mer praktiske handlinger (Karsten 1994:148). Jeg synes at omstendighetene rundt aktuelle funn ofte blir tolket til å komme fra rituelle handlinger og blir tillagt et bestemt meningsinnhold for å passe inn i ønsket tolkning. Eksempelvis ble det på Stensrød funnet en god del flintavslag og keramikkfragmenter i stolpehullene. Det er heller

ikke her mulig å plassere disse funnene entydig innen en praktisk eller en rituell aktivitet innenfor gården (se Kap. 8).

Karsten (1994:145) opererer med også funnkategorien gropoffer eller depotfunn. Det må i denne sammenhengen nevnes at det på Rørlokaliteten i Rygge kommune ble funnet fem store flintskiver som ble tolket intensjonelt nedlegget i en grop (Berg 1997:22; 1998). Det var ingen indikasjoner på denne formen for ofringer på Svinesundsøya.

9.2.2 Intensjonelt nedlagte menneskebein?

Det ble i tre av stolpehullene (A215, A269 og A131) i Hus II på Stensrød funnet mulige brente menneskebein (Rønne 2003a:221). Rønne (2003a:221; 2008:579) tolket dette som en mulig rituell deponering knyttet til en mulig forfedredyrkelse og til tunkontinuitet på Stensrød. Det vil være viktig med videreføring av gamle slekter i huset. Det finnes også noen eksempler med intensjonelt nedlagte menneskebein i stolpehull andre steder i Sør-Skandinavia og er ofte tolket som en lignende tradisjon på gården (Valum 2009:61-62).

9.3 Votivdepoter

En annen form for handlinger knyttet til det rituelle livet vil være *votivdeponeringer* av gjenstander i landskapet utenfor selve det sentrale boplassområdet på gården (i motsetning til boplassoffer, se Kap. 9.2). Et votivdepot kan defineres som ofringer av en eller flere gjenstander til høyere makter med den hensikt at den ikke skal hentes opp igjen (Eriksen 2006:246). Denne typen ofringer i landskapet blir ofte knyttet til fuktige funnkontekster, for eksempel til vann, myrer eller bekker, og til tørre kontekster; for eksempel åkeren (Eriksen 2006:246; Kleiva 1996:96). Jeg ønsker å trekke fram eksempler fra Svinesundsøya til å belyse dette aspektet ved gårdsdriften.

9.3.1 Løsfunn ved Stensrød

Det finnes noen eksempler på mulige votivdeponerte gjenstander i nærheten av Stensrød (se gjennomgang av lokaliteten i Kap. 6). Det ble i felt A gjort to løsfunn av økser med kronologisk datering til SN/EBA (Glørstad 2004b:76; Rønne 2003a:189). Disse funnene dannet grunnlaget for utgravningen av denne lokaliteten. Den første øksa var en enkel skafthulløks (C31423a) og ble funnet på jordet under steinplukking rundt 40 meter nordvest for våningshuset på Stensrød i 1958. Den andre øksa var en flintøks (C31423b) og ble funnet rundt 1950 med uvisse funnomstendigheter. Det skal også være funnet en tredje øks i lys flint som er forsvunnet (Glørstad 2004b:76). Det ble i det samme området utgravd et gammelt åkerlag med ¹⁴C-datering til EBA (2945+/-70 f.Kr.) og under prøvesjaktning ble det funnet en

stor flekke med mulig datering til SN/EBA (Glørstad 2004b:76). Glørstad (2004b:76) tolker at funnene muligens kan være deponerte gjenstander knyttet til ofringer for en fruktbar åkermark. Det vil si handlinger i form av votivdeponeringer i landskapet.

9.3.2 En mulig grensemarkør mellom gårdene på Svinesundsøya?

Et annet funn som bør nevnes i denne sammenhengen er funnet av den mulige deponerte tykknakkete tverregget flintøkser på Torpum 1-lokaliteten (Johansen 2003a:17; Rønne 2008:580-581). Denne typen økser blir vanligvis datert til å være fra siste delen av MNB (SØK, 2800-2400 f.Kr.) eller til begynnelsen av SN I (Østmo 1988a:59). Det som gjør dette funnet interessant er den geografiske plasseringen mellom de sentrale boplassområdene på henholdsvis Stensrød og Torpum 9A. Øksa var deponert på høykant med eggen vendt opp inn mot et lite bergskjær (se Fig. 20) og hvor den hadde utsikt over den nærliggende åkermarken. Rønne (2008:581) tolker denne som en del av et ritual knyttet til defineringen av de respektive gårdenes grenser eller det å begrave ”stridsøksa”, som vil si etablering av grenser mellom gårdene i landskapet. Jeg vil kategorisere dette som en intensjonelt deponert gjenstand og et votivdepot. Det finnes ikke mange lignende paralleller til dette funnet innenfor det arkeologiske materialet fra MNB/SN/EBA i Sør-Skandinavia. Det er derfor vanskelig å trekke en konklusjon om dette representerer en vanlig del handlingsmønsteret på gården eller om det er en enkeltstående funnkontekst.

Figur 20: Funnsituasjon med en votivdeponert tverregget bredegget øks på Torpum 1 (Hentet fra Johansen 2003a:19).
Foto: Kristine B. Johansen/KHM

9.3.3 Andre løsfunn fra Svinesundsøya

Det finnes flere innleverte løsfunn av gjenstander med kronologisk datering til SN/EBA på Svinesundsøya (se liste Glørstad 2004b:72; gjennomgått av Østmo 1988a:183-188; se også Ved. 2). Jeg tolker at noen av disse funnene sannsynligvis må knyttes til mulige votivdeponeringer i landskapet på Svinesundsøya. Funnene på Sponvika representerer trolig en annen gårdslokalitet ved at lokaltopografien har mange likhetstrekk med Torpum 9 (Glørstad 2004b:72). Jeg har ikke klart å finne ut mer rundt funnomstendighetene til resten av gjenstandene enn det som står i Tilvekstkatalogen (se Ved. 2). Dette må sannsynligvis knyttes til problemet med at det ofte er ufullstendige opplysninger rundt funnkonteksten til tidligere innleverte gjenstander opp gjennom historien.

9.4 Graver

Den siste typen av materielle spor etter handlinger knyttet til tradisjon og ritualer på gården vil være ulike former for graver. Den generelle gravskikken i SN/EBA kan vel kategoriseres som varierende. Det finnes eksempler på hellekister lenger nord for Svinesundsøya i Indre Østfold (Østmo 2001), store åsrøyser dateres generelt til BA (Eriksen 2006:207ff; Sollund 1996), og i tillegg forekommer det også flatmarksgraver og branngraver. Det ble ikke gravd ut noen røyser på Svinesundsøya. Jeg vil også her fokusere på at graver representerer en del av gårdsdriften. Svinesundsøya gir indikasjoner at det er en mulig sammenheng mellom gården med langhuset og plasseringen av gravene i landskapet (Sollund 1996:83).

9.4.1 Mulig flatmarksgrav på Stensrød?

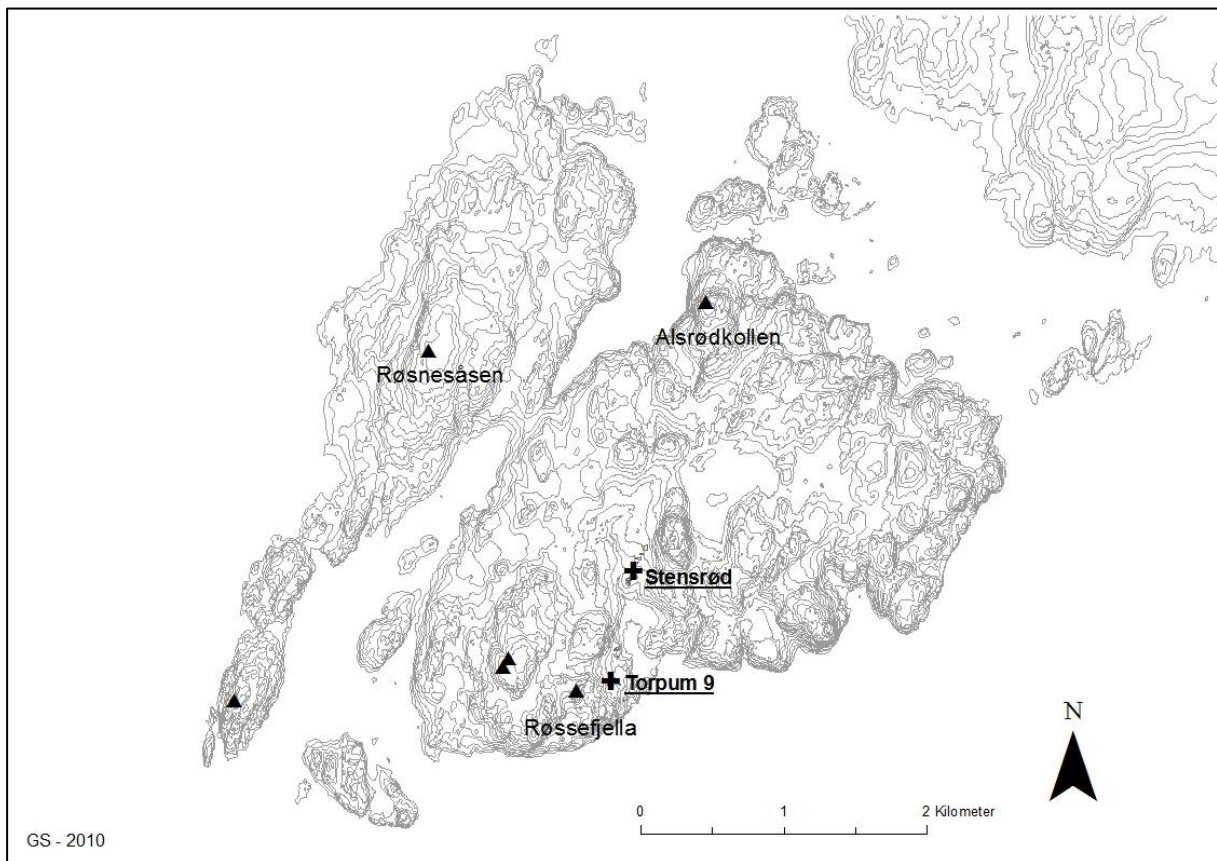
Grunnlaget for utgravningen av området på Stensrød var funn av en enkel skafthulløks, en flintøks og en forsvunnet tredje øks (se Kap. 9.3.1). Disse funnene må hovedsakelig tolkes som deponerte gjenstander i form av votivdepot. Basert på at det var et løsfunn i dyrka mark ble det diskutert om det var en mulig flatmarksgrav og utgjorde spor etter mulige begravelser på lokaliteten (Rønne 2003a:76). Gjennom avdekkingen av flaten ble det ikke funnet noen fysiske strukturer som tilsa at gjenstandene kom fra en mulig grav. Jeg mener at det bør være flere tydeligere spor i form av fysiske strukturer i undergrunnen for å kalle det en grav.

9.4.2 Gravrøysene på Svinesundsøya

Det har blitt registrert seks gravrøysere på Svinesundsøya som muligens må dateres til BA (Glørstad 2004b:76-77; se Fig. 21 og Ved. 3). Glørstad (2004b:77) trekker fram at røysene på Røssnesåsen og Alsrødkollen må muligens plasseres i EBA. Røysere plassert på åskammer med utsikt over skipsleia kan trolig plasseres i denne perioden (Eriksen 2006:208-209; Sollund 1996:55, 66). Røysene på Røssnesåsen ligger i relativt kort avstand (1-2 kilometer)

fra Stensrød og må derfor knyttes til bosetningen på denne gården. Tidsspennet på ^{14}C -dateringen på denne lokaliteten er helt fram til YBA (Glørstad 2004b:77) og det er rimelig å anta at røysa var samtidig med bosetningen. Datering av røyser basert på utseende og beliggenhet i landskapet er diskutabelt og generelt vanskelig (Eriksen 2006:208-209). En annen diskusjon er om hvorvidt man kan trekke tradisjonen med åsrøyser tilbake til SN eller om det foreligger en annen gravskikk i denne perioden, for eksempel den særegne gravformen seinneolittiske hellekister (Østmo 2001). Lene Melheim (2006a:148ff) har diskutert mulighetene for at åsrøysene kan ha kontinuitet tilbake til SN og at hellekistene inngår som et konstruksjonselement i den senere bygginga av røysa. Det finnes noen eksempler på utgravde røyser med mulige dateringer tilbake til SN (se f.eks. Krause 2009). Jeg tolker at det må være en mulig sammenheng mellom periodene og ulike gravskikker.

Figur 21: Oversikt gravrøyser med mulig datering til SN/EBA. GIS-applikasjon ved forfatteren.

9.5 Oppsummering – det rituelle livet på gården

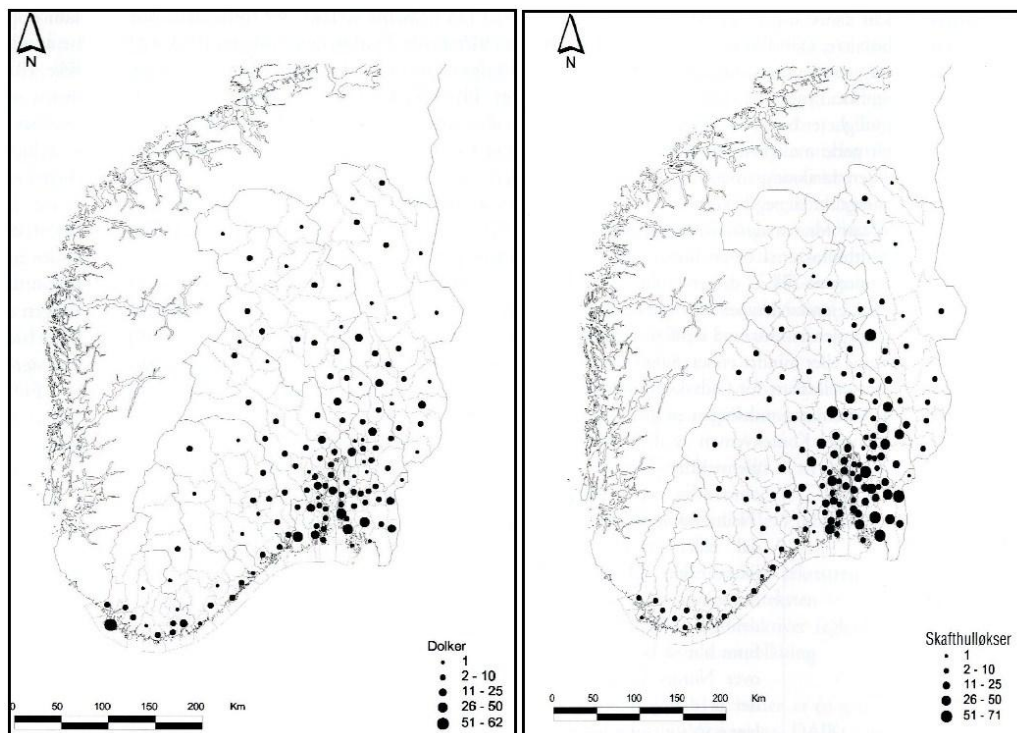
I denne delen av avhandlingen har jeg påpekt hvordan ulike kildekategorier kan knyttes til det rituelle livet på gården i SN/EBA inngår i resten av gårdsdriften på Svinesundsøya. Jeg mener at denne typen aktiviteter må inkluderes i resten av den gjennomgatte gårdsdriften. Det vil

være problematisk med en klar definering av aktiviteter i spesifikt bare økonomiske eller rituelle handlinger i landskapet. Det vil utgjøre en sentral del av tilværelsen på gården det å ha godviljen til gudene med seg i utførelsen av gårdsdriften. Dette kapitlets målsetning har derfor vært å sette ulike arkeologiske kildekategorier som sannsynlig kan knyttes til det religiøse livet inn i en sammenheng med resten av gårdsdriften på gården. Denne gjennomgangen av arkeologiske kildekategorier knyttet til denne delen av samfunnslivet har vært relativt kort og det vil være flere muligheter til forskning rundt dette temaet i framtiden.

KAPITTEL 10: SYNTETISERING RUNDT ETABLERINGSPROSESSEN AV GÅRDER I SN/EBA

10.1 Innledning

Det gjennomgåtte materialet fra Svinesundsøya representerer en eksempelstudie rundt hvordan gårder framtrer i SN/EBA. Den har belyst hvordan ulike former av arkeologiske kildekategorier kan inngå i gården og utgjør spor etter handlinger av en gårdsdrift i SN/EBA. Denne overgangen vil også være en del av en større kulturhistorisk prosess i MNB/SN I; overgangen fra neolitikum til bronsealder og en innlemmelse inn i den homogeniserte sørskandinaviske bronsealderkulturen (se f.eks. Kristiansen og Larsson 2005). I nøkternhetens navn mener jeg at denne perioden representerer et stort skille og omveltning innenfor forhistorien. Det er i dette tidsrommet at grunnlaget for det framvoksende gårdssamfunnet blir lagt. Sannsynligvis har det vært en storstilt etablering av gårder over store deler av Sør-Norge og for så vidt i resten av Sør-Skandinavia. En indikasjon på denne prosessen synliggjøres gjennom spredningen av ledeartefaktene flintdolker og enkle skafthulløkser i Sørøst-Norge (se Fig. 22). Alle prikkene på kartet representerer spredningen av to av de mest vanlige lederartefaktene i SN og resten av bronsealderen (Type 1-6 flintdolker og skafthulløkser). Det er ikke utenkelig at dette representerer lignende handlingsmønstre og gårdskonstruksjoner som på Svinesundsøya.

Figur 22: Spredning av flintdolker (type 1-6) og skafthulløkser i Sørøst-Norge (Hentet fra Glørstad og Uleberg 2002:78-79)

Dette utgjør et sosialt landskap basert på gårder med et innbyrdes sosialt hierarki og lagdeling (jf. Artursson 2009). Det vil også utgjøre det sosiale rommet i SN/EBA (Bourdieu og Wacquant 1995:86; Prieur, et al. 2006:183). Noen gårder vil derfor være perifere, 'små' og fattige, for eksempel Stensrød og Torpum, mens andre gårder vil ha en karakter av å være sentrale, 'store' og rike, for eksempel Thy på Jylland, Danmark (se f.eks. Earle, et al. 1998; Kristiansen 1998). Eksemplet med Svinesundsøya viser at det trolig har vært rom for flere gårder innenfor øya (Glørstad 2004b:72). Dette vil samtidig gjelde hele det sosiale landskapet av gårder i SN/EBA og disse har hatt en eller annen form for indre organisering mellom hverandre (for diskusjonen rundt bosetningsorganisering, se f.eks. Artursson 2009:109, 168ff; Björhem og Magnusson Staaf 2006:138-141, 152ff; Björhem og Säfvestad 1989:125ff). Dette landskapet vil bestå av lignende gårdskonstruksjoner med handlingsmønstre som på Svinesundsøya. Jeg vil derfor trekke fram noen momenter basert på fortolkninger av denne eksempelstudien på Svinesundsøya.

10.2 Fra den neolittiske steinalderboplassen til gården

Det første momentet jeg vil trekke fram er at MNB/SN I representerer innføringen av en ny organisatorisk boenhet i landskapet gjennom gården. Jeg tolker at gården både kronologisk og typologisk erstatter den neolittiske steinalderboplassen i MNB/SN I. Dette vil jeg synliggjøre gjennom eksempler på to utgravde neolittiske steinalderboplasser på henholdsvis Auve i Sandefjord kommune, Vestfold fylke (Østmo 2008a; Østmo, et al. 1997) og Slettabø i Ognå, Hå kommune, Rogaland fylke (Skjølsvold 1977). Det må nevnes i et kildekritisk lys at det ikke har blitt gravd ut et stort antall boplasser av denne typen. Det kan således diskuteres om disse boplassene er representative for periodens boform. Et eksempel på det motsatte er den registrerte Nøklebylokaliteten i Ski, Akershus fylke med mulige faser til MNA (Amundsen, et al. 2006). Denne har lokaliseringfaktorer knyttet til jordbruksaktiviteter og anlagt i avstand fra kysten. Et problem med denne boplassen er at den ikke er ordentlig gravd ut og bare er registrert. Jeg tolker at eksemplene fra Auve og Slettabø likevel vil gi et innblikk i hvordan bosetningen ble organisert fram til MNA/ tidlig MNB og representerer også en 'steinaldertradisjon' som forsvinner i denne perioden (Glørstad 2008:127ff).

10.2.1 Eksemplene med Auve, Vestfold og Slettabø, Rogaland

Auve er en fangstboplass fra yngre steinalder på Vesterøya i Sandefjord, Vestfold som ble gravd av Einar Østmo i årene 1976-1998 (Østmo 2008a; Østmo, et al. 1997). Denne boplassen innehar en rekke gjenstander og funn, som kan knyttes fangstboplasser innenfor TRB- og/ eller GRK-kultur (Østmo 2008a:198ff). ¹⁴C-dateringene på lokaliteten tilsier at

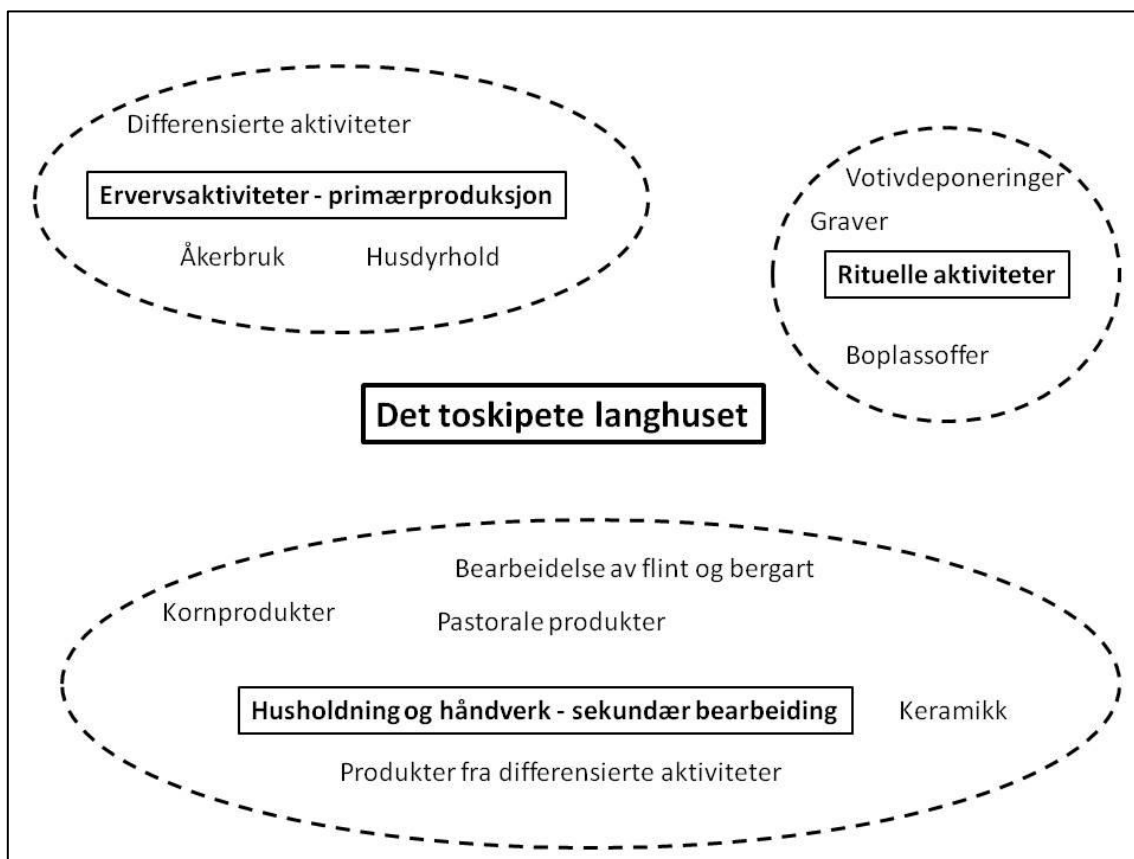
lokaliteten ble brukt i tidspennet mellom cirka 3200-2500 f. Kr, fra MNA til litt inn i MNB (Østmo 2008a:166, 222). Boplassen var tydelig rettet mot maritime ressurser gjennom plassering i landskapet (Østmo 2008a:16), og belyst gjennom funn av osteologisk materiale i form av bein fra fisk og marine pattedyr (Østmo, et al. 1997:57). Boplassen gir indikasjoner på at det har foregått aktiviteter knyttet til produksjon av gjenstander i flint, skifer, pimpstein, rav, bein og keramikk (Østmo 2008a:204-212). Østmo (2008a:213-220) skisserer videre at det også har foregått aktiviteter knyttet til økonomi, fødevarer, bearbeidelse av råvarer, kunstnerisk virksomhet og rituell virksomhet.

Den andre lokaliteten jeg vil trekke fram er Slettabøboplassen i Oгна, Rogaland, som ble gravd av Arne Skjølsvold i 1958-1962 (Skjølsvold 1977) og senere gjennomgått av Glørstad (1994) i hans magistergradsavhandling. Boplassen innehar en del kulturlag med hovedsakelig faser helt opp til MNB (Skjølsvold 1977:176). Det arkeologiske materialet her gir også indikasjoner på en inndeling av aktivitetene i form av produksjonsavfall, redskaper og boplasskeramikk (Glørstad 1994:144). Den økonomiske basen for lokaliteten var marine ressurser med innslag av jordbruk (Glørstad 1994:148). Denne lokaliteten innehar en rekke kildekritiske momenter rundt tolkningen av boplassen ved at den innehar elementer av KBK. Den representerer likevel deler av en 'steinaldertradisjon' for liv og noe helt annet enn det gjennomgatte eksemplet fra Svinesundsøya.

10.2.2 Gårdene på Svinesundsøya

Sammenligner man Auve og Slettabø med den gjennomførte eksempelstudien av Svinesundsøya er det tydelig at tilværelsen har endret karakter og det har skjedd store strukturelle endringer i løpet av et kort tidsrom. Det kan spores en tendens at neolittiske boplasser som Auve og Slettabø har en slutfase i MNA/tidlig MNB. En eventuell fortsettelse av den neolittiske boplasstradisjonen burde logisk sett ha blitt registrert i form av lokaliteter i landskapet. Denne endringen finner sted i løpet av en tidsperiode på 100 til 300 år. Hva som nøyaktig skjer i slutten av MNB og SN I vil være vanskelig å spore i det arkeologiske materialet og denne perioden framstår som en 'sort boks' i forhistorien (jf. Prescott 2005:128). Det mangler eventuelle eksempler på utgravde og veldokumenterte lokaliteter fra MNA/MNB, som kan belyse eventuelle kronologiske og historisk forløp i bosetningsutviklingen.

Det som denne eksempelstudien fra Svinesundsøya har undersøkt er resultatet av denne omgripende endringsprosessen. Dette gir utløp i etableringen av gårdsenheter i landskapet fra SN I og en konsolidering av gården utover SN II/EBA. Gårdene erstatter de neolittiske steinalderboplassene i landskapet. Gården og den neolittiske steinalderboplassen representerer derfor to forskjellige former for handling og struktur av tilværelsen (jf. Kap. 4). Det arkeologiske og naturvitenskapelige materialet fra Svinesundsøya representerer spor etter det nyinnførte handlingsmønsteret i SN I. Forskjellige typer av arkeologiske og naturvitenskapelige kildekategorier utgjør materialiserte deler av handlinger innenfor gården. Jeg mener derfor at forskjellige typer av bosetningsarkeologiske kan settes inn i en modell for handling og gårdsdrift innenfor gården. Basert på eksempelstudien fra Svinesundsøya har jeg satt opp en oppsummerende modell over aktiviteter som inngår i gården (se Fig. 23). Sammenlignet med gårdsmodeller fra yngre arkeologiske perioder (se f.eks. Keller 1989:135ff; Kristoffersen 1993:193ff) eller den historiske gården (for forskjellige eksempler, se Øye 2002), vil det være visse likhetstrekk knyttet til bruk av ressurser og handling i landskapet.

Figur 23: En oppsummerende modell over ulike aktiviteter innenfor gården. Illustrasjon av forfatteren.

Jeg tolker at gården i SN/EBA vil være bygd opp av forskjellige komponenter for handling og aktiviteter (se Fig. 23). Sentralt på gården vil det toskipete langhuset være plassert (se Kap. 6). I denne avhandlingen har jeg har belyst langhusets rolle på gården gjennom et biografisk perspektiv over livshistorien til husene på Stensrød. Den neste komponenten på gården vil være ulike former for ervervsaktiviteter knyttet til primærproduksjonen i landskapet (se Kap. 7). Dette foregår i landskapet rundt langhuset. Det vil være en tredeling av den lokale økonomien i henholdsvis jordbruk, pastoralisme og differensierte ervervsaktiviteter (for eksempel jakt, fangst, fiske eller sanking). Ervervsaktiviteter kan belyses gjennom arkeologiske og naturvitenskapelige kildekategorier som redskaper, åkerlag, rydningsrøyser, makrofossiler og pollenundersøkelser. I et tett samspill med ervervsaktivitetene i primærproduksjonen tolker jeg at det vil være forskjellige former for sekundær bearbeiding av råvarer til produkter (se Kap. 8). Denne typen aktiviteter blir belyst gjennom for eksempel gjennom fragmenter av flint, makrofossiler, funn i ulike anlegg og skjørbrente stein på lokaliteten. Den siste komponenten vil være forskjellige spor etter rituelle aktiviteter på gården (se Kap. 9). Dette belyses gjennom kildekategorier som graver, boplassoffer og votivdeponerte gjenstander i landskapet.

10.3 Innføringen av et nytt habitus i SN I

Denne eksempelstudien av Svinesundsøya vil være et bidrag til forståelsen av hvordan samfunnet endres i overgangen mellom MNB og SN I. Denne tidsperioden utgjør et skille mellom to fundamentalt forskjellige former for handling og struktur i forhistorien. En samfunnsform basert på en jeger- og sankertilværelse forsvinner og blir erstattet med et fullskala jordbrukssamfunn med gårder (Prescott 2008:15). Alle disse endringene som finner sted vil jeg knytte til innføringen av et helt nytt kulturbetinget habitus (se Kap. 4.3.1), som utgjør en sentral del av den nye sosiokulturelle pakken innført i MNB/SN I (se f.eks. Prescott 2005: 129ff; Prescott 2008). Dette habituset ga menneskene nødvendige og bakenforliggende disposisjoner for handling og struktur av tilværelsen innenfor bronsealderkulturen. Den materielle kulturen og aktiviteter framstår derfor som rasjonelt og naturlig for menneskene. Dette gjelder også innføringen av gården. Denne prosessen var omfangsrik og dyptgripende ved at habituset ble spredt til perifere områder som Svinesundsøya. Spredningen av dette habituset kan derfor spores at blir etablert over hele Sørøst-Norge (jf. kart over funnspredningen av flintdolker og enkle skafthulløkser, Fig. 22).

Det grunnleggende premisset for innføringen av dette habituset i Sørøst-Norge vil jeg knytte til en eller annen form for migrasjon av mennesker og ideer i MNB (jf. teorier av Anthony 1990; Burmeister 2000). Denne migrasjonen vil sannsynligvis være i sammenheng med den ekspanderende KBK på det europeiske kontinentet eller 'klokkebegerfenomenet' (se f.eks. Prieto-Martínez 2008; Shennan 1993; Vander Linden 2007). Dette vil si en migrasjon av mennesker og/eller ideer i MNB fra syd og øst i Skandinavia, for eksempel fra Jylland eller Skåne til en norsk kontekst (Hansen 2005: 55; Prescott 2008:18). Jeg antar at KBK hadde noen iboende ideer om en samfunnsform og en livsførsel basert på gårder. Denne delen av forhistorien har vært vanskelig å spore innenfor det arkeologiske materialet. Det vil være et kausalt utviklingsforhold mellom KBK og den samfunnsformen som blir konsolidert i MNB/SN I. Dette medfører at bronsealderssamfunnet blir etablert. Det vil derfor være viktig å tolke bosetningsarkeologiske og naturvitenskapelige kildekategorier fra SN/EBA som materialiserte spor av dette bestemte habitus (se Kap. 4.5).

10.4 MNB/SN I – innføringen av en ny landskapsforståelse

De gjennomgatte eksemplene fra Svinesundsøya og Auve/Slettabø viser at det skjer forandringer i hvordan landskapet brukes til ulike aktiviteter etter overgangen MNB/SN I (jf. Lekberg 2002:211ff). Det går fra den neolittiske steinalderboplassen lokalisert mot ulike former for naturressurser, for eksempel til maritime ressurser ved kysten og innføringen av gården med helt andre premisser for bruk av landskapet. Denne endringen vil jeg hovedsakelig knytte til innføringen av et nytt habitus (se Kap. 10.3). Dette habituset utstyrrer menneskene med helt andre disposisjoner for landskapsbruk enn i TN/MNA. Resultatet er at menneskene handler i landskapet på en helt ny måte. Det blir også helt andre kriterier for hvor og hvordan man skal lokalisere bosetningen i landskapet.

Jeg tolker at menneskene i SN I/EBA vil ha en praktisk tilnærming til bruk av landskapet basert på disposisjonene i habitus. Gården vil derfor utgjøre en sentral del menneskenes habitus i SN/EBA. Det er denne boformen habitus gir føringer på at skal benyttes og for opprettholdelse av det framvoksende gårdssamfunnet. Gården vil inneholde et sett med regler og en grammatikk for handlinger og aktiviteter. Dette gjør at samfunnsstrukturene blir opprettholdt gjennom bestemte handlinger (jf. Kap. 4.2). Menneskene vil derfor forsøke å opprettholde gården på en best mulig måte innenfor de premissene landskapet gir. Det utvikles dermed lokale ervervsstrategier. Dette synliggjøres gjennom tilstedeværelsen i det arkeologiske materialet av en homogenisert materiell kultur; som toskipete langhus, åkerbruk,

gjenstander, husdyrhold eller rituelle aktiviteter. Dette gjør at for eksempel plassering av langhuset uten kontakt til kysten vil være rasjonelt og naturlig. Svinesundsøya utgjør et eksempel på hvordan dette nye habituset skaper en ervervsstrategi på et lokalt plan og i et område kategoriseres som generelt sett var dårlige for jordbruksaktiviteter (Glørstad og Rønne 2004:96).

Ervervsaktiviteter knyttet til jordbruk og husdyrhold blir en sentral del av gården i SN/EBA (Prescott 1996; se også Kap. 7). Denne typen av aktiviteter mener jeg fordrer en del andre forutsetninger og andre lokaliseringsfaktorer i landskapet, enn ved den foregående neolittiske steinalderboplassen. Jeg tolker at gårdene blir lokalisert i landskapsrom med gode forutsetninger for opprettholdelse av denne typen aktiviteter. Det blir for eksempel viktigere med lettdrenerte og næringsrike jordsmonn til åkerbruk eller tilgang til gode beiteområder for husdyr. Det må også nevnes at flere ressurser i form av jakt, fangst og sanking fortsatt utgjorde en viktig del av ervervslivet (se Kap. 7.5). Den største forskjellen i denne sammenhengen er at aktivitetene i SN/EBA foregår innenfor helt andre kulturelt bestemte rammer for handling. Resultatet av denne endringen av landskapsbruk gjør at det blir viktigere med tilgang til gode landområder for ervervet og kan dermed være medvirkende faktorer for oppbyggingen av det hierarkisert samfunnet.

Resultater fra framtidige utgravninger vil gi et større empirisk materiale til eventuelle bekræftelser eller avkreftelser rundt lokalisering av gårder i landskapet. Det vil derfor være viktig med en systematisk kartlegging av alle tenkelige lokaliseringsfaktorer, for eksempel type jordsmonn, plassering i terrenget eller helningsgrader på hustomten. Dette vil gi et statistisk grunnlag til hvor man skal lete etter flere gårdslokaliteter i landskapet (se Kap. 5.5.3). Jeg mener at habitusbegrepet vil være en fruktbar tilnæringsmåte til en økt forståelse av bosetning i SN I/EBA. Det at ulike arkeologiske spor utgjør materialiserte deler av dette habituset og inngår i et bestemt handlingsmønster. Dette kan utgjøre grunnlaget en operativ registreringsmetodikk for avdekking av flere gårdsanlegg (jf. Glørstad 2006b:86-87).

10.5 Innføringen av gården og Svinesundsøya i en kulturhistorisk kontekst

Svinesundsøya anno SN/EBA var en perifer del av det framvoksende bronsealderssamfunnet (Glørstad 2004b:77). Dette utgjør en fordel ved at ulike bosetningsarkeologiske spor fra perioden framstår relativt velbevart og uberørt. Den kan videre også belyse en del forhold knyttet til bosetningsutviklingen. Denne studien har vist at innføringen av gården i MNB/SN I

og den påfølgende konsolideringen utover EBA representerer et viktig skifte i de lange linjene i kulturhistorien (Prescott 2005, 2008). Det er i denne kulturhistoriske konteksten at framveksten av det første metallbrukende samfunnet i en norsk sammenheng finner sted og utgjør startskuddet for den norske jordbrukshistorien. Det betyr samtidig en innlemmelse av det norske området til den homogeniserte sørskandinaviske bronsealderkulturen, hvor den materielle kulturen får likhetstrekk over hele regionen (se f.eks. Kristiansen og Larsson 2005). Jeg vil derfor understreke noen forhold knyttet til etableringen av gården i MNB/SN I og hva denne enheten representerer i den kulturhistoriske utviklinga.

Basert på denne eksempelstudien fra Svinesundsøya tolker jeg overgangen fra yngre steinalder til bronsealder som en overgang til et samfunn bygd opp av gårder i landskapet. Det er nærliggende at disse har en del fellestrekk med gårdene på Svinesundøya. Jeg mener at gården utgjør på mange måter en lavterskel for deltagelse i bronsealderssamfunnet ved alle lag av samfunnet kan ha og opprettholde en gård. Bronsealderssamfunnet var trolig bygd opp gjennom enkeltindividers opparbeidelse av prestisje og makt (Artursson 2009:214ff). Dette medfører sannsynligvis at store deler av samfunnet ikke får delta i deler av samfunnslivet, for eksempel framveksten av institusjoner knyttet til bronzen. Noe som vil være en naturlig del av en hierarkisk samfunnsordning. Gården utgjør derfor en institusjon alle lag av samfunnet kan og må opprettholde i samfunnslivet. Den kan gjennomføres med et spinkelt ressursgrunnlag, som på Svinesundsøya. Den er også en matrise for handling som gjennomsyrrer alle lag i samfunnet ved at det er bestemte aktiviteter som må gjennomføres. Det må være tilstede jordbruk og husdyrhold.

Hvilke styrker og/eller svakheter representerer innføringen av gårder i MNB/SN I? De lange linjene innenfor kulturhistorien viser at gården har hatt kontinuitet fram til våre dager med den historiske gården. Det foreligger så klart endringer i hvordan gården har vært utformet etter SN I. Jeg vil knytte innføringen av gården i MNB/SN I til kulturelle endringer i samfunnet og historiske hendelser (Prescott 2008). Det finnes eksempler innenfor historien at samfunnsformer med egne levesett smuldrer opp, degenereres, blir retarderte, gammeldags og går ut på dato. Som kan forklares basert på historiske hendelser og prosesser i samfunnet. Et eksempel er den industrielle revolusjon på 1700- og 1800-tallet med overgangen fra bondesamfunnet på den ene siden og til et moderne samfunn basert i byen. Et annet eksempel er Russland på 1900-tallet omveltninger gjennom innføringen av kommunismen på 1920-tallet og med kommunismens fall i 1991. Det er tydelig at historien kan inneholde hendelser

som medfører omveltninger innenfor ulike samfunnsmessige sammenhenger. Den neolittiske samfunnsformen kan ha bli utsatt for en lignende prosess i MNB. Resultatet var at den framvoksende bronsealderkulturen med gårder framstod som et mer dynamisk og vitalt alternativt enn det 'gammeldagse' neolittiske samfunnet.

10.6 Avsluttende bemerkninger

I denne avhandlingen har jeg undersøkt innføringen av en helt ny kulturbetinget enhet for organisering av samfunnet og handling blir innført i overgangen mellom MNB/SN I. Jeg har vist gjennom Bourdieus praksisteori at denne overgangen kan tolkes som innføringen av et nytt habitus med en helt ny form for handling og struktur av tilværelsen. Dette synliggjøres gjennom endringene i den materielle kulturen og innføringen av gården som en institusjon for organisering av bosetning. Basert på en eksempelstudie fra Svinesundsøya har jeg undersøkt hvordan materiell kultur i form av arkeologiske og naturvitenskapelige materialet kan speile ulike aktiviteter innenfor gården og utgjøre spor etter gårdsdriften. Gjennom denne avhandlingen har jeg forsøkt å sette ulike bosetningsarkeologiske kildekategorier inn i en geografisk avgrenset kontekst for handling. Jeg tolker at disse fragmentariske arkeologiske og naturvitenskapelige sporene speiler et bestemt handlingsmønster i landskapet og utgjør spor etter materialisert bronsealderhabitus.

Denne avhandlingens målsetning har vært å skape en forståelse av hvordan bosetningsspor fra SN I/EBA inngår i gården, som utgjør en helt ny kontekst for handling. Denne typen kildekategorier representerer en sentral del av menneskenes hverdagsliv. Slike spor utgjør også en relativt vanlig funnkategori i den forvaltningsbaserte feltarkeologien. Jeg håper at denne undersøkelsen har vært et bidrag til å sette ulike arkeologiske og naturvitenskapelige kildekategorier inn i et mønster for handling og aktivitet. Denne avhandlingen har ikke gitt alle svar knyttet til ulike spørsmål og problemstillinger rundt gården i SN/EBA. Den har forhåpentligvis rettet søkelyset rundt problemene knyttet til at langhusene og andre fysiske strukturer i landskapet utgjør mer enn 'stolpehullskronologi'. Gården inneholder vil samtidig inneholde et eget mønster med handlinger og aktiviteter. Denne studien vil forhåpentligvis være et utgangspunkt for videre forskning rundt gården og en økt kunnskap rundt de første gårdene i forhistorien. Det vil for eksempel være mulig å bruke historiske og antropologiske eksempler til mer kunnskap rundt immaterielle forhold rundt gården. Det vil også være hensiktsmessig med mer forskning rundt hvordan gårdene blir plassert i landskapet til

søkekriterier i en eventuell registreringssituasjon. For en framtidig kartlegging av flere seinneolittiske eller eldre bronsealders gårdsanlegg i landskapet.

Det vil derfor til slutt være en rimelig antagelse at gården erstatter kronologisk og typologisk den neolittiske boplassen innenfor bosetningsorganiseringen i MNB/SN I. Denne endringen vil jeg knytte til innføringen av et nytt kulturelt betinget habitus for handling i MNB/SN I. Denne eksempelstudien viser dermed at bosetningen i SN/EBA skiller seg vesentlig fra tidligere perioders bosetning. MNB/SN I representerer derfor et 'vannskille' i forhistorien og må tolkes som etableringen av den norske jordbrukshistorien.

KAPITTEL 11: LITTERATUR OG KILDER

11.1 Litteraturliste

Aitken, M. J.

1990 *Science-based dating in archaeology*. Longman, London.

Amundsen, Øystein, Stig Knutsen, Axel Johan Mjærum og Gaute Reitan

2006 Nøkleby i Ski, Akershus – en tidligneolitisk jordbruksboplass. *Primitive tider - arkeologisk tidsskrift* 9. årgang:85-96.

Andersen, Finn-Arild

2005 *SN - EBA I i Østfold: hvordan endres de sosiale relasjonene?* Upublisert mastergradsavhandling, IAKH, Universitetet i Oslo.

Anfinset, Nils

2006 Midtfeltet på Hunn: Impulser og kulturkontakt? I *Samfunn, symboler og identitet - Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*, redigert av R. Barndon, S. M. Innselset, K. Klæboe Kristoffersen og T. K. Løddøen, s. 27-42. Nordisk UBAS - Universitetet i Bergen Arkeologiske skrifter. 3. utg., Universitetet i Bergen, Bergen.

Anfinset, Nils, Anne Lene Melheim og Christopher Prescott

u.p Hunnundersøkelsen: Landskap, kosmologi, riter & metallurgi. Upublisert artikkel. Tidligere publisert på IAKH og Hunnundersøkelsens hjemmesider. Lesedato: 15.01.2009.

Anfinset, Nils og Christopher Prescott

1998 Årsrapport for undersøkelser på Midtfeltet, 656/1 Hunn, Fredrikstad k., Østfold, 1998. IAKN, Oslo. Finnes hos Topografisk arkiv, Kulturhistorisk museum. Tidligere publisert på IAKH og Hunnundersøkelsens hjemmesider. Lesedato: 15.01.2009

1999 Årsrapport for undersøkelser på Midtfeltet, 656/1 Hunn, Fredrikstad k., Østfold, 1999, IAKN, Oslo. Finnes hos Topografisk arkiv, Kulturhistorisk museum. Tidligere publisert på IAKH og Hunnundersøkelsens hjemmesider. Lesedato: 15.01.2009.

Anthony, David W.

1990 Migration in archaeology: The baby and the bathwater. *American anthropologist* Vol. 92, No. 4 (Dec. 1990):895-914.

Apel, Jan

- 2001 *Daggers, knowledge & power: the social aspects of flint-dagger technology in Scandinavia, 2350-1500 cal BC*. Coast to coast-book 3. Coast to Coast Project, Uppsala.
- 2008 Knowledge, Know-how and Raw Material - The Production of Late Neolithic Flint Daggers in Scandinavia. *Journal of Archaeological Method and Theory* Volume 15(Number 1 / March, 2008):91-111.

Arntsen, Johan Eilertsen

- 2008 *Fosfatanalyse som innfallsvinkel til forskning på tidlig jordbruk i Nord-Norge : et case study fra eldre til yngre jernalder på Skålbunes, Bodø kommune, Nordland*, Upublisert mastergradsavhandling. Institutt for arkeologi og sosialantropologi, Universitetet i Tromsø.

Artursson, Magnus

- 2005a Byggnadstradition. I *Bronsåldersbygd: 2300-500 f.Kr.*, redigert av P. Lagerås og B. Strömberg, s. 20-83. Skånske spår - arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet, Lund.
- 2005b *Byggnadstradition och bebyggelsestruktur under senneolitikum och bronsålder: Vestre Skåne i ett skandinaviskt perspektiv*. Skånska spår - arkeologi längs Västkustbanan. Supplement. Riksantikvarieämbetet, Lund.
- 2009 *Bebyggelse och samhällsstruktur. Södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder 2300 - 500 f. Kr.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No. 73 / GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis No. 52. Riksantikvarieämbetet / Göteborg University, Stockholm / Göteborg.

Bakka, Egil, Siv Kristoffersen, Eldrid Straume, Rolf Lie og Berit Sellevold

- 1993 Modvo - et gårdsanlegg fra eldre jernalder i Hafslo, Indre Sogn. I *Minneskrift Egil Bakka*, redigert av B. Solberg, s. 139-150. Arkeologiske skrifter 7. Historisk Museum, Universitetet i Bergen, Bergen.

Bakkevig, Sverre

- 1980 Phosphate Analysis in Archaeology - Problems and Recent Progress. *Norwegian Archaeological Review* 13, No. 2:73-100.

Becker, Carl Johan

- 1965 Ein früheisenzeitliche Dorf bei Grøntoft, Westjütland. 2. Vorbericht. *Acta Archaeologica* XXXVI:209-222.

Berg-Hansen, Inger Marie

2009 *Steinalderregistrering: metodologi og forskningshistorie i Norge 1900-2000 med en feltstudie fra Lista i Vest-Agder*. Varia 75. Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum, Oslo.

Berg, Evy

1997 *Gård og grav på Rør i Rygge, Østfold: Dobbeltsporprosjektet : arkeologiske undersøkelser 1994-1996*. Varia 47, Universitetets oldsaksamling, Oslo.

1998 Intensjonelle nedlegginger av flintgjenstander i Rygge og Råde, Østfold. Beskrivelse og analyse av tre funn og funnomstendigheter. I *Universitetets Oldsaksamling. Årbok 1997/1998*, redigert av E. Høigård Hofseth, s. 43-62. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Berge, Jan

2007 *Undersøkning av hustomter frå slutten av yngre steinalder og eldre bronsealder. Kleppe, gnr. 1, bnr. 22. "Kleppestemmen". Klepp kommune*. Upublisert utgravningsrapport. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Björdal, Even

2009 *Arkeologisk utgraving av toskipa langhus frå overgangen yngre steinalder – eldre bronsealder og graver frå vikingtid og yngre jernalder på Frøyland. Frøyland, gnr. 28 / bnr. 1 mfl., Time kommune*. Upublisert utgravningsrapport. Universitetet i Stavanger / Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Björhem, Nils og Björn Magnusson Staaf

2006 *Långhuslandskapet: en studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder*. Malmöfynd Nr. 8, Malmö kulturmiljö, Malmö.

Björhem, Nils og Ulf Säfvestad

1989 *Fosie IV: byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum*. Malmöfynd Nr. 5. Malmö museum, Malmö.

Björhem, Nils, Ulf Säfvestad og Roger Engelmark

1993 *Fosie IV: bebyggelsen under brons- och järnålder*. Malmöfynd Nr. 6, Malmö museum, Malmö.

Bloch, Maurice

1995 *The Resurrection of the House amongst the Zafimaniry of Madagascar*. I *About the house. Lévi-Strauss and beyond*, redigert av J. Carsten og S. Hugh-Jones, s. 69-83. Cambridge University Press, Cambridge.

Boas, Niels Axel

- 1983 Egehøj. A Settlement from the Early Bronze Age in East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 2:90-101.
- 1993 Late Neolithic and Bronze Age Settlements at Hemmed Church and Hemmed Plantation, East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 10 (1991):119-135.

Boon, Christine

- 2000 *Rapport fra prøvegravningene ved Svinesund. Forslag til reguleringsplan for ny Ev 6 Riksgrensens-Svingenskoen. 15.11.2000.* Fornminneseksjonen, Universitetets kulturhistoriske museer.

Borna Ahlkvist, Hélène

- 2002 *Hällristarnas hem: gårdsbebyggelse och struktur i Pryssgården under bronsålder,* Arkeologiske undersökningar Skrifter 42. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Boserup, Ester

- 1965 *The conditions of agricultural growth: the economics of agrarian change under population pressure.* George Allen & Unwin, London.

Bourdieu, Pierre

- 1973 The Berber House. I *Rules & Meanings*, redigert av M. Douglas, s. 98-110. Penguin modern sociology readings. Penguin Books, Harmondsworth.
- 1977 *Outline of a theory of practice.* Cambridge University Press, Cambridge.
- 1996 Det kabylske huset - eller verden snudd på hodet. I *Symbolsk makt*, s. 7-26. Pax Forlag, Oslo.

Bourdieu, Pierre og Loïc J. D. Wacquant

- 1995 *Den kritiske ettertanke: grunnlag for samfunnsanalyse.* Samlaget, Oslo.

Bradley, Richard

- 1998 *The significance of monuments: on the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe.* Routledge, London.

Broady, Donald

- 1990 *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin.* HLS Förlag, Stockholm.

Brorsson, Torbjörn og Birgitta Hulthén

- 2007 Leran och elden. En studie av keramiken från Vätland. I *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f.Kr.*, redigert av M. Artursson, s. 265-293. Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm.

Brück, Joanna

- 1999 Ritual and Rationality: Some Problems of Interpretation in European Archaeology. *European Journal of Archaeology* 1999; 2:313-344.

Brøgger, A. W.

- 1906 *Studier over Norges stenalder. I. Øxer uden skafthul fra yngre stenalder fundne i det sydøstlige Norge.* Videnskabselskabets skrifter. I. 1906. Nr. 2. I kommission hos Jacob Dybwad, Christiania.

Burmeister, Stefan

- 2000 Archaeology and migration: Approaches to an archaeological Proof of Migration. *Current Anthropology* Vol. 41, No. 4, August-October 2000:539-567.

Børsheim, Ragnar L.

- 2004 Tema: Neolittiske hus: toskipede hus i neolitikum og eldste bronsealder, *Primitive tider: arkeologisk tidsskrift* 7(2004): 49-59.
- 2005 Toskipede hus i neolitikum og eldste bronsealder. I *Konstruksjonsspor og byggeskikk: Maskinell flateavdekking – metodikk, tolking og forvaltning.*, AmS-Varia 43, redigert av M. Høgestøl, L. Selsing, T. Løken, A. J. Nærøy og L. Prøsch-Danielsen, s. 109-121. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Bårdseth, Gro Anita

- 2007 *E6-prosjektet Østfold. Band 1. Hus og gard langs E6 i Råde kommune.* Varia 65. Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum, Oslo.

Bårdseth, Gro Anita, Barbra Maria Sageidet og Paula Utigard Sandvik

- 2007 Kapittel 4: Åkrar og ardspar frå seinneolitikum, yngre bronsealder og førromersk jernalder. Busetjings- og aktivitetsspor frå seinneolitikum til mellomalder på Bjørnstad søndre og nordre (lokalitet 9, 10, 13 og 13B). I *E6-prosjektet Østfold, Band 2, Hus, gard og graver langs E6 i Sarpsborg kommune.*, redigert av G. A. Bårdseth, s. 37-70. Varia 66. Kulturhistorisk museum. Fornminneseksjonen, Oslo.

Carlie, Anne

- 2004 *Forntida byggnadskult: tradition och regionalitet i södra Skandinavien.*, Arkeologiska undersökningar Skrifter 57, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Carrasco, Lotte

2009 *Maritim praksis i senneolitikum og eldre bronsealder - en analyse av båtristningene på Lista fra et maritimt perspektiv*. Upublisert mastergradsavhandling, IAKH, Universitetet i Oslo.

Carsten, Janet og Stephen Hugh-Jones

1995 *About the house: Lévi-Strauss and beyond*. Cambridge University Press, Cambridge.

Danielsen, Anders

1970 *Pollen-analytical late quaternary studies in the Ra district of Østfold, South-East Norway*, Årbok for Universitetet i Bergen, Matematisk-Naturvitenskapelig Serie 1969, No. 14, Bergen.

Diinhoff, Søren

2005 Den vestnorske agrarbosætning. Fra sen stenalder til folkevandringstid. Arkeologiske resultater fra et tiår med fladeavdekninger på Vestlandet. I *Konstruksjonsspor og byggeskikk: Maskinell flateavdekking – metodikk, tolking og forvaltning.*, redigert av M. Høgestøl, L. Selsing, T. Løken, A. J. Nærøy og L. Prøsch-Danielsen, s. 75-85. AmS-Varia 43. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Dincauze, Dena Ferran

2000 *Environmental archaeology: principles and practice*. Cambridge University Press, Cambridge.

Earle, Timothy K.

2002 *Bronze Age economics: the beginnings of political economies*. Westview Press, Boulder, Colorado.

Earle, Timothy K., Jens-Henrik Bech, Kristian Kristiansen, Petter Aperlo, Kristina Kelertas og John Steinberg

1998 The Political Economy of Late Neolithic and Early Bronze Age Society: the Thy Archaeological Project. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 31, No. 1: 1-28.

Egelund Poulsen, Martin

2009 De monumentale midtsulehuse fra senneolitikum og tidligste bronzealder i Sydskeandinavien. I *Det 10. nordiske bronsealdersymposium. Trondheim 5. - 8. oktober 2006*, redigert av T. Brattli, s. 156-168. Vitark: Acta Archaeologica Nidrosiensia 6. Tapir akademisk forlag, Trondheim.

Eikrem, Kathrine

2005 *Bronsealder som sosial konstruksjon: faghistorisk analyse av norsk bronsealderforskning på 1900-talet*. Upublisert mastergradsavhandling, IAKH, Universitetet i Oslo.

Eriksen, Elisabeth

2006 Kosmografi i bronsealderen - en analyse av det sørvestlige Sandefjord. I *Kjønnsideologi og kosmografi i den østnorske bronsealder*, redigert av C. Prescott, s. 171-301. Oslo arkeologiske serie vol. 6. IAKH, Universitetet i Oslo, Unipub, Oslo.

Fægri, Knut, Peter Emil Kaland, Knut Krzywinski og Johs Iversen

1989 *Textbook of pollen analysis. 4 ed.* Wiley, Chichester.

Gerritsen, Fokke

1999 The cultural biography of Iron Age houses and the long-term transformation of settlement patterns in the southern Netherlands. I *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998.*, redigert av C. Fabech og J. Ringtved, s. 139-148. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.

Giddens, Anthony

1984 *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Polity Press, Cambridge.

Gjerpe, Lars Erik

2008 *E18-prosjektet Vestfold, Bind 4, Kulturhistoriske, metodiske og administrative erfaringer*. Varia 74, Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum, Oslo.

Gjerpe, Lars Erik og Grethe Bjørkan Bukkemoen

2008 Kapittel 2: Nordby 1 - Toskipede hus fra neolitikum-bronsealder og boplasspor fra jernalder. I *Hus, Boplass- og Dyrkningsspor. E18-prosjektet Vestfold. Bind 3*, redigert av L. E. Gjerpe, s. 7-38. Varia 73. Fornminneseksjonen, Universitetets kulturhistoriske museer., Oslo.

Gjessing, Gutorm

1945 *Norges steinalder*. I kommisjon: Tanum, Norsk arkeologisk selskap, Oslo.

Glørstad, Håkon

1994 *Slettabø-konstruksjonen*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.

- 2001 *Prosjektplan. Arkeologiske undersøkelser ved Svinesund, Halden k., Østfold. I forbindelse med reguleringsplan for ny Ev 6 Riksgrensen-Svingenskogen, 2001-2004. 07.06.2001 (tredje utgave).* Topografisk arkiv, Universitetes kulturhistoriske museer.
- 2002 *Svinesundprosjektet, Bind 1, Utgravninger avsluttet i 2001,* Varia 54, Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingen, Universitetet i Oslo, Oslo.
- 2003 *Svinesundprosjektet, Bind 2, Utgravninger avsluttet i 2002.* Varia 55, Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen, Oslo.
- 2004a *Svinesundprosjektet, Bind 3, Utgravninger avsluttet i 2003.* Varia 56, Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen, Oslo.
- 2004b *Svinesundprosjektet, Bind 4, Oppsummering av Svinesundprosjektet.* Varia 57, Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen, Oslo.
- 2006a *Neolittisk renessanse: hypoarkeologiske tekster om neolitikum i Sør-Norge,* Oslo arkeologiske serie nr. 4, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo, Unipub.
- 2006b *Steinalderundersøkelser. Faglig program 1.* Med forord av Egil Mikkelsen og innledning av Karl Kallhovd. Varia 61. Universitetets kulturhistorisk museer. Universitetet i Oslo, Oslo
- 2008 *Nære ting fra en fjern fortid: samfunnsliv i steinalderen for 7600 år siden.* Universitetsforlaget, Oslo.
- 2009 *The Northern Province? I Neolithisation as if history mattered - Processes of neolithisation in North-Western Europe,* redigert av H. Glørstad og C. Prescott, s. 135-168. Bricoleur Press, Lindome.

Glørstad, Håkon og Lotte Hedeager

- 2008 *On the Materiality of Society and Culture. I Six Essays on the Materiality of Society and Culture,* redigert av H. Glørstad og L. Hedeager, s. 9-32. Bricoleur Press, Lindome.

Glørstad, Håkon og Christopher Prescott

- 2009 *Neolithisation as if history mattered. I Neolithisation as if history mattered - Processes of neolithisation in North-Western Europe,* redigert av H. Glørstad og C. Prescott, s. 9-22. Bricoleur Press, Lindome.

Glørstad, Håkon og Ola Rønne

- 2004 *Metodiske resultater av Svinesundprosjektet: Registrering og utgravning. I Svinesundsprosjektet, Bind 4, Oppsummering av Svinesundprosjektet,* redigert av H. Glørstad, s. 85-98. Varia 57. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen, Oslo.

Glørstad, Håkon og Espen Uleberg

- 2002 200 års flid for massenes føtter eller digitalisering av Oldsaksamlingens funn fra steinalder. I *UKM - en mangfoldig forskningsinstitusjon*, redigert av E. Høigård Hofseth. Skrifter nr. 1, s. 73-82, Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.

Grimsrud, Ole

- 1999 *Rapport fra utgraving av boplassspor på Arctanderjordet*. Upublisert utgravningsrapport. Topografisk arkiv, Universitetets Oldsaksamling., Oslo.

Gräslund, Bo

- 1989 Den arkeologiska teorins uppgift och bruk. *Fornvännen. Tidskrift för svensk antikvarisk forskning*. 84(1-2):47-50.

Gröhn, Anna

- 2004 *Positioning the Bronze Age in social theory and research context*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 47, Institute of Archaeology, University of Lund, Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Gustafson, Lil

- 2005 Hvor gammelt er huset? Om datering av langhusene på Veien, Ringerike. I *Konstruksjonsspor og byggeskikk. Maskinell flateavdekking - metodikk, tolkning og forvaltning.*, redigert av M. Høgestøl, L. Selsing, T. Løken, A.-J. Nerøy og L. Prøsch-Danielsen, s. 45-56. AmS-Varia 43. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Hagen, Anders

- 1944 Skafthulløksene. Fra Furnes til Ungarn. *Viking - Tidsskrift for norrøn arkeologi* Bind VIII:121-130.
- 1953 Fra utgravningene på Hunn, Borge: Åkerspor og Boplassrester. I *Særtrykk av Østfoldarv 1951-1953: Årbok for museer og historelag i Østfold*, s. 9-31. Borgarsyssel museum, Sarpsborg.
- 1987 Behov og vekst. Ekspansjon og arealbruk i Øst-Norge i neolittisk tid og bronsealder. *Viking - Tidsskrift for norrøn arkeologi* Bind L(Norsk Arkeologisk Selskap):37-64.

Hansen, Odd Einar

- 2005 *Stridsøkskulturens etablering i Østfold: en migrasjonshypotese*. Upublisert mastergradsavhandling, IAKH, Universitetet i Oslo.

Harris, Edward C.

1989 *Principles of archaeological stratigraphy*. Academic Press, London.

Hauge, Silje

2007 *Symbolisk alkymisme: maktrelasjoner i bronsealderen i Farsund og Lyngdal*. Upublisert hovedfagsavhandling, IAKH, Universitetet i Oslo.

Heimann, Curry

2006 Hällkistans arkitektur i gränslandskap. I *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-årsdagen.*, redigert av H. Glørstad, B. Skar og D. Skre, s. 127-142. Skrifter nr. 4. Kulturhistorisk museum. Universitetet i Oslo, Oslo.

Hjelle, Kari Loe, Anne Karin Hufthammer og Knut Andreas Bergsvik

2006 Hesitant hunters: a review of the introduction of agriculture in western Norway. *Environmental Archaeology* Vol. 11, No. 2:147-170.

Holm, Ingunn

1994 *Trekk av Vardals agrare historie*, Varia 31, Fornminneseksjonen, Universitetets oldsakssamling, Universitetet i Oslo.

Hygen, Anne-Sophie og Lasse Bengtsson

1999 *Hällristningar i gränsbygd: Bohuslän och Östfold*. Warne förlag., Sävedalen.

Høeg, Helge Irgens

2002 Pollenanalytiske undersøkelser av Møllermosen og myr ved Berg stadion i Halden kommune, Østfold. I *Svinesundprosjektet, Bind 1, Utgravninger avsluttet i 2001*, redigert av H. Glørstad, s. 117-139. Varia 54. Universitetets kulturhistoriske samlinger. Oldsaksamlingen., Oslo.

2003 Pollenanalytiske undersøkelser av liten myr og rydningsrøys på boplassen Torpum 9 samt gammelåkerlag på Stensrød. I *Svinesundprosjektet, Bind 2, Utgravninger avsluttet i 2002.*, redigert av H. Glørstad, s. 331-346. Varia 55. Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.

Høgestøl, Mari, Jan G. Auestad, Kerstin Griffin og Bjørn Myhre

1995 *Arkeologiske undersøkelser i Rennesøy kommune, Rogaland, Sørvest-Norge*. AmS-Varia 23. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Høgestøl, Mari og Lisbeth Prøsch-Danielsen

- 2006 Impulses of agro-pastoralism in 4th and 3rd millennia BC on the south-western coastal rim of Norway. *Environmental Archaeology* 11/1:19-34.

Indrelid, Svein

- 2009 *Arkeologiske undersøkelser i vassdrag. Faglig program for Sør-Norge*. Riksantikvaren, Oslo.

Jaksland, Lasse

- 2009 *E18 Brunlanesprosjektet. Arkeologiske undersøkelser i Larvik og Porsgrunn kommuner, Vestfold og Telemark fylker. Årsrapport 2008*. Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Jensen, Jens Aarup

- 1973 Bopladsen Myrhøj. 3 hustomter med klokkebægerkeramikk. *Kuml 1972. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*:61-122.

Jensen, Jørgen

- 1995 *The prehistory of Denmark*. Routledge, London & New York.

Jespersen, Jørgen Seit

- 1987 Et bidrag til bronzealderens byggeskik. I *Danmarks længste udgravning*, s. 260-262. redigert av Rigsantikvarens Arkeologiske Sekretariat. Nationalmuseet og de danske naturgasselskaber/Poul Kristensens Forlag, København.

Johansen, Erling

- 1956 Tilgangen på lokal flint i Øst-Norge under yngre steinalder. Et nytt syn på et gammelt problem. I *Stavanger museums årbok 1955*, redigert av O. J. Møllerop, s. 87-94. Dreyer, Stavanger.
- 1976 Før byen ble by. I *Sarpsborg før 1839*, redigert av E. Johansen, L. Opstad og M. Dehli, s. 9-115. Sarpsborg kommune, Sarpsborg.

Johansen, Kristine Beate

- 2003a Torpum 1 - en boplass fra første del av nøstvetfasen. I *Svinesundprosjektet, Bind 2, Utgravninger avsluttet i 2002.*, redigert av H. Glørstad, s. 5-41. Varia 55. Universitetets kulturhistoriske museer. Fornminneseksjonen., Oslo.
- 2003b Torpum 2 - en boplass fra nøstvetfasen. I *Svinesundprosjektet, Bind 2, Utgravninger avsluttet i 2002.*, redigert av H. Glørstad, s. 43-77. Varia 55. Universitetets kulturhistoriske museer. Fornminneseksjonen, Oslo.

Johansen, Øystein Kock

- 1981a Kokstenrøyser og bronsealderbosetning. I *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1980/1981*, redigert av E. Mikkelsen, s. 63-78. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- 1981b *Metallfunnene i østnorsk bronsealder: kulturtilknytning og forutsetninger for en marginalekspansjon*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. Nr. 4. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- 2000 *Bronse og makt: bronsealderen i Norge*. Andresen & Butenschøn, Oslo.

Johnson, Matthew

- 1999 *Archaeological theory: an introduction*. Blackwell, Oxford.
- 2007 *Ideas of landscape*. Blackwell Publishing, Malden, Oxford og Carlton.

Johnson, Trine og Christopher Prescott

- 1993 Late Neolithic houses at Stokkset, Sande in Sunnmøre, s. 70-89. I *Minneskrift Egil Bakka* redigert av B. Solberg, Arkeologiske skrifter 7, Historisk museum, Universitetet i Bergen, Bergen.

Jæger, Anders og Jesper Laursen

- 1983 Lindebjerg and Røjle Mose. Two Early Bronze Age Settlements on Fyn. *Journal of Danish Archaeology* vol. 2:102-117.

Kaliff, Anders

- 1999 Objekt och tanke - Speglingar av bronsålderns föreställningsvärld. I *Spiralens Öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning.*, redigert av M. Olausson, s. 91-116, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- 2007 *Fire, water, heaven and earth: ritual practice and cosmology in ancient Scandinavia : an Indo-European perspective*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Karsten, Per

- 1994 *Att kasta yxan i sjön: en studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 23. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Kaspersen Torvin, Ingvild

- 2007 *Maskinell flateavdekking: en praktisk gjennomgang og metodisk utvikling med vekt på steinalder*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Tromsø.

Keller, Christian

- 1989 *The eastern settlement reconsidered: some analyses of Norse medieval Greenland.* Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.

Kleiva, Øyunn

- 1996 *Frå det sosiale livet til tinga: seinneolitikum på Ytre Søre Sunnmøre.* Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Bergen.

Knarrström, Bo

- 2007 Boplatsaktiviteter belysta genom flintstudier. Råmaterial, teknologi och funktion. I *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f.Kr.*, redigert av M. Artursson, s. 97-106. Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm.

Kopytoff, Igor

- 1986 The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process. I *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, redigert av A. Appadurai, s. 64-91. Cambridge University Press, Cambridge.

Krause, Cecilie

- 2009 En senneolitisk brandgrav ved Østerhoved, Sydvestsjælland, fundet under en høj med begravelser fra bronzalderen, s. 55-80. I *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 2005*. København.

Kristiansen, Kristian

- 1998 The Construction of a Bronze Age Landscape. Cosmology, Economy and Social Organisation in Thy, Northwestern Jutland. I *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*, redigert av B. Hänsel, s. 281-291. Oetker-Voges-Verlag, Kiel.
- 2006 Cosmology, economy and long-term change in the Bronze Age of Northern Europe. I *Ecology and Economy in Stone Age and Bronze Age Scania*, redigert av K.-G. Sjögren. Skånska spår - arkeologi längs Västkustbanan, s. 149-171, National Heritage Board, Archaeological Excavations Department, Lund.

Kristiansen, Kristian og Thomas B. Larsson

- 2005 *The rise of Bronze Age society: travels, transmissions and transformations.* Cambridge University Press, Cambridge.

Kristoffersen, Siv

- 1993 Gård og gjenstandsmateriale - sosial sammenheng og økonomisk struktur. I *Minneskrift Egil Bakka*, redigert av B. Solberg, s. 151-206. Arkeologiske skrifter 7. Historisk museum, Universitetet i Bergen, Bergen.

Kvalø, Frode

- 2007 Oversjøiske reiser fra Sørvest-Norge til Nordvest-Jylland i eldre bronsealder: en drøfting av maritim realisering og rituell mobilisering, I *Sjøreiser og stedsidentitet: Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder*. Redigert av L. Hedeager, S. 11-134, Oslo Arkeologiske serie nr. 8, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo, Unipub, Oslo.

Lee, Richard B.

- 1968 What hunters do for a living, or, How to make out on scarce resources. I *Man the hunter*, redigert av R. B. Lee og I. Devore. Aldine, Chicago.

Lekberg, Per

- 2002 *Yxors liv, människors landskap: en studie av kulturlandskap och samhälle i Mellansveriges senneolitikum*. Coast to coast-books no. 5. Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Uppsala.

Lomborg, Ebbe

- 1973 *Die Flintdolche Dänemarks: studien yber Chronologie und Kulturbeziehungen des sydiskandinavischen Spätneolithikums*, Universitetsforlaget, København.

Løken, Trond

- 2005 Maskinell flateavdekking - historikk og potensial. I *Konstruksjonsspor og byggeskikk: Maskinell flateavdekking - metodikk, tolkning og forvaltning*, redigert av M. Høgestøl, L. Selsing, T. Løken, A. J. Nærøy og L. Prøsch-Danielsen, s. 9-13. AmS-Varia 43. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Løken, Trond, Sverre Bakkevig og Lisbeth Prøsch-Danielsen

- 1991 *Glimt fra de senere års undersøkelser på Forsandmoen*. AmS-småtrykk 24. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Løken, Trond, Lars Pilø, Olle Hemdorff og Kerstin Griffin

- 1996 *Maskinell flateavdekking og utgravning av forhistoriske jordbruksboplasser: en metodisk innføring*. AmS-Varia 26, Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Marstrander, Sverre

1963 *Østfolds jordbruksristninger: Skjeberg*. Universitetsforlaget, Oslo.

Mauss, Marcel

1995 *Gaven: utvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn*. Cappelen akademisk forlag, Oslo.

Melheim, Anne Lene

2006a Fra årøs til hellekiste - fra hellekiste til årøs? Om å putte ting i boks. I *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-årsdagen.*, redigert av H. Glørstad, B. Skar og D. Skre, s. 143-159. Skrifter nr. 4. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, Oslo.

2006b Gjennom ild og vann. Graver og depoter som kilde til kosmologi i bronsealderen i Øst-Norge. I *Myter og religion i bronsealderen. Studier med utgangspunkt i helleristninger, graver og depoter i Sør-Norge og Bohuslän*, redigert av C. Prescott, s. 5-194. Oslo arkeologiske serie 5. IAKH, Universitetet i Oslo, Oslo.

2009 Kobberimport eller kobberproduksjon? I *Det 10. nordiske bronsealdersymposium. Trondheim 5. - 8. okt. 2006*, redigert av T. Brattli. Vitark - Acta Archaeologica Nidrosiensia 6. Tapir Akademisk Forlag, Trondheim.

Mikkelsen, Egil

1974 Kasin-graven, en stridsøksgrav fra yngre steinalder i Heddal, Telemark. *Viking* XXXVIII:117-136.

1975 Mesolithic in South-eastern Norway. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 8, No. 1:19-35.

1989 *Fra jeger til bonde: utviklingen av jordbrukssamfunn i Telemark i steinalder og bronsealder*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. Nr. 11. Universitetets oldsaksamling, Oslo.

Mjærum, Axel Johan

2004 *Å gi øksene liv: et biografisk perspektiv på slipte flintøkser fra sørøstnorsk tidlig- og mellomneolitikum*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Oslo.

2008 *Rapport. Arkeologisk utgravning: Bosetningsspor i utmark. Løve Øvre 1046/4, Larvik kommune, Vestfold*. Upublisert utgravningsrapport. Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, Oslo.

Myhre, Bjørn

1972 *Funn, fornminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland Fjellbygd*. Stavanger museums skrifter 7, Stavanger.

Myhre, Bjørn og Ingvild Øye

2002 *Jorda blir levevei: 4000 f.Kr.-1350 e.Kr.* Det Norske Samlaget, Oslo.

Olsen, Bjørnar

1997 *Fra ting til tekst: teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning.* Universitetsforlaget, Oslo.

Olstad, Ove

1992 *Arkeologiske registreringer. Halden kommune. Ny E-6 Svinesund-Lankas. Alt. 7. Pro Ark AS Oslo. For Østfold fylkeskommune.* Universitetets Oldsaksamlings topografisk arkiv, Oslo.

Opedal, Arnfrid

1999 *Arkeologiens gårdsforskning og utformingen av en norsk identitet,* AmS-Varia 35, Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Pedersen, Ellen Anne

1990 *Rydningrøysfelt og gravminner - spor av eldre bosetningsstruktur på Østlandet. Viking Bind LIII - 1990:50-66.*

Pedersen, Ellen Anne, Frans-Arne Stylegar og Per G. Norseng

2003 *Øst for Folden. Østfolds historie. Bind 1, Østfold fylkeskommune.*

Persson, Per

2008 *Kapittel 12: Nauen 5.2 - Stenåldersboplatser och fossil åkermark. I Steinalderboplasser, boplasspor, graver og dyrkningsspor - E18-prosjektet Vestfold - Bind 2, redigert av L. E. Gjerpe, s. 163-198. Varia 72. Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum, Oslo.*

Petersson, Maria

2006 *Djurhållning och betesdrift: djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder,* Riksantikvarieämbetet. Stockholm og Uppsala.

Prescott, Christopher

1986 *Chronological, typological and contextual aspects of the Late Lithic Period: a study based on sites excavated in the Nyset and Steggje mountain valleys, Årdal, Sogn, Norway.* Upublisert hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

1991 *Kulturhistoriske undersøkelser i Skrivarhelleren.* Arkeologiske rapporter Nr. 14, Historisk museum, Universitetet i Bergen, Bergen.

- 1995a Aspects of Early Pastoralism in Sogn, Norway. *Acta Archaeologica* vol. 66:163-190.
- 1995b *From Stone Age to Iron Age: A study from Sogn, western Norway*. B.A.R (British Archaeological Reports). Tempvs Reparatum: Archaeological and Historical Associates Limited, Oxford.
- 1996 Was there really a Neolithic in Norway?, s. S. 77-87. *Antiquity*. bind 70(1996)nr 267. Antiquity Publications at Oxford University Press, Oxford.
- 2000 Symbolic Metallurgy - Assessing Early Metallurgic Processes in a Periphery. I *Form, Function & Context. Material Culture Studies in Scandinavian Archaeology.*, redigert av D. Olausson og H. Vandkilde, s. 213-225. 31 utg. *Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- 2005 Settlement and Economy in the Late Neolithic and Bronze Age of Southern Norway: Some Points and Premises. I *Konstruksjonsspor og byggeskikk: Maskinell flateavdekking – metodikk, tolking og forvaltning.*, redigert av M. Høgestøl, L. Selsing, T. Løken, A. J. Nærøy og L. Prøsch-Danielsen, s. 127-136. *AmS-Varia 43*. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- 2006 Copper production in Bronze Age Norway? I *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-årsdagen.*, redigert av H. Glørstad, B. Skar og D. Skre, s. 183-190. *Skrifter nr. 4*. Kulturhistorisk Museum. Universitetet i Oslo, Oslo.
- 2008 "Den utopiske urtilstand" - og historien om de tidligste hierarkiske samfunn i Norge. I *Egalitet. Om likt og ulikt.*, redigert av Å. D. Hauken, s. 12-23. Haugaland Akademi, Stavanger.
- 2009 History in prehistory - the later Neolithic/Early Metal Age, Norway. I *Neolithisation as if history mattered - Processes of neolithisation in North-Western Europe*, redigert av H. Glørstad og C. Prescott, s. 193-216. Bricoleur Press, Lindome.

Prescott, Christopher og Anne Lene Melheim

- 2009 The First Bronze Age Communities in Scandinavia (i 'Comments on M. Pilar Prieto-Martínez: 'Bell Beaker Communities in Thy: The First Bronze Age Society in Denmark'). *Norwegian Archaeological Review* 42:90-94.

Prescott, Christopher og Eva M. Walderhaug

- 1996 The last frontier? Processes of Indo-Europeanization in Northern Europe: The Norwegian Case. *The Journal of Indo-European studies* 23(3-4):257-278.

Prieto-Martínez, M. Pilar

- 2008 Bell Beaker Communities in Thy: The First Bronze Age Society in Denmark. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 41, No.2:115-158.

Prieur, Annick, Carsten Sestoft, Kim Esmark og Lennart Rosenlund

2006 *Pierre Bourdieu - En introduktion*. Hans Reitzels Forlag, København.

Rasmussen, Marianne

1993 Gravhøje og bopladser. En foreløbig undersøgelse af lokalisering og sammenhænge. I *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*, redigert av L. Larsson, s. 171-185. Institute of archaeology report series No.48. University of Lund, Lund.

Repstad, Pål

2007 *Hva er sosiologi?* Universitetsforlaget, Oslo.

Rolfsen, Perry

1976 Hustuffer, grophus og groper fra eldre jernalder ved Oddernes kirke, Vest-Agder. *Universitetets Oldsaksmling. Årbok 1972-1974*:65-81.

Rowley-Conwy, Peter

1979 Forkullet korn fra Lindebjerg. En boplad fra ældre bronzealder. *Kuml 1978. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*:159-171.

Rygh, Oluf

1999 [1885] *Norske oldsager*. Tapir, Trondheim.

Rønne, Ola

2003a Stensrød - Boplass med spor fra nøstvetfasen, senneolittikum, bronsealder og eldre jernalder. I *Svinesundprosjektet, Bind 2, Utgravninger avsluttet i 2002*, redigert av H. Glørstad, s. 187-222. Varia 55. Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.

2003b Torpum 9A og Torpum 16 - Boplasser med spor fra nøstvetfasen, senneolittikum, bronsealder og eldre jernalder. I *Svinesundprosjektet, Bind 2, Utgravninger avsluttet i 2002*., redigert av H. Glørstad, s. 143-186. Varia 55. Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.

2004a Langkas 1 - En lokalitet med graver og kokegroper fra eldre jernalder, stolpehull fra førromersk jernalder og senneolittiske flintartefakter. I *Svinesundprosjektet, Bind 3, Utgravninger avsluttet i 2003*., redigert av H. Glørstad, s. 140-187. Varia 56. Universitetets kulturhistoriske museum, Oslo.

2004b Makrofossiler. I *Svinesundprosjektet, Svinesundprosjektet, Bind 4, Oppsummering av Svinesundprosjektet*, redigert av H. Glørstad, s. 159-166. Varia 57. Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.

2004c Tema: Neolittiske hus: hus og gård i senneolitikum på Svinesund, *Primitive tider: arkeologisk tidsskrift* 7(2004): 61-69.

2008 Langhus, økser, gårder og grenser under senneolitikum. I *Facets of Archaeology. Essays in Honour of Lotte Hedeager on her 60th Birthday.*, redigert av K. Chilidis, J. Lund og C. Prescott, s. 577-584. Oslo Archaeological Series (OAS) nr. 10. IAKH, UIO., Oslo.

Rønne, Ola, Per Erik Gjesvold og Håkon Glørstad

2004 Fosfatanalyser. I *Svinesundprosjektet, Bind 4, Oppsummering av Svinesundprosjektet.*, redigert av H. Glørstad, s. 99-158. *Varia* 57. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseaksjonen, Oslo.

Sandnes, Jørn

1979 Noen aktuelle forskningsoppgaver og problemstillinger i eldre bosetningshistorie. I *På leiting av den eldste garden. Nye metoder i studier av tidlig norsk bosettingshistorie*, redigert av R. Fladby og J. Sandnes, s. 165-167. Universitetsforlaget, Oslo.

Sarauw, Torben

2006 *Bejsebakken: Late Neolithic houses and settlement structure.* Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.

2008 Danish Bell Beaker pottery and flint daggers - the display of social identities? *European Journal of Archaeology* 11 (1):23-47.

Sarnäs, Per

2008 *Fullåkerslandskapet: matjord, metod, diskussion, reflektion.* Malmöfynd nr. 14, Malmö kulturmiljö, Malmö.

Scheen, Rolf

1979 *De norske flintdolkene: en typologisk-kronologisk analyse.* Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.

1980 Flintdolken, det vanligste våpen fra norsk bronsealder. I *Universitetes Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. Nr. 3: Festskrift til Sverre Marstrander på 70-årsdagen*, redigert av Ø. Johansen, L. Marstrander, E. Mikkelsen og P. Rolfsen, s. 169-174. Universitetes Oldsaksamling, Oslo.

Schjelderup, Helge og Ola Storsletten

1999 *Grindbygde hus i Vest-Norge: NIKU-seminar om grindbygde hus, Bryggens museum 23.-25.03.98* 30. Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo.

Shennan, Stephen J.

- 1993 Settlement and social change in Central Europe 3500-1500 BC. *Journal of World Prehistory* 7:121-161.

Sherratt, Andrew

- 1983 The Secondary Exploitation of Animals in the Old World. *World Archaeology* Vol. 15, No. 1.(Transhumance and Pastoralism):90-104.

Skjølsvold, Arne

- 1977 *Slettabøboplassen: et bidrag til diskusjonen om forholdet mellom fangst- og bondesamfunnet i yngre steinalder og bronsealder.* AmS-skrifter 2. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Solberg, Annette

- 2009 *Interregional interaksjon: traktbegekulturens innflytelse og utbredelse i Østfold og Sørvest-Sverige.* Upublisert mastergradsavhandling., IAKH, Universitetet i Oslo.

Sollund, May-Liss Bøe

- 1996 *Åsrøyser: gravminner fra bronsealderen? En analyse av åsrøysene i Vestfold, Varia 34.* Universitetets oldsaksamling, Oslo.

Soltvedt, Eli-Christine

- 2005 Plantemakrofossiler i konstruksjonsspor. Kilde til økt kunnskap om forhistorisk tid. I *Konstruksjonsspor og byggeskikk: Maskinell flateavdekking – metodikk, tolking og forvaltning.*, redigert av M. Høgestøl, L. Selsing, T. Løken, A. J. Nærøy og L. Prøsch-Danielsen, s. 57-65. AmS-Varia 43. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Soltvedt, Eli-Christine, Trond Løken, Lisbeth Prøsch-Danielsen, Ragnar L. Børsheim og Kristin Oma

- 2007 *Bøndene på Kvålehodlene: boplass-, jordbruks- og landskapsutvikling gjennom 6000 år på Jæren, SV Norge.* Ams-Varia 47, Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Steinberg, John M.

- 1996 Ploughzone sampling in Denmark: isolating and interpreting site signatures from disturbed contexts. *Antiquity* 70:368-392.

Stensköld, Eva

- 2004 *Att berätta en senneolitisk historia: sten och metall i södra Sverige 2350-1700 f.Kr,* Stockholms studies in Archaeology Nr. 34, Stockholms universitet, Stockholm.

Suleng, Henrik

1942 Boplass-funn fra Stenalderen i Haldendistriktet. *Viking - Tidsskrift for norrøn arkeologi* Bind VI:49-74.

Sørensen, Rolf

1999 En 14C datert og dendrokronologisk kalibrert strandforskyvningskurve for søndre Østfold. Sørøst-Norge. I *Museumlandskap. Artikkelsamling til Kerstin Griffin på 60-årsdagen.*, redigert av L. Selsing og G. Lillehammer, s. 59-70. AmS-rapport 12, bind A. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Thomas, Julian

1999 *Understanding the Neolithic*. Routledge, London.

Thorpe, I. J.

1996 *The origins of agriculture in Europe*. Routledge, London.

Thäte, Eva S.

2007 A question of priority: The re-use of houses and barrows for burials in Scandinavia in the Late Iron Age (AD 600-1000). *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History* 14:183-193.

Trigger, Bruce G.

1996 *Arkeologiens idéhistorie*. Pax, Oslo.

Tørhaug, Vanja

2002 Berget 2 - En boplass fra senmesolitikum - tidlignolitikum med traktbegerkeramikk. I *Svinesundprosjektet, Bind I, Utgravninger avsluttet i 2001*, redigert av H. Glørstad, s. 73-115. Varia 54. Universitetets kulturhistoriske museer. Oldsaksamlingen., Oslo.

2003 Torpum 9B - En boplass fra nøstvetfasen med kulturlag og ildsteder. I *Svinesundprosjektet, Bind 2, Utgravninger avsluttet i 2002.*, redigert av H. Glørstad, s. 79-141. Varia 55. Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.

Valum, Maria Spitalen

2009 *Hellig eller profan? Hus og husoffer som kilde til kosmologi i senneolitikum og bronsealder på Lista i Vest-Agder fylke*. Upublisert mastergradsavhandling, IAKH, Universitetet i Oslo.

Vander Linden, Marc

- 2006 For Whom the Bells Tolls: Social Hierarchy vs Social Integration in the Bell Beaker Culture of Southern France (Third Millennium BC). *Cambridge Archaeological Journal* 16:3:317-332.
- 2007 What linked the Bell Beakers in third millennium BC Europe? *Antiquity* 81/312:343–352.

Vandkilde, Helle

- 1996 *From stone to bronze: the metalwork of the Late Neolithic and earliest Bronze Age in Denmark*. Jysk arkæologisk selskabs skrifter Nr. 32, Aarhus University Press, Aarhus.
- 2005 A review of the Early Late Neolithic period in Denmark: Practice, Identity & Connectivity. I *jungsteinSITE.de, des. 2005*. Trykt versjon antatt i Offa-journal vol. 61/62.

Vang Petersen, Peter

- 2008 *Flint fra Danmarks oldtid*. Muséerne.dk, Vordingborg.

Vikshåland, Leif Håvard

- 2009 Hva skjedde da jorda ble fjernet? Resultater fra flateavdekkende undersøkelser blant helleristningsfelt i Østfold. I *Det 10. nordiske bronsealdersymposium. Trondheim 5. - 8. okt. 2006*, redigert av T. Brattli, s. 170-180. Vitark 6: Acta archaeologica Nidrosiensia. Tapir akademisk forlag, Trondheim.

Vikshåland, Leif Håvard, Barbara Maria Sageidet og Paula Utigard Sandvik

- 2007a Kapittel 8: Solberg Nordre. Helleristninger og boplasspor fra bronsealder og eldre jernalder (lokalitet 27). I *Hus og gard langs E6 i Fredrikstad og Sarpsborg kommunar. Band 3. E6-prosjektet Østfold*, redigert av G. A. Bårdseth, s. 57-80. Varia 67. Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum, Oslo.
- 2007b Kapittel 11: Bustgård. Neolittisk kulturlag, helleristninger fra bronsealder og hus fra eldre jernalder (lokalitet 33 og 34). I *Hus og gard langs E6 i Fredrikstad og Sarpsborg kommunar. Band 3. E6-prosjektet Østfold*, redigert av G. A. Bårdseth, s. 101-142. Varia 67. Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum, Oslo.

Vikshåland, Leif Håvard og Paula Utigard Sandvik

- 2007a Kapittel 4: Molteberg Nordre. Grav fra yngre bronsealder. Boplass- og dyrkningsspor fra senneolitikum til eldre bronsealder (lokalitet 23 og 23B). I *Hus og gard langs E6 i Fredrikstad og Sarpsborg kommunar. Band 3. E6-prosjektet Østfold*, redigert av G. A. Bårdseth, s. 25-40. Varia 67. Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum, Oslo.
- 2007b Kapittel 5: Molteberg nordre. Aktivitetsspor fra senneolitikum (lokalitet 57). I *Hus og gard langs E6 i Fredrikstad og Sarpsborg kommunar. Band 3. E6-prosjektet Østfold*, redigert av G. A. Bårdseth, s. 41-44. Varia 67. Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum, Oslo.

Vogt, David

- 1998 *Dekonstruksjon - rekonstruksjon: helleristninger og landskap i Østfold*, Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- 2006 *Helleristninger i Østfold og Bohuslän: en analyse av det økonomiske og politiske landskap*, Acta Humaniora nr. 254, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, Unipub.

Welinder, Stig

- 1998 Neolithicum - Bronsålder 3900 - 500 f.Kr. I *Jordbrukets första femtusen år. 4000 f.Kr. - 1000 e.Kr.*, redigert av S. Welinder, E. A. Pedersen og M. Widgren. Det svenska jordbrukets historia. Natur och Kultur/LTs förlag, Stockholm.

Whittaker, John C.

- 1994 *Flintknapping: making and understanding stone tools*. University of Texas Press, Austin.

Wilken, Lisanne

- 2008 *Pierre Bourdieu*. Oversatt av V. F. Andreassen. Tapir Akademisk Forlag, Trondheim.

Østerberg, Dag og Fredrik Engelstad

- 1995 *Samfunnsformasjonen: en innføring i sosiologi*. Pax, Oslo.

Østmo, Einar

- 1975 *Enkle skafthulløkser fra Østfold: forsøk på typologisk og kronologisk analyse*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- 1977 *Schaftlochhäxte und Landwirtschaftliche Siedlung. Eine Fallstudie über Kulturverhältnisse im Südöstlichsten Norwegen im Spätneolithikum und in der Älteren Bronzezeit*. Acta Archaeologica Vol. 48, København.
- 1988a *Etableringen av jordbrukskultur i Østfold i steinalderen*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. Nr. 10. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- 1988b *Hvor mange perioder bør vi regne med i Østlandets yngre steinalder? Et bidrag til kronologidebatten*. Viking LI:43-50.
- 1991 *Gård og boplass i østnorsk oldtid og middelalder: aktuelle oppgaver for forskning og forvaltning*. Varia 22, Universitetets oldsaksamling, Oslo.
- 1998 *Da jordbruket kom til Norge. Funn fra TN A-fasen i Østfold*. I *Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran.*, redigert av E. Østmo, s. 83-108. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. No. 21, Oslo.

- 2001 Senneolittiske hellekister i Syd-Norge. En interimrapport. *in Situ - Västsvensk arkeologisk tidskrift* 2000-2001:5-25.
- 2008a *Auve: en fangstboplass fra yngre steinalder på Vesterøya i Sandefjord. I. Den arkeologiske del.* Norske Oldfunn XXVIII. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, Oslo.
- 2008b Some Notes on the Development of Shipbuilding and Overseas Connections in Scandinavian Prehistory. I *Facets of Archaeology. Essays in Honour of Lotte Hedeager on her 60th Birthday*, redigert av K. Chilidis, J. Lund og C. Prescott, s. 265-274. Oslo Arkeologiske Serie/Oslo Archaeological Series. Vol. 10. Universitetet i Oslo, Oslo.
- 2009 The Northern Connection: Bell Beaker Culture Influences North of Skagerak (i 'Comments on M. Pilar Prieto-Martínez: 'Bell Beaker Communities in Thy: The First Bronze Age Society in Denmark)'). *Norwegian Archaeological Review* 42:86-90.

Østmo, Einar, Birgitta Hulthén, Sven Isaksson, Anne Karin Hufthammer, Rolf Sørensen, Sverre Bakkevig og Mette Skovhus Thomsen

- 1997 *Auve. Bind II. Tekniske og naturvitenskapelige undersøkelser.* Norske Oldfunn XVII. Universitetets oldsaksamling, Universitetet i Oslo, Oslo.

Øye, Ingvild

- 2002 Landbruk under press 800-1350. I *Norges Landbrukshistorie i 4000 f.Kr. - 1350 e.Kr.: Jorda blir levevei*, redigert av B. Myhre og I. Øye, s. 215-414. Det norske samlaget, Oslo.

11.2 Personlige meddelelser

Lasse Jaksland, forsker, Kulturhistorisk museum: Spørsmål om Vestgård 1-lokaliteten, Vestfold, E18-Brunlanesprosjektet. 08/09-2009.

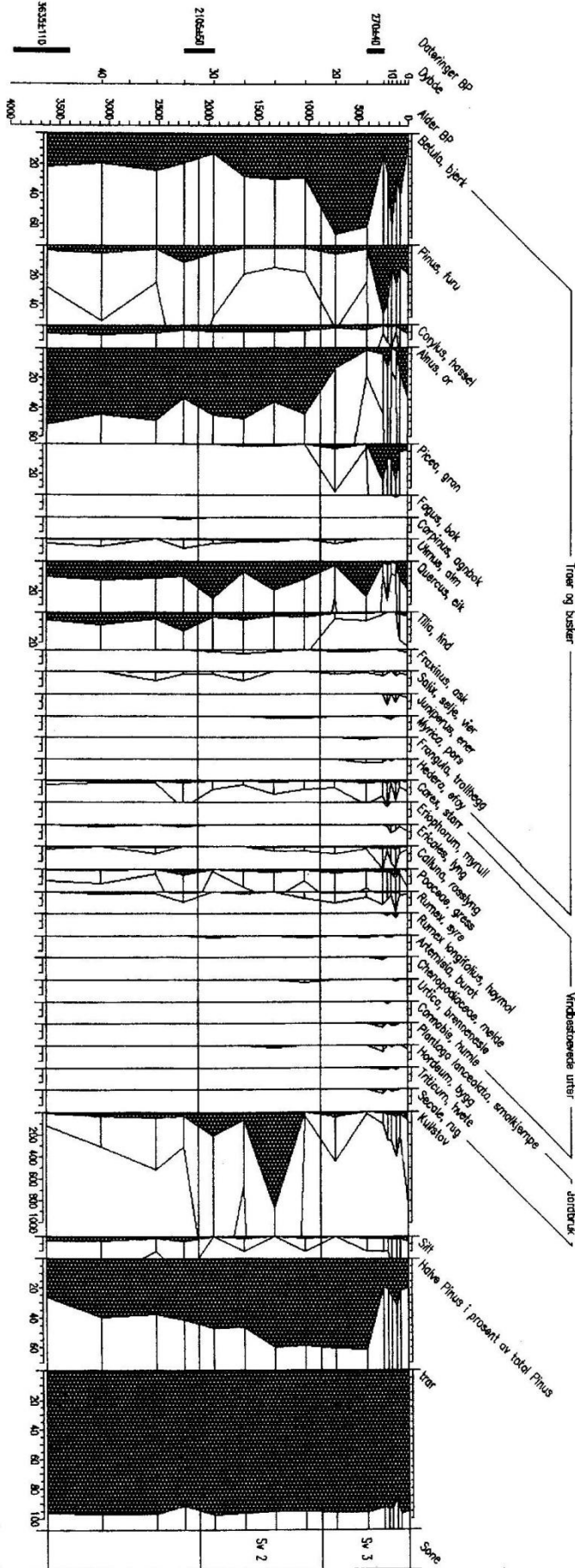
Niall John Oma Armstrong, prosjektansvarlig Tjoraprojektet, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger: Spørsmål om toskipete langhus på Tjora i Sola kommune, Rogaland, som per dags dato er upublisert. 22/12-2009.

KAPITTEL 12: VEDLEGG

12.1 Vedlegg 1 – Pollenskjemaer fra Svinesundsøya

Hentet fra Helge I. Høegs pollenundersøkelser av en liten myr ved og en rydningsrøys på Torpum 9 (Høeg 2003), og undersøkelsene fra Møllermosen og Berg stadion (Høeg 2002).

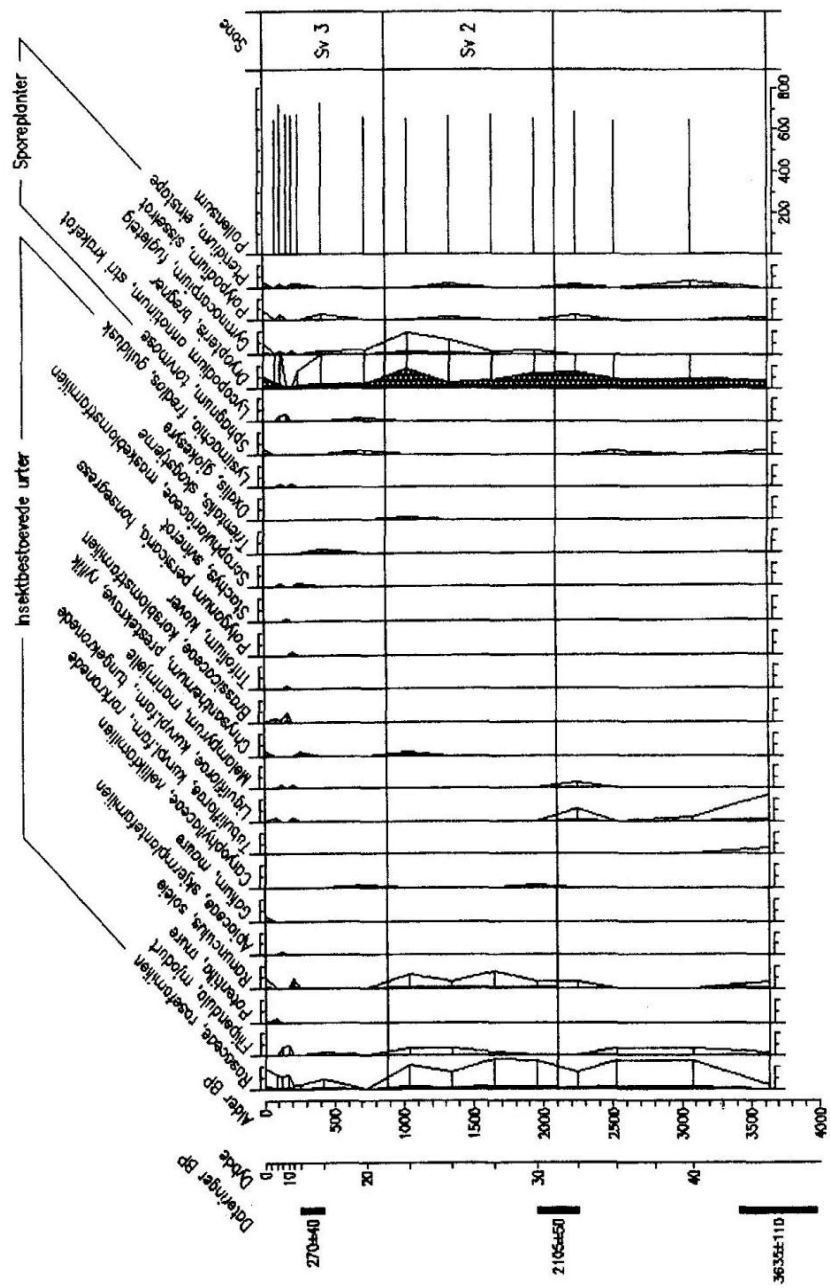
Liten myr ved Svinesund

Figur 173: Prosendiagram fra myr på Torpum 9, del 1.

H. I. H. 18/3-2003

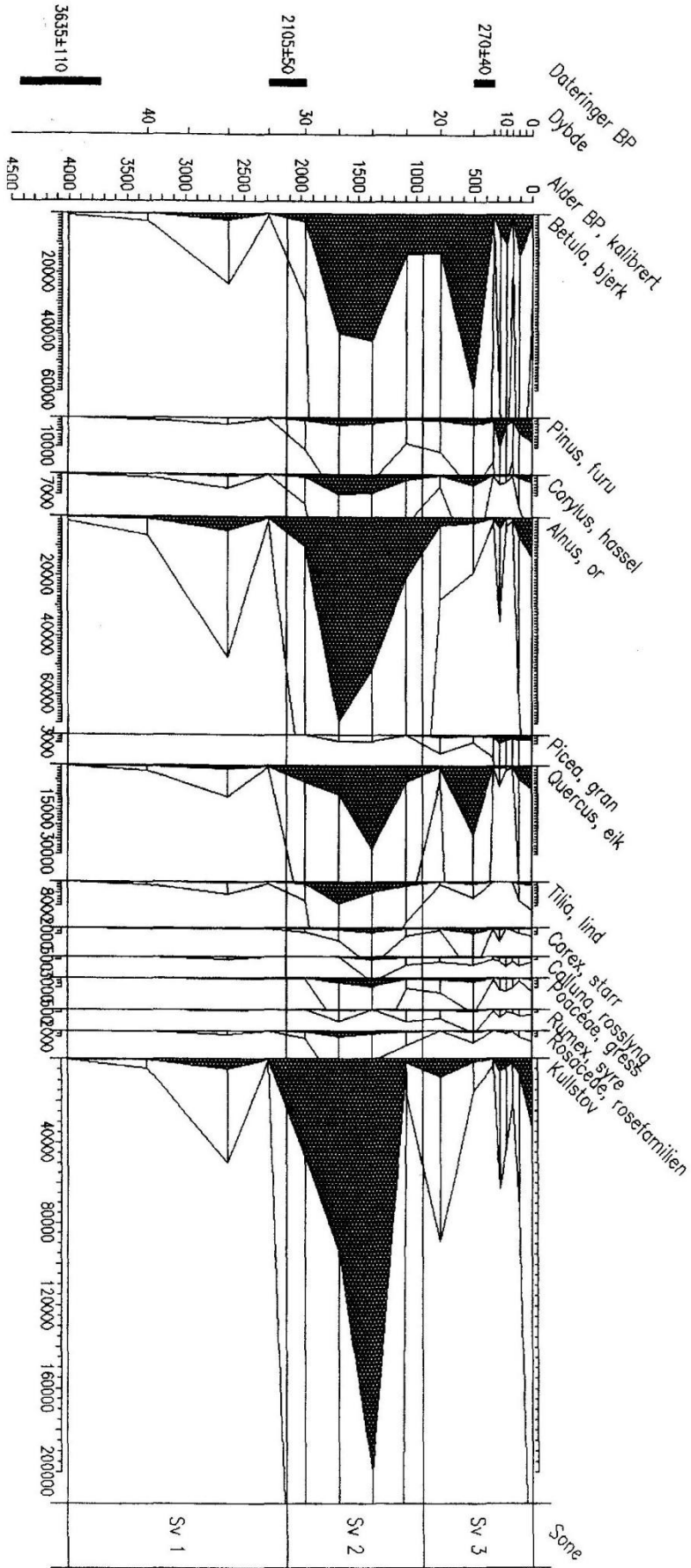
Liten myr ved Svinesund

Figur 174: Prosentdiagram fra myr på Torpum 9, del 2.

Liten myr ved Svinesund Influx

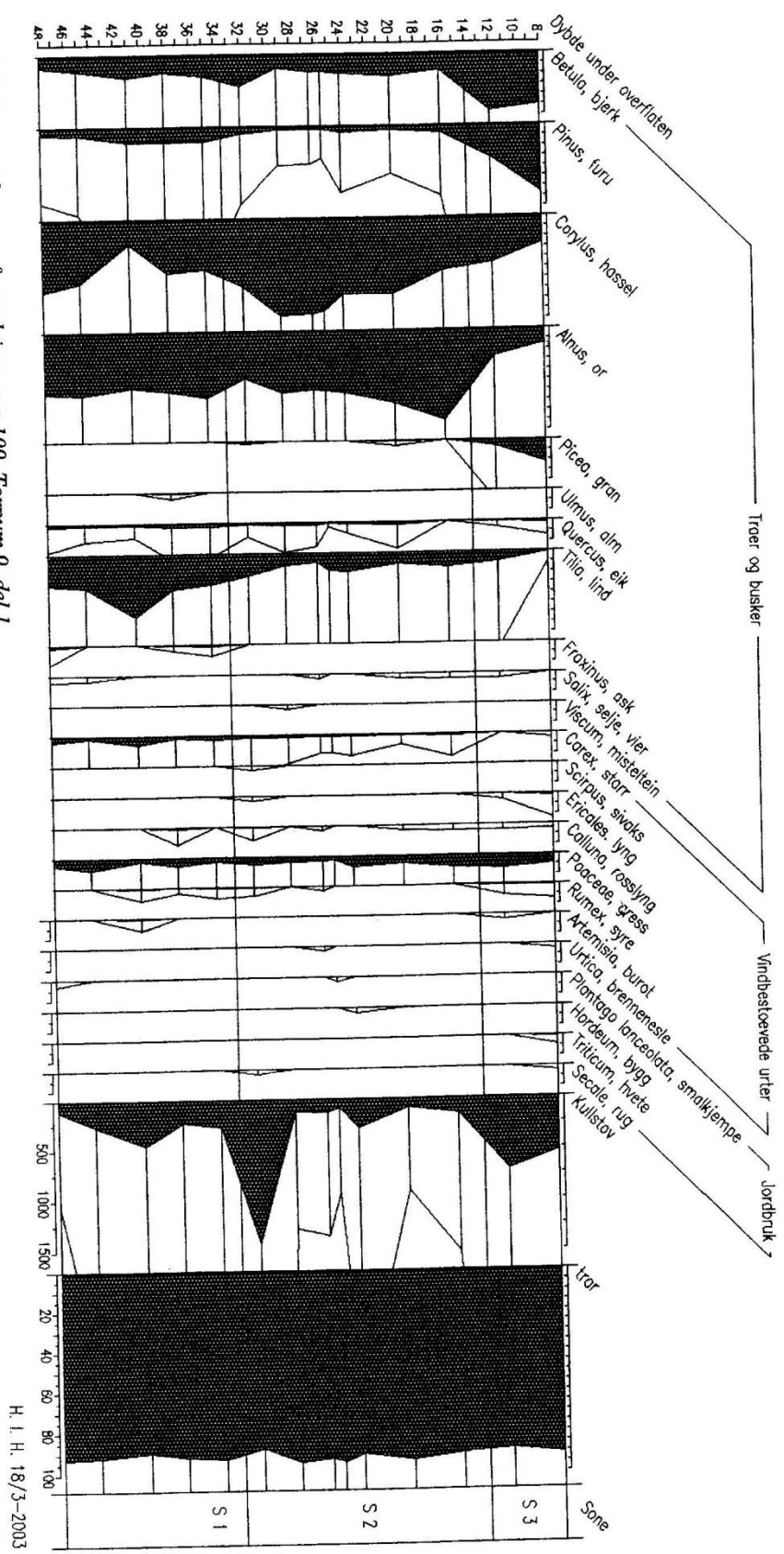

Figur 175: Influxdiagram fra myr på Torpum 9.

H. I. H. 18/3-2003

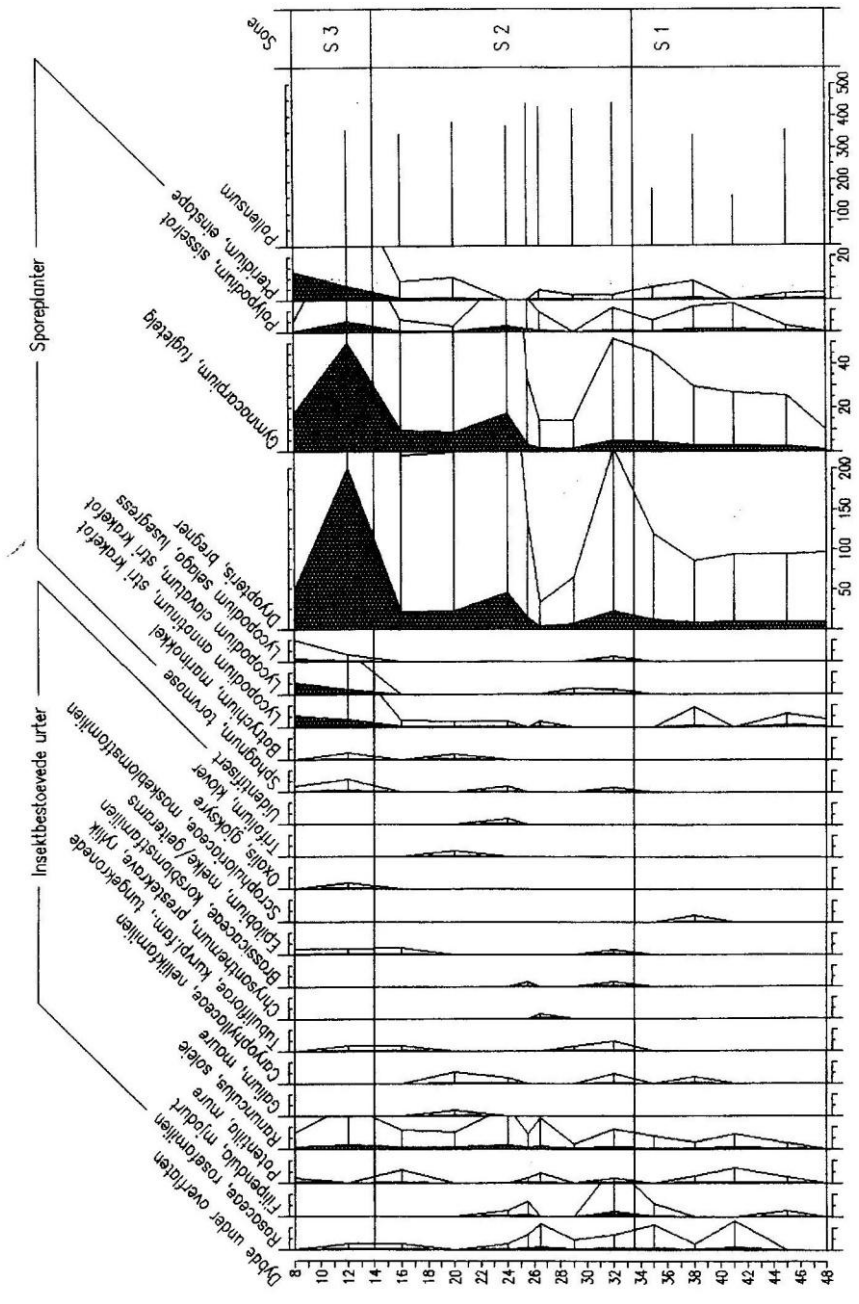
Rydningstroys 109, Svinesund, Halden

Figur 176: Prosentdiagram fra rydningstroys 109, Torpum 9, del I.

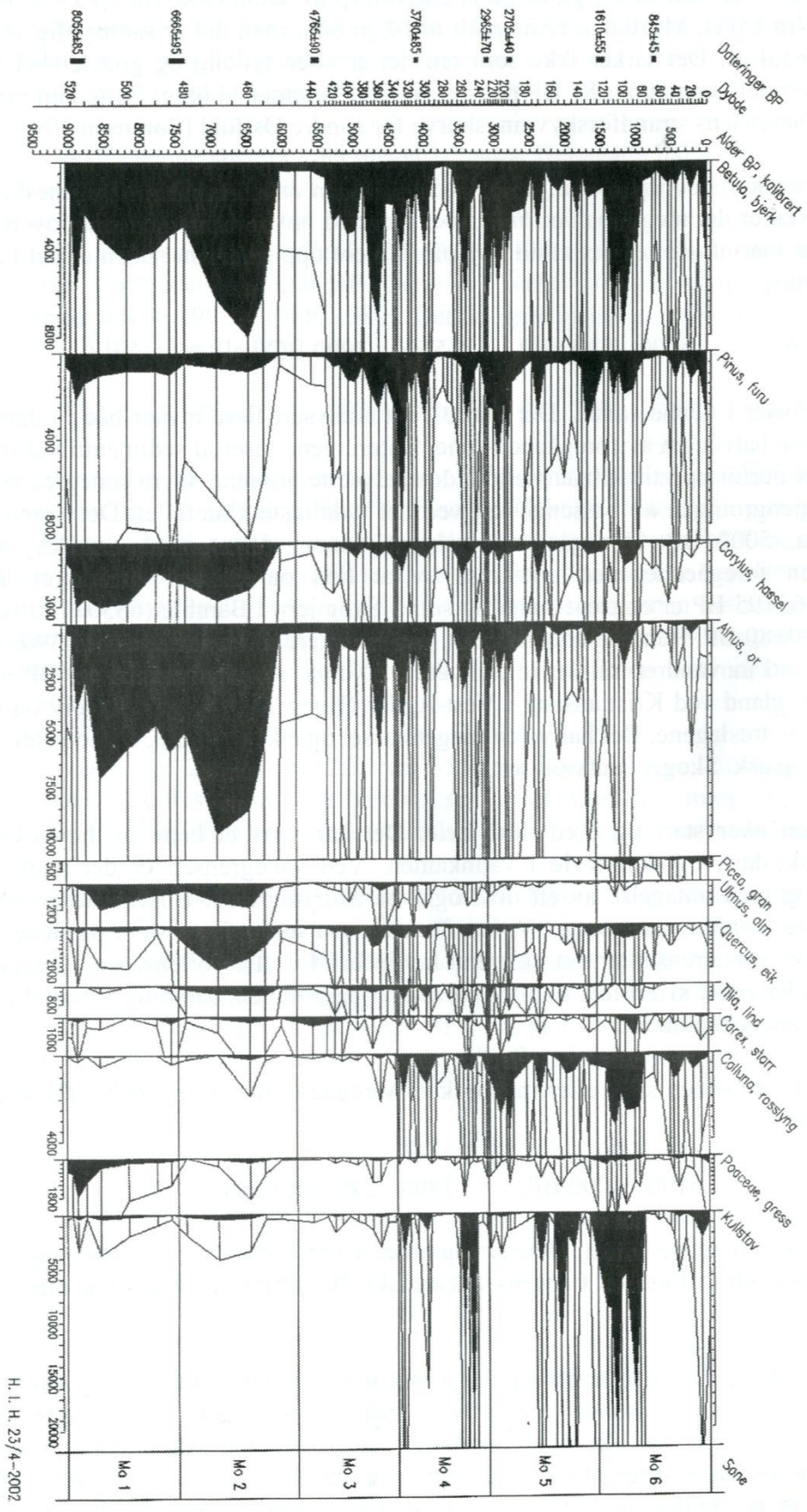
H. I. H. 18/3-2003

Rydningrøys 109, Svinesund, Halden

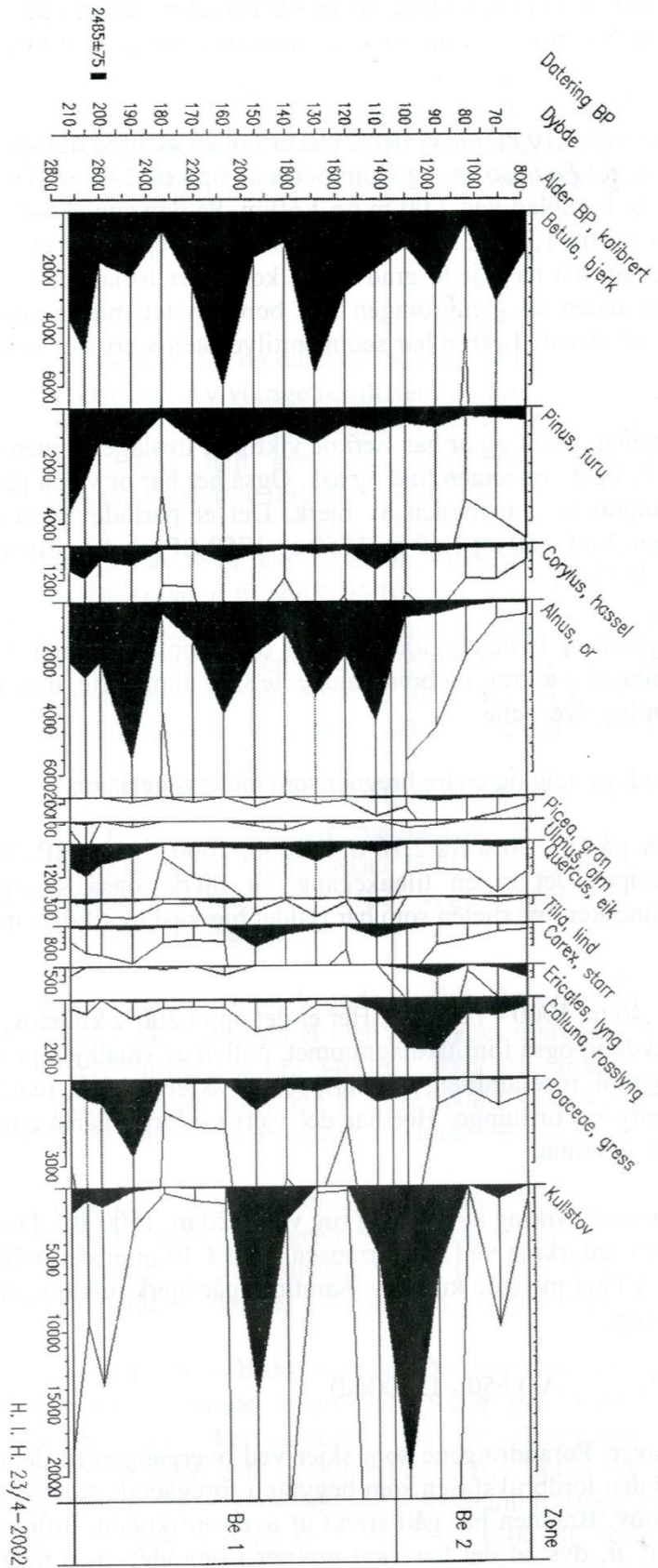

Figur 177: Prosentdiagram fra rydningsrøys 109, Torpum 9, del 2.

Figur 48: Influxdiagram fra Møllermosen.

Figur 51: Influxdiagram fra myr ved Berg stadion.

12.2 Vedlegg 2 – Løsfunn fra Svinesundsøya

Tilvekstkatalogens opplysninger rundt løsfunn fra Svinesundsøya brukt i avhandlingen.

Hentet fra <http://www.dokpro.uio.no/arkeologi/oslo/hovedkat.html>. Lesedato: 23.05.2009.

Alsrød – Kjølerbakken:

C34034a

Fra KJØLERBAKKEN under ALSRØD (gnr.22, bnr.2). Funnet i grustak.

a) Tykknakket øks av bergart. Eggpartiet mangler. Lengde 10,5 cm, br. 5,4 cm, t. 4 cm.

Stensrød:

C31423 a-c.

a) Skafthulløks av lys grå, kornet bergart, som R. 29, men mindre enn typeeksemplaret, mer avsmalning mot nakken og med relativt større skafthull. Øksa er forvitret i overflaten, og mot nakken er på baksiden et avslag. Lengde 12,6 cm, bredde 5,7 cm.

b) Tykknakket rettøks av lys grå flint, som R. 20, men med slipespor over hele bredsidens. På den ene siden et avslag, som går over nesten halve siden, og tar med halvparten av eggen. Lengde 12,9 cm, bredde 4,6 cm.

a) ble funnet ca. 1958 under steinplukking på et jorde ca. 40 m NV for våningshuset på Stensrød av Berger søndre (g.nr. 10, b.nr. 3), Berg s. og pgd., Østfold. b) og c) er funnet i 1950, men hvor på eiendommen, huskes ikke. - Finner: Fru Marie Nielsen, Stensrød, Sponvika pr. Halden. Innlevert som foreg. nr.

Nordskogen:

C25426.

En del grove spaltetstykker av flint og kvarts, hvorav et par viser spor av bearbeidelse. Funnet ca. 60-70 m o. h. ved Nordskogen, ovenfor Sponviken (gnr. 20), Berg s. og pgd., Østfold

Rørbekk:

C24683

a. Banedelen av en skafthulløks, dannet av en hård, grønnlig bergart. Banen, som har vært avrundet, er nu sterkt beskadiget ved støt. Lengde 6,1 cm., bredde over bruddet 7,2 cm.

Funnet av lektor H. Suleng i bekken ved Rørbekk (gnr. 16), Berg s. og pgd., Østfold.

Svinesund – Løverdalen

C26036

Håndtaket og det øverste av bladet av en tarvelig flintdolk. Det tynne feste er kvadratisk og delvis kantsømmet. Lengde 9,8 cm. Funnet ovenfor Svinesund (gnr. 17), ved Løverdalen, Berg s. og pgd., Østfold.

12.3 Vedlegg 3 – Tilvekstkatalogens opplysninger om gravrøysene på Svinesundsøya

Opplysninger fra databasen over gravrøysen på Svinesundsøya. Hentet fra databasen Askeladden, Riksantikvaren (www.asketadden.ra.no). Lesedato: 25.05.2009

Lokalitet - 81148 - Arkeologisk lokalitet - Gravminne - Røsefjellet – Røssafjella

Utfyllende opplysninger

Kilder (litteratur m.m.):

ØO s 140 feilaktig oppført under Bjørndalen, 12/4.

Beskrivelse:

Rund røys, praktfull, klart markert, bygd av rundkamp. I midten er det 3 krater. Det største og dypeste er på røysens Ø-side, d 2,5m, dybde 0,75m. De to andre går praktisk talt kant i kant med en liten varde (eiendomsdele) mellom dem. Kraterenes tvm 4x2,5m, dybde 0,65m. Røysas d 18m, h 1,75-2m. Røysa synes å være bygd over en Ø-V-gående bergskorte. Et par furuer og noen einerbusker rundt Ø-, S- og V-kanten.

Terrengbeskrivelse:

Toppen av åpent N-S-gående bergplatå, omgitt av glissen furuskog. Korterødkilen sees i SSV-lig retning. N-S-gående, noe myrlendt dalsenkning inntil berget i Ø.

Orientering:

Ca 350m ØSØ-SØ for husene på Bjørndalen, 21/11.

Lokalitet - 71339 - Arkeologisk lokalitet - Gravminne – Røsefjella

Utfyllende opplysninger

Kilder (litteratur m.m.):

UO top ark: A. Skjølsvold 1976: Innberetning om befarng på Fosby 12.08.1976.

Beskrivelse:

Gravrøys, d 10-12m, h 0,5m. Ligger i en svak forsenkning i terrenget, og skal ligge rett N for adkomstveien til høydebassenget. Oppdaget under planlegging av adkomstvei til et høydebasseng på stedet.

Terrengbeskrivelse:

N-skråningen av Røsefjella.

Lokalitet - 76595 - Arkeologisk lokalitet – Gravfelt

Utfyllende opplysninger

Kilder (litteratur m.m.):

UO top ark: Brev av 17.01.1991 fra Svein Norheim, Halden historiske samlinger til Fylkeskonservatoren i Østfold.

Beskrivelse:

På høyeste punkt av bergryggen og SSV for høyeste punkt ligger 2 gravrøyser. Forholdsvis lave. Skadet. D 5-6m.

Orientering:

450m NNØ for Mølen på samme gnr.

Lokalitet - 81269 - Arkeologisk lokalitet - Gravminne – Røsnesåsen

Utfyllende opplysninger

Kilder (litteratur m.m.):

UO top ark: Brev av 27.08.1986 fra Svein Norheim, jnr 1803/27 AUG 86.

Beskrivelse:

Røys, mulig fredet gravminne. Røysa har skipsform og er N-S-orientert og består av bruddstein (mannsløft) mens det underst ligger en steinpakning av små bruddstein. Langs kanten ligger nå veltede steinheller, og i søndre ende ligger en ca 1m høy stein. Røysas mål: L ca 14m, br ca 4m. Røysa ble oppdaget i forbindelse med befaringsfor kraftledningstrase, 10 KV-linja over Røsnesåsen, juli 1986. Avmerket på kartkopi.

Terrengbeskrivelse:

Skogbevokst bergrygg.

Orientering:

Ca 100-120m rett S for 1269 F2 R01, kalt Kongegrava, ved vardet sti.

Lokalitet - 71228 - Arkeologisk lokalitet - Gravminne

Utfyllende opplysninger

Kilder (litteratur m.m.):

Ikke i ØO. Avmerket som Sjømerke på rektangelkart 10C Sarpsborg?

Beskrivelse:

Rund røys, klart markert, bygd av rundkamp. Vidt krater i toppen. På dettes V-side er en helleformet bruddstein, N-S-orientert, l 1,5m, br 0,5m, tykkelse 0,25m. En mengde stein fra røysen ligger veltet ned fjellskrenten i V. Her mindre furu. I midten er det en enerbusk. D ca 11m, h 1,5-1,75m.

Røysa ser ut til å være lagt over en NØ-SV-gående bergskorte der terrenget på hver side er tiljevnet med steinfyll. Området hvor røysen ligger, er leid bort til hyttetomt, men kontrakt ikke i orden. 50m SØ for røysa er det et peilemerke for riksgrensen Norge/Sverige. På draftet ser det ut som om røysen

tidligere er brukt som peilemerke.

Terrengbeskrivelse:

SV-brinken og det høyeste punkt av N-S-gående bergkulle. Glissen furuskog. Praktfullt vidt utsyn S-over over havet og svenskesiden; V-over til Singlefjorden og innløpet av Røsneskilen.

Orientering:

Ca 20m Ø for veien til Mørviken, ca 400m NNØ for husene og ca 200m ØSØ for S-spissen av den minste av Mørvikholmene.

Lokalitet - 13239 - Arkeologisk lokalitet - Gravminne - Vetekøllen – Alsrødkollen

Utfyllende opplysninger

Kilder (litteratur m.m.):

Ad kjelleren: ØO s 140 nr 1 under Sørtorp.ØO s 140 nr 2, avlang røys ligger antagelig påÅsekjær (39/1) og tilsvarer 1269 G2 R16.

Beskrivelse:

Rund røys, noe uklart markert, bygd av rundkamp og bruddstein, torvdekket. Tett einerkratt rundt kantene. Midten er helt utrotet, så bare kantene står igjen. I midten sammenrøysset stein, hvori stang (tidl feste for stang til trig pkt). D 8m, h 0,2-0,6m.

Røysa ligger på NØ-brinken av et lite fjellplatå som faller stupbratt av mot V.

Terrengbeskrivelse:

NØ-SV-gående åsrygg. Glissen furuskog, einer, lyng. Praktfullt utsyn N- og V-over.

Orientering:

230m ØNØ for husene. 3m ØNØ for trig pkt Alsrødhøgda.